

RAPORT

O STANIE ZACHOWANIA ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH W WOJEWÓDZTWIE PODLASKIM

Zabytki wpisane
do rejestru zabytków
(księgi rejestru A i C)

RAPORT

O STANIE ZACHOWANIA ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH W WOJEWÓDZTWIE PODLASKIM

Zabytki wpisane
do rejestru zabytków
(księgi rejestru A i C)

NARODOWY INSTYTUT
DZIEDZICTWA
NATIONAL HERITAGE BOARD OF POLAND

Wydawca:

Narodowy Instytut Dziedzictwa
ul. Kopernika 36/40, 00-924 Warszawa
tel.: 22 826 02 39, 22 826 93 52
e-mail: info@nid.pl
www.nid.pl

Opracowanie wykonane zostało w ramach *Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014–2017*, przyjętego uchwałą Rady Ministrów nr 125/2014 z dnia 24 czerwca 2014 r. (Cel szczegółowy 1: *Wspieranie rozwiązań systemowych na rzecz ochrony zabytków w Polsce, Kierunek działania 6*)

Redaktor naczelny:

dr hab. prof. PW Małgorzata Rozbicka

Redaktor prowadzący i koordynacja prac nad Raportem:

Maciej Warchoń

Autorzy tekstu Raportu:

Oddział Terenowy NID w Białymstoku
Iwona Górską
Aneta Kućak

Narodowy Instytut Dziedzictwa w Warszawie
Zbigniew Misiuk

Redakcja językowa i korekta:

Beata Stadrzyńsk-Saracyn

Projekt i opracowanie graficzne:

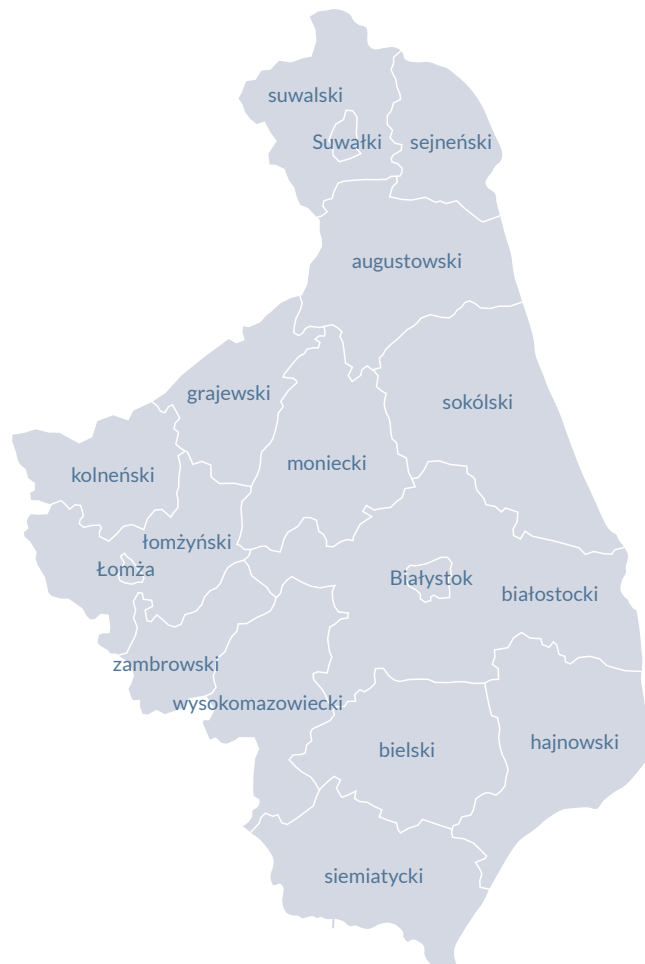
Magdalena Piotrowska-Kloc, Printomato

© Narodowy Instytut Dziedzictwa

Warszawa 2017

SPIS TREŚCI

I.	WSTĘP	9
II.	ZAŁOŻENIA METODYCZNE WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH (KSIĘGI A I C) W LATACH 2009-2017	13
III.	PREZENTACJA ZASOBU ZABYTKÓW WPISANYCH DO REJESTRU	25
1.	Tło historyczno-kulturowe	25
2.	Prezentacja zabytków nieruchomych na terenie województwa	27
3.	Prezentacja zabytków archeologicznych na terenie województwa	36
IV.	CHARAKTERYSTYKA STANU ZACHOWANIA ZASOBU ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH WPISANYCH DO REJESTRU	49
1.	Opis zabytków województwa w odniesieniu do stanu zachowania obiektów	49
2.	Analiza stanu zachowania zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru, tendencje i kierunki zmian stanu zachowania zasobu	53
	A. Obiekty o różnym stanie zachowania, niezaliczone do grup wyodrębnionych z zasobu w trakcie prowadzonej weryfikacji rejestru zabytków w latach 2009-2015	53
	B. Obiekty zaliczone do grup w trakcie prowadzonej weryfikacji rejestru zabytków w latach 2009-2015	62
3.	Analiza stanu zachowania zabytków obszarowych wpisanych do rejestru	83
V.	CHARAKTERYSTYKA STANU ZACHOWANIA ZASOBU ZABYTKÓW ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU	91
1.	Opis zabytków archeologicznych na terenie województwa w odniesieniu do stanu zachowania obiektów	91
2.	Analiza stanu zachowania zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru, tendencje i kierunki zmian stanu zachowania zasobu	102
	A. Obiekty o różnym stanie zachowania, niezaliczone do grup wyodrębnionych z zasobu w trakcie prowadzonej weryfikacji rejestru zabytków	102
	B. Obiekty zaliczone do grup w trakcie prowadzonej weryfikacji rejestru zabytków	103
VI.	PODSUMOWANIE I WNIOSKI	111

Szanowni Państwo,

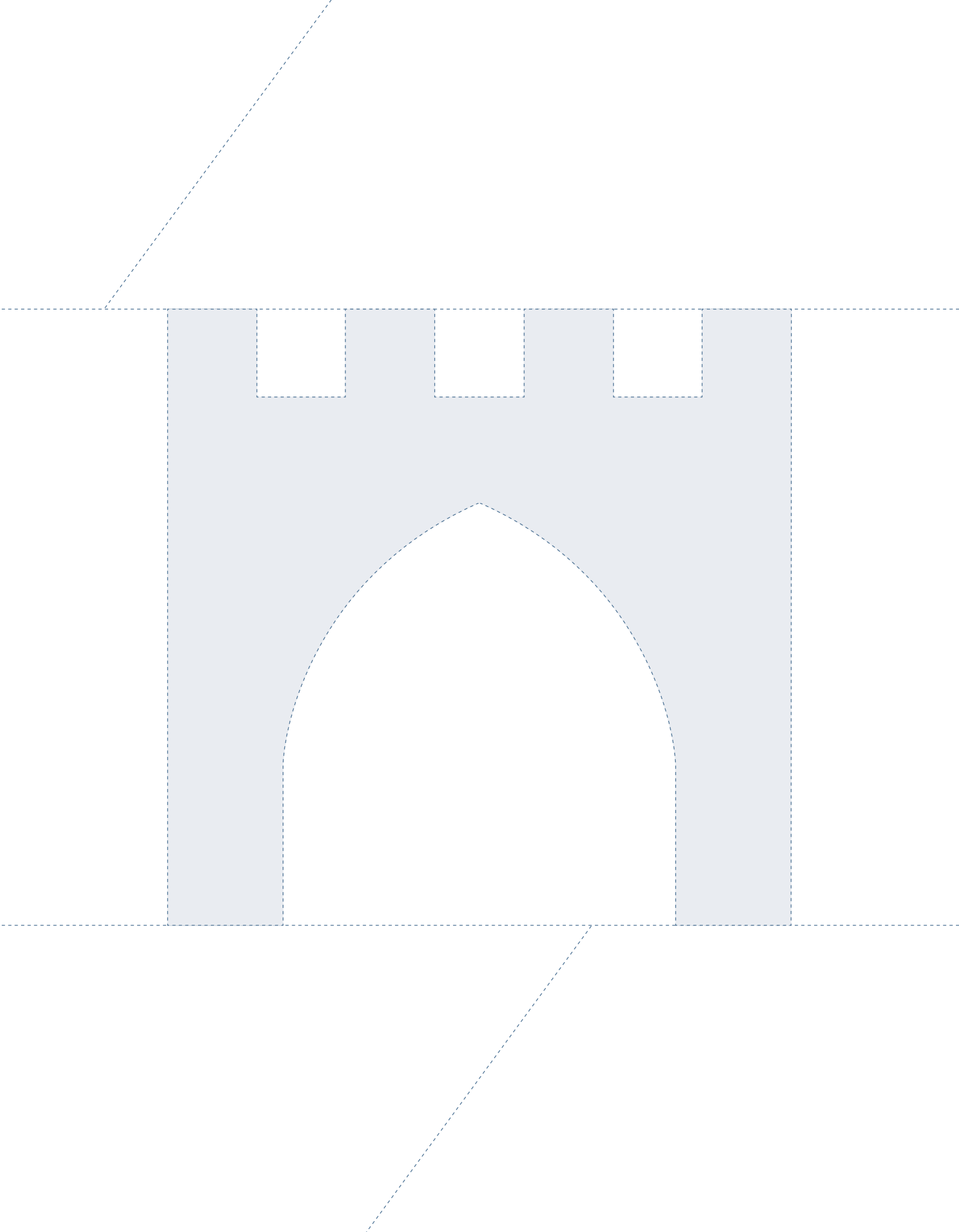
Oddajemy w Państwa ręce *Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomych w województwie podlaskim. Zabytki wpisane do rejestru zabytków (księgi rejestru A i C)*, będący szczegółowym uzupełnieniem *Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce*, który Narodowy Instytut Dziedzictwa opracował w ramach *Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014–2017*. Raport powstał na podstawie całościowych danych dotyczących szeroko pojętego stanu zachowania zabytków nieruchomych na terenie województwa (księgi A i C), zgromadzonych przez Instytut w latach 2009–2017 podczas terenowej weryfikacji zabytków nieruchomych. Publikacja zawiera szczegółową prezentację zasobu zabytków wpisanych do rejestru z wyodrębnieniem zabytków wpisanych na listę Pomników Historii i Listę światowego dziedzictwa UNESCO. Przedstawia diagnozę stanu ich zachowania w odniesieniu do poszczególnych powiatów zlokalizowanych na terenie województwa oraz zaobserwowane tendencje i kierunki postępujących w tym zakresie zmian, omawia też rodzaje i skalę istniejących i przewidywanych zagrożeń.

Niniejszy Raport jest pierwszym kompleksowym opracowaniem wieloaspektowo omawiającym, w oparciu o aktualną wiedzę o zasobie zabytków wpisanych do rejestru, stan zachowania zabytków nieruchomych w województwie. Pozostaję z nadzieją, że wyniki wieloletniej pracy naszego Instytutu uznają Państwo za materiał, który stanowi solidną podstawę do określenia niezbędnych działań mających na celu poprawę stanu obiektów zabytkowych, a tym samym zwiększenie szans na ich zachowanie dla przyszłych pokoleń.

dr hab. prof. PW Małgorzata Rozbicka
Dyrektor Narodowego Instytutu Dziedzictwa

WSTĘP

I. WSTĘP

Niniejszy *Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomych w województwie podlaskim* zaplanowany został jako uzupełnienie *Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce*, którego opracowanie przewidziano jako jedno z zadań *Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014–2017*. Realizację Krajowego programu koordynuje Generalny Konserwator Zabytków, działający z upoważnienia i w porozumieniu z Ministrem Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz podległy mu Zespół MKiDN ds. Krajowego Programu przy Departamencie Ochrony Zabytków.

Jednostką odpowiedzialną za przygotowanie *Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce* oraz przeprowadzenie niezbędnych działań badawczych ustanowiony został Narodowy Instytut Dziedzictwa¹, państwowa instytucja kultury wpisana do rejestru instytucji kultury prowadzonego przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Zadaniem NID jest m.in. gromadzenie, zarządzanie i udostępnianie dokumentacji zasobu rejestru zabytków oraz krajowej ewidencji zabytków, tworzenie baz danych o zabytkach i przygotowanie oceny stanu zasobu dziedzictwa kulturowego². Na poziomie regionalnym NID reprezentowany jest przez szesnaście oddziałów terenowych, którym powierzono opracowanie raportów wojewódzkich o stanie zachowania zabytków na terenach poszczególnych województw.

W Raporcie dokonana została prezentacja zasobu zabytków nieruchomych (księgi A i C) objętych wpisem do rejestru w województwie, z uwzględnieniem specyfiki regionalnej oraz wyodrębnieniem zabytków wpisanych na listę Pomników Historii i Listę światowego dziedzictwa UNESCO. W dalszej kolejności przedstawiono diagnozę stanu zachowania zabytków w danym regionie, określono tendencje i kierunki postępujących zmian, rodzaje i skalę zagrożeń. Jest to próba oceny poszczególnych problemów, poparta aktualnym rozpoznaniem i wynikającymi z niego danymi statystycznymi, uzyskanymi w wyniku przeprowadzonej weryfikacji terenowej rejestru zabytków nieruchomych: zabytków architektury i budownictwa, założeń zieleni oraz zabytkowych cmentarzy w latach 2009–2015, zabytków obszarowych w latach 2015–2016 oraz zabytków archeologicznych w latach 2009–2017³.

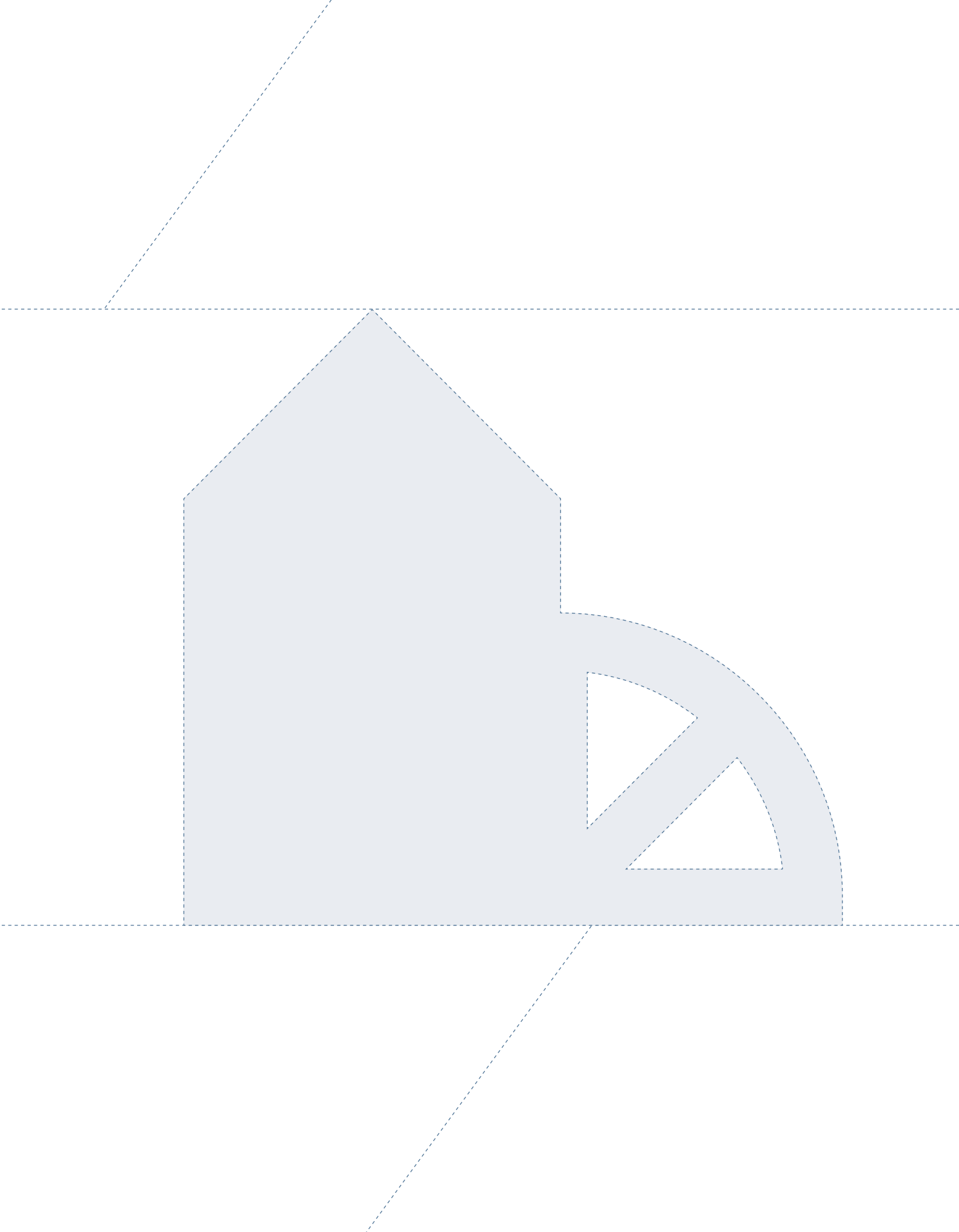
¹ Dalej zwany: NID.

² Regulamin organizacyjny NID, załącznik do Zarządzenia nr 2/2014 Dyrektora Narodowego Instytutu Dziedzictwa z dnia 30 stycznia 2014 roku w sprawie nadania regulaminu organizacyjnego Narodowemu Instytutowi Dziedzictwa.

³ W sposób szczegółowy informacje dotyczące historii, zakresu i metodologii prowadzonych weryfikacji terenowych rejestru zabytków przedstawione zostały w *Raporcie o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce*.

**ZAŁOŻENIA METODYCZNE
WERYFIKACJI
REJESTRU ZABYTKÓW
NIERUCHOMYCH
(KSIĘGI A I C)
W LATACH 2009-2017**

II. ZAŁOŻENIA METODYCZNE WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH (KSIĘGI A I C) W LATACH 2009–2017

Podstawą zestawień statystycznych wykorzystanych w Raporcie są dane z ogólnopolskich baz rejestru zabytków nieruchomych prowadzonych w Dziale Ewidencji i Rejestru Zabytków oraz Dziale Dokumentacji i Baz Danych o Zabytkach NID. Dane pozyskane z bazy danych Działu Ewidencji i Rejestru Zabytków były podstawą weryfikacji rejestru zabytków w zakresie architektury i budownictwa, założeń zieleni oraz zabytkowych cmentarzy, natomiast geoprzestrzenna baza danych NID została aktywnie wykorzystana w obszarze związanym z weryfikacją zabytków archeologicznych wpisanych do księgi rejestru C oraz do weryfikacji zabytków obszarowych.

Baza danych Działu Ewidencji i Rejestru Zabytków NID tworzona jest na podstawie treści dokumentów administracyjnych ustanawiających ochronę prawną zabytków wpisanych do rejestru. Uzupełnieniem informacji dotyczących cech zabytkowych znajdujących się w niej obiektów były ustalenia poczynione na podstawie aktualnej wiedzy o obiektach, istniejącej dokumentacji oraz weryfikacji terenowej rejestru przeprowadzonej w latach 2009–2015. Głównym celem bazy jest ustalenie zasobu wpisanego do rejestru oraz zgromadzenie o nim jednolitych informacji pozwalających na jego charakterystykę i uzyskanie scalonego obrazu statystycznego zasobu zabytków w Polsce. Jednakże trudności w przedstawieniu zasobu wpisanego do rejestru istnieją już na poziomie materiału źródłowego, czyli decyzji ustanawiających prawną ochronę zabytków⁴. Dokumenty administracyjne, wydawane od niemal

⁴ Szerzej aspekt ten omówiony został w *Raporcie o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce* w części poświęconej charakterystyce aktów administracyjnych ustanawiających ochronę konserwatorską zabytków wpisanych do rejestru.

90 lat w oparciu o kolejne akty prawne dotyczące prowadzenia rejestru zabytków⁵, nadal obowiązują, chociaż zmieniło się znaczenie prawne i rozumienie niektórych terminów określających przedmiot ochrony, a podejście konserwatorskie w wielu obszarach uległo znacznej ewolucji. Dokumenty te odzwierciedlają preferencje poszczególnych urzędów oraz zmieniający się na przestrzeni czasu sposób określania przedmiotu ochrony prawnej. Dlatego tworzą zbiór bardzo niejednorodny, szczególnie pod względem sformułowań stosowanych w treściach decyzji dotyczących przedmiotu ochrony, ale też poziomu szczegółowości we wskazaniu zabytków objętych ochroną. Niejednoznaczność określenia przedmiotu wpisu do rejestru zabytków oraz bardzo częste niezgodności w treściach samych decyzji (rozstrzygnięciach, uzasadnieniach i załącznikach) – powodują trudności z uzyskaniem jednoznacznych ustaleń, co właściwie stanowi przedmiot wpisu do rejestru, jaki jest status ochrony zabytku oraz jakie są jego cechy historyczne i wartość zabytkowa. Powyższe nieprawidłowości oraz cechy dokumentów administracyjnych ustanawiających zakres ochrony konserwatorskiej zabytków – wobec możliwości przyjęcia różnych zasad ich interpretacji – mogą w konsekwencji prowadzić do rozbieżnych danych o zabytkach w wykazach poszczególnych instytucji sprawujących ochronę (wojewódzkie urzędy ochrony zabytków) bądź gromadzących dane i wiedzę o zabytkach (NID).

Mając na względzie powyższe rozbieżności i zróżnicowanie dokumentów w prowadzonej w NID krajowej bazie zabytków wpisanych do rejestru, zrezygnowano ze ścisłego zapisu sformułowań użytych w rozstrzygnięciach poszczególnych decyzji administracyjnych. W celu uzyskania scalonego, jednolitego obrazu statystycznego zasobu wpisanego do rejestru zabytków w skali całego kraju, przyjęto stałe dla całego zbioru zasady interpretacji treści decyzji o wpisie do rejestru zabytków w zakresie:

- wskazania zabytków wpisanych do rejestru, zwłaszcza wobec zabytków stanowiących części składowe obiektów złożonych lub zespołów historycznych oraz elementów układów urbanistycznych i ruralistycznych bądź też obszarów ochronnych,
- stosowania ogólnopolskiej terminologii określania obiektów,
- ogólnopolskiej kategoryzacji zabytków stosowanej od 1996 r. (w NID, a wcześniej w Ośrodku Dokumentacji Zabytków i Krajowym Ośrodku Badań i Dokumentacji Zabytków), tj. podziału zasobu na rodzaje funkcjonalne.

Powyższa metodologia bazy rejestru znalazła odzwierciedlenie w publikowanych statystykach Raportu. Uwzględnione są w nich wskazane w treści decyzji zabytki:

- wpisane indywidualnie do rejestru zabytków, tj. obiekty wymienione jako przedmiot ochrony w rozstrzygnięciu decyzji,
- stanowiące części składowe zespołów historycznych określonych w rozstrzygnięciu decyzji (zespołów rezydencjonalnych, kościelnych, klasztornych, obronnych, przemysłowych, zabudowy mieszkalnej, gmachów użyteczności publicznej itp.), tj. obiekty wchodzące w skład

⁵ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami (Dz.U. z 1928 Nr 29, poz. 265 ze zm.), ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury (Dz.U. z 1962 Nr 10, poz. 48 ze zm.), ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2014, poz. 1446 ze zm.).

zespołów wyszczególnione w treści decyzji jako posiadające wartości zabytkowe objęte ochroną⁶,

- będące elementami historycznych układów urbanistycznych i ruralistycznych (w tym m.in. zabudowa wyszczególniona w treści decyzji jako posiadająca wartości zabytkowe objęte ochroną),
- które w decyzjach są określone w sposób uogólniony, lecz została określona ich liczba (np. „trzy budynki gospodarcze wchodzące w skład zabudowy folwarku”).

W statystykach nie zostały natomiast uwzględnione „zespoły” rozumiane jako związane ze sobą funkcjonalnie grupy obiektów wpisane jedną bądź kilkoma decyzjami (np. zespoły dworsko-folwarczne, linie kolejowe, zespoły cukrowni), w tych przypadkach liczone były wyłącznie ich elementy składowe. Zasada ta przyjęta została ze względu na zróżnicowany sposób dokonywania wpisu do rejestru zespołów i ich elementów składowych oraz trudności w jednoznacznym uznaniu zespołu za objęty ochroną prawną dla obiektów wpisanych do rejestru na podstawie starszych dokumentów, gdy stanowisko konserwatorskie w tym zakresie różniło się od obecnego. Nie zostały też uwzględnione, niekiedy wymieniane w decyzjach, „części budynków” (np. kaplice stanowiące integralne części kościołów, bramy w ciągu ogrodzeń). Jednocześnie w przypadku decyzji niejednoznacznych, rozstrzygnięcia i załączniki zwykle interpretowano w taki sposób, by ująć w bazie wszystkie wymienione w dokumentach objekty.

W zestawieniach statystycznych Raportu zabytki przedstawione zostały w podziałach zgodnych z ich lokalizacją administracyjną, ze stanem własności oraz z cechami historycznymi w odniesieniu do stanu zachowania oraz sposobu użytkowania. Wyodrębnione na potrzeby opracowania cechy historyczne to:

- funkcja pierwotna zabytku w podziale na 11 kategorii (sakralne, obronne, mieszkalne, zabytkowa zieleni, cmentarze, gospodarcze, folwarczne, przemysłowe, rezydencjonalne, użyteczności publicznej oraz inne),
- materiał, z którego wzniesiona została zasadnicza część zabytku, dominująca w jego strukturze, w 9 kategoriach (DREWNIANE WIEŃCOWA I INNE – objekty drewniane konstrukcji wieńcowej, sumikowo-łatkowej, szkieletowej wyłącznie z wypełnieniem drewnianym oraz inne, DREWNIANE SZKIELETOWE – objekty konstrukcji szkieletowej drewnianej z wypełnieniem innym niż drewniane, MUROWANE CEGLANE, MUROWANE KAMIENNE, ZIEMNE, GLINOBITKA, BETONOWE, METALOWE oraz RUDA DARNIOWA),
- czas powstania obiektu odnosi się do najwcześniejszej zidentyfikowanej fazy powstania części zabytku, zachowanej niekiedy również w formie reliktu. W zestawieniach statystycznych nie są uwzględnione kolejne fazy budowy często determinujące obecny wygląd zabytku.

⁶ Wyjątkowo, w przypadkach zbyt ogólnego określenia przedmiotu ochrony w treści decyzji (np. zespół klasztorny lub dworski) doprecyzowywano na podstawie ustaleń merytorycznych, jakie objekty wchodzi w jego skład, i informacje te uwzględniano w bazie danych, by utrzymać jednolity dla kraju poziom szczegółowości informacji. W tym przypadku zapis informacji o poszczególnych obiektach, np. pochodzących z różnych faz budowy, pozwala na ujęcie ich w statystykach na równi z tymi, które są wyszczególnione w treści precyzyjniejszych decyzji, dotyczących analogicznych założeń zabytkowych.

Poza tym brano również pod uwagę:

- lokalizację w granicach jednostek administracyjnych (województwa i powiaty),
- rodzaj własności zabytków w 6 kategoriach (państwowe, samorządowe, prywatne, kościołów i związków wyznaniowych, inne oraz mieszana).

Dane zawarte w bazie Działu Ewidencji i Rejestru Zabytków NID stały się materiałem wyjściowym do weryfikacji terenowej rejestru zabytków (księga rejestru A), rozpoczętej w 2009 r. i prowadzonej przez oddziały terenowe NID do 2015 r. Podjęcie działań przy weryfikacji rejestru zabytków początkowo związane było z realizacją jednego z głównych postulatów *Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych* z 2004 r. – uporządkowania rejestru zabytków poprzez m.in. skreślenie obiektów nieistniejących oraz przeniesionych do muzeów (skansenów). Zasadniczym celem przeprowadzonej weryfikacji było określenie faktycznego zasobu chronionych prawem zabytków nieruchomych. Dodatkowymi celami było sprawdzenie i uzupełnienie informacji zawartych w bazie danych NID o poszczególnych zabytkach, zwłaszcza dotyczących ich materiału, chronologii i aktualnego stanu własnościowego, oraz zebranie nowych informacji poszerzających zakres dostępnych danych i sporządzenie dokumentacji fotograficznej. Nie przewidziano natomiast szczegółowej oceny stanu technicznego poszczególnych obiektów, jak też analiz mających na celu określenie koniecznych korekt granic i zakresów ochrony konserwatorskiej. Jako materiał uzupełniający weryfikację opracowano również spisy obiektów proponowanych do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.

Weryfikacja rejestru zabytków nieruchomych objęła obiekty wpisane do rejestru zabytków nieruchomych (księga A) przed wrześniem 2008 r. Składała się z dwóch etapów: analizy gabinetowej dokumentów administracyjnych⁷ i materiałów ewidencyjnych⁸ oraz lustracji terenowej. Podlegały jej zabytki architektury i budownictwa, założenia zieleni oraz cmentarze. Z weryfikacji rejestru w pierwszym etapie prac wyłączone zostały zabytki obszarowe (układy urbanistyczne i ruralistyczne)⁹.

W celu określenia stanu chronionych prawem obiektów nieruchomych zdefiniowano 7 grup weryfikacyjnych, z których 6 odnosi się do obiektów figurujących w rejestrze zabytków i skoncentrowanych jest na ich stanie zachowania. Były to obiekty:

- nieistniejące (rozebrane, spalone, zburzone, których zarówno historyczne istnienie, jak i obecne nieistnienie nie budzi wątpliwości),
- które utraciły wartości zabytkowe (w wyniku daleko posuniętej dezintegracji substancji zabytkowej lub niszczącej przebudowy utraciły wartości, dla zachowania których zostały wpisane do rejestru zabytków; do grupy tej kwalifikowane są również obiekty o wątpliwej zasadności wpisu, co do których zachodzi podejrzenie, że w chwili objęcia ochroną takowej wartości nie posiadały),

⁷ Na tym etapie porównywano m.in. zapisy w udostępnionych wyciągach z bazy z dokumentami administracyjnymi, przede wszystkim decyzjami o wpisie do rejestru zabytków.

⁸ W miarę potrzeby także dokumentacji specjalistycznej i innych materiałów udostępnionych przez wojewódzkich konserwatorów zabytków.

⁹ *Sprawozdanie krajowe z weryfikacji rejestru zabytków nieruchomych, prowadzonej przez Oddziały Terenowe NID. Lata 2009–2010*, „Kurier Konserwatorski” 2012, nr 12.

- zagrożone, które jednak nie utraciły jeszcze wartości zabytkowych (zachowały wartości zabytkowe, dla których wpisano je do rejestru zabytków, lecz ich dalsze trwanie jest zagrożone z jakichkolwiek przyczyn),
- przeniesione do skansenów (pozostają w rejestrze zabytków mimo fizycznego przeniesienia ich do skansenów i wpisania do inwentarza muzealnego),
- translokowane (przeniesione w inne miejsce po dacie wpisania ich do rejestru zabytków),
- niezidentyfikowane w terenie (wskazanie ich w terenie na podstawie danych i opisów zawartych w decyzji o wpisie do rejestru jest niemożliwe).

Osobną grupę weryfikacyjną stanowiły obiekty proponowane do wpisu do rejestru zabytków.

Pozostałe zabytki – które nie zostały zaliczone do żadnej z grup weryfikacyjnych, które w czasie prowadzonej lustracji terenowej nie były zagrożone zniszczeniem i nie utraciły posiadanych wartości zabytkowych oraz nie wymagały podjęcia pilnych działań konserwatorskich – natomiast mogły znajdować się w zróżnicowanym stanie zachowania, od złego do bardzo dobrego.

Dla obiektów zaliczanych do wymienionych wyżej grup weryfikacyjnych sporządzano tzw. kwestionariusze – ujednolicone dokumenty, zawierające oprócz podstawowych informacji o zabytku uzasadnienie kwalifikacji do danej grupy, m.in. krótki opis jego stanu i wskazanie przyczyn zagrożenia bądź zniszczenia. W przypadku obiektów, które utraciły wartości zabytkowe i nieistniejących, starano się również określić czas ich zniszczenia.

Dzięki jednolitości metodologicznej i zakresowi zlustrowanych obiektów – pomimo możliwych zastrzeżeń dotyczących aktualności danych i subiektywnych kryteriów oceny stanu zachowania – rezultaty podjętych działań weryfikacyjnych mogły stać się podstawowym materiałem źródłowym dla opracowania Raportu¹⁰. Zgromadzone w trakcie weryfikacji materiały, oprócz zakładanego wskazania obiektów, które powinny być wykreślone z rejestru zabytków, oraz uzupełniania i aktualizacji informacji o pozostałych zabytkach, posłużyły jako podstawa ogólnej oceny stanu zachowania zabytków nieruchomych w województwie oraz diagnozy istniejących zagrożeń. W trakcie weryfikacji zgromadzono materiał pozwalający na analizę przyczyn zniszczenia obiektów nieistniejących i o utraconych wartościach zabytkowych oraz rodzajów występujących zagrożeń. Zarówno pozyskane dane statystyczne, jak i uwagi zawarte w kwestionariuszach i opisach zasobu zabytkowego poszczególnych powiatów stały się przedmiotem pogłębionych analiz, mających na celu ocenę stanu zachowania zabytków w skali województwa, wskazanie występujących zagrożeń oraz przyczyn niszczenia zabytków, a także opisu zależności pomiędzy charakterystyką obiektów (funkcją pierwotną, podstawowym materiałem, chronologią), ich sposobem aktualnego użytkowania i lokalizacją a stanem zachowania i stwierdzanymi zagrożeniami.

¹⁰ Opracowanie Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce było jednym z zadań Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014–2017, którego założenia opracowano w 2013 r., a więc już w końcowym okresie prowadzonej weryfikacji rejestru zabytków nieruchomych przez NID.

Wyłączenie z prowadzonej w latach 2009–2015 weryfikacji rejestru zabytków obszarowych spowodowało konieczność uzupełnienia na potrzeby Raportu weryfikacji o tę grupę zabytków nieruchomych. Prace przygotowawcze do weryfikacji zabytków obszarowych prowadzone były w NID od 2011 r. w ramach Zespołu ds. Wpisów Obszarowych. Prace zespołu koncentrowały się na analizie samych decyzji i załączników do tych dokumentów, a także analizie precyzyjnie określenia w nich przedmiotu, granic i zakresu ochrony oraz wartości obszaru wpisanego do rejestru, tj. tych elementów, które stanowią o kompletności dokumentu z punktu widzenia dzisiejszych wymagań formalnoprawnych. W czasie prac określono 4 grupy typologiczne zabytków obszarowych: układ urbanistyczny, układ ruralistyczny, zespół zabudowy i krajobraz kulturowy, do których przyporządkowano obszary objęte weryfikacją rejestru zabytków. Efektem prac zespołu była redakcja ankiety weryfikacyjnej zabytków obszarowych, składającej się z części A – rozpoznanie stanu prawnego; i części B – rozpoznanie terenowe. Forma i struktura ankiety pozwoliły na selektywne przeglądanie i sporządzanie zestawień statystycznych na potrzeby różnych analiz dotyczących tej grupy zabytków.

Część Raportu dotycząca zabytków obszarowych oparta została na weryfikacji przeprowadzonej przez pracowników oddziałów terenowych NID w latach 2015–2016. Weryfikacją objęto zabytki obszarowe wpisane do rejestru przed 2014 r.¹¹ Celem weryfikacji była próba uporządkowania rejestru poprzez zdefiniowanie przedmiotu ochrony poszczególnych zabytków obszarowych, w odniesieniu do zasięgu ochrony i wyznaczonych granic wpisu, rozpoznanie stanu zachowania, zdiagnozowanie zagrożeń mających wpływ na utratę wartości zabytkowych oraz desygnowanie wad formalnoprawnych decyzji wpisujących obszary do rejestru zabytków. Proces weryfikacji pod względem metodologicznym prowadzony był podobnie jak w przypadku zabytków nieruchomych, w oparciu o zestandaryzowaną ankietę weryfikacyjną. Prace prowadzono dwuetapowo.

W pierwszym etapie obejmowały one analizę dokumentów (decyzji, orzeczeń) pod względem poprawności, kompletności i zawartości merytorycznej oraz analizę dokumentacji naukowych i konserwatorskich dotyczących poszczególnych obszarów, których treści mogłyby przybliżyć przedmiot ochrony i jego granice w sytuacji, gdy decyzja takich danych nie zawierała.

Na tym etapie prac przedmiotem rozpoznania były: aktualne dane administracyjne zabytków obszarowych, przedmiot ochrony, strefa ochrony konserwatorskiej, sformułowanie zakresu ochrony zawarte w decyzjach lub w przywołanych dokumentacjach historycznych, materiały graficzne dołączone do decyzji (oryginalne i „interpretacyjne”) oraz korekty decyzji przeprowadzone w wyniku postępowań administracyjnych prowadzonych przez Generalnego Konserwatora Zabytków i wojewódzkich konserwatorów zabytków. Analiza zebranych informacji pozwoliła wyłonić te zabytki obszarowe, dla których do określenia przedmiotu ochrony, jego granic i zakresu ochrony zachodzi konieczność opracowania dodatkowych studiów historyczno-konserwatorskich.

¹¹ Materiałem wyjściowym do weryfikacji był wyciąg z bazy danych rejestru zabytków nieruchomych prowadzonej w Dziale Ewidencji i Rejestru Zabytków NID, zaklasyfikowany jako „urbanistyka” według stanu na 2014 r., który był przedmiotem badań Zespołu ds. Wpisów Obszarowych.

Drugi etap polegał na lustracji w terenie zabytkowych obszarów wskazanych w decyzjach (o ile decyzje je określały) pod kątem oceny, czy przedmiot ochrony posiada rozpoznawalne granice w terenie i czy wiarygodny jest przekaz historyczny zawarty np. w układzie urbanistycznym. Dokonywano także oceny stanu zachowania wartości w poszczególnych grupach typologicznych obszarów:

- wartości historycznych – w zakresie stopnia zachowania nieprzekształconej autentycznej substancji, funkcji wewnątrz urbanistycznych/ruralistycznych i charakteru historycznej koncepcji przestrzennej,
- wartości artystycznych – w zakresie stopnia zachowania charakteru i zasad kompozycji z uwzględnieniem współczesnego zagospodarowania i zabudowy, np. po zniszczeniach wojennych, charakteru i typu rozplanowania historycznego, cech stylistycznych zabudowy i walorów krajobrazowych,
- wartości naukowych – w zakresie stopnia zachowania reprezentatywności obszaru dla regionu, epoki, stylu, a także miejsca związanego z wydarzeniami historycznymi.

Ocenie poddano również stan zachowania wszystkich elementów kompozycyjnych: elementów historycznego rozplanowania, tj. rysunku planu z okresu lokacji (sieć ulic, placów, dróg oraz parcelacji), historycznej zabudowy, jej autentycznej substancji i formy, usytuowanej według określonych zasad kompozycyjnych, tworzących wewnątrz urbanistyczne/ruralistyczne, komponowanej zieleni itp., oraz ekspozycji zabytkowego obszaru, tj. istniejących panoram, dominant, akcentów kompozycyjno-architektonicznych i krajobrazowych.

Planowane jest przeniesienie wszystkich danych z wypełnionych ankiet weryfikacyjnych zabytków obszarowych do aplikacji stworzonej przez NID w geoprzestrzennej bazie danych, z możliwością ich udostępnienia wojewódzkim konserwatorom zabytków w celu zapoznania się i zainicjowania ewentualnych korekt decyzji posiadających wady formalnoprawne. Korekta ta mogłaby polegać np. na wskazaniu do skreślenia z rejestru zabytków części obszaru, który utracił wartości (proponycja takiego obszaru określona w ankiecie weryfikacyjnej w formie graficznej), i doprecyzowaniu granic zabytku pozostającego w tym rejestrze.

Dane dotyczące zabytków archeologicznych (księga rejestru C) przedstawione w raporcie, zebrane zostały w trakcie weryfikacji zabytków archeologicznych prowadzonej w latach 2009–2017. Weryfikację przeprowadzili pracownicy NID z oddziałów terenowych oraz dawnego Działu Archeologii (po reorganizacji struktury NID: Zespołu ds. Zabytków Archeologicznych, Zespołu ds. Ekspertyz i Analiz Zabytków Archeologicznych oraz Zespołu ds. Standardów Badań i Ochrony Dziedzictwa), a także wykonawcy zewnętrzni z instytucji badawczych i muzealnych, archeologicznych firm prywatnych oraz archeolodzy prowadzący samodzielną działalność. Weryfikacja początkowo objęła wyłącznie wpisy do 2010 r., a jej koniec przewidziany był na 2012 r. Jednak w związku z nierównomiernym rozpoczęciem i prowadzeniem prac w poszczególnych województwach – termin weryfikacji uległ wydłużeniu. Wydłużenie terminu prowadzenia prac pozwoliło jednocześnie na powiększenie zbioru weryfikowanych zabytków do wszystkich wpisów wykonanych do kwietnia 2016 r.

Weryfikacja wykonana została według jednolitego kwestionariusza, a pozyskane dane oraz uwagi zebrano w zestandaryzowanych ankietach weryfikacyjnych. Mimo to nie dało się uniknąć

wielu trudności opisowych, wynikających zarówno z różnorodnych zmiennych, jak i subiektywnej oceny poszczególnych osób wykonujących weryfikację. Niemniej jednak dostarczone dane – dzięki częściom opisowym ankiet weryfikacyjnych zawierających uzasadnienie przedstawianych ocen – pozwalają na dokonywanie analiz stanu zachowania zabytków zarówno dla poszczególnych powiatów, jak i całego województwa. Dane z ankiet zostały przeniesione do aplikacji stworzonej na potrzeby osadzenia ich w środowisku geoprzestrzennej bazy danych oraz dalszych analiz.

Proces weryfikacji dla każdego zabytku składał się z dwóch części: gabinetowej oraz terenowej. Etap gabinetowy polegał na kwerendzie obejmującej analizę zapisów zawartych w decyzjach odnoszących się do zabytków archeologicznych, informacji zawartych w dokumentacji ewidencyjnej i badań archeologicznych, teczках konserwatorskich zabytków przechowywanych w wojewódzkich urzędach ochrony zabytków, literaturze naukowej, dostępnych materiałach kartograficznych współczesnych i archiwalnych, zdjęciach lotniczych, satelitarnych oraz danych lotniczego skaningu laserowego (ALS – Airborne Laser Scanning) z projektu Informatycznego Systemu Osłony Kraju. Punktem wyjściowym były dane zawarte w krajowym rejestrze zabytków, ewidencji zabytków oraz bazy wykorzystujące środowisko systemu informacji przestrzennej (GIS – Geographic Information System), stworzone na ich podstawie.

W wyniku prac gabinetowych rozpoznane zostały kwestie dotyczące poprawności i kompletności poszczególnych decyzji i orzeczeń o uznaniu za zabytek, a także przedmiotu i granic ochrony oraz lokalizacji, powierzchni, formy własności i aktualnej przynależności administracyjnej zabytku. Na tym etapie stwierdzano istnienie załączników formalnych i nieformalnych do decyzji, a także potencjalną niezgodność między danymi zawartymi w decyzji i dokumentacji ewidencyjnej, archiwaliach, literaturze oraz dostępnych materiałach kartograficznych. W prowadzonej analizie uwzględniano istniejącą dokumentację administracyjną i konserwatorską (w tym mapy sytuacyjno-wysokościowe, modele 3D oraz fotografie lotnicze). Ważnym aspektem było również prześledzenie historii zabytku, historii badań na nim, w tym ustalenie stopnia przebadania stanowiska i odniesienie wyników tych badań do potrzeby zmiany przedmiotu i granic ochrony, a także uzyskanie danych o powiązaniu z innym zabytkiem (np. w obrębie skupisk osadniczych) i informacji o innych formach ochrony. Na podstawie analizy zebranych informacji wskazano również na ewentualną potrzebę aktualizacji danych administracyjnych.

Etap terenowy polegał na wizytacji miejsc wskazanych w decyzjach i ich otoczenia, a w przypadku błędnego określenia lokalizacji w sentencjach lub w załącznikach graficznych decyzji – także odnalezieniu miejsc rzeczywistego położenia zabytku. Tym samym w terenie oceniano poprawność merytoryczną zakresu ochrony: zgodność lokalizacji z decyzją i możliwość jej ustalenia, a także właściwe oznaczenie granic ochrony i potrzebę ich skorygowania. Dokonywano również oceny stanu zachowania zabytku, uwzględniając kwestie sposobu użytkowania terenu, zachowania formy terenowej i wartości krajobrazu kulturowego, częściowego lub całkowitego zniszczenia zabytku, występowania na powierzchni zabytków ruchomych i reliktywów obiektów nieruchomych widocznych na powierzchni, a także wskazywano występujące zagrożenia, jak rozorywanie, gospodarka leśna, działanie sił natury, inwestycje, wydobywanie kruszyw czy rabunek. Na tej podstawie w ankiecie zamieszczano uwagi dotyczące potrzeby działań konserwatorskich, oznakowania zabytku, zabezpieczenia i uzupełnienia ubytków w rzeźbie stanowiska,

odstąpienia jej przez oddrzewienie lub odkrzewienie oraz sugerowanej zmiany użytkowania terenu, niezbędnych badań ratowniczych czy propozycji objęcia go innymi formami ochrony, jak utworzenie parku kulturowego bądź uznanie za Pomnik Historii. W efekcie określana była zasadność wpisu w podziale na określone kategorie, ze szczególnym uwzględnieniem wpisów bardzo cennych, faktu częściowej utraty wartości zabytkowej, wpisów od początku wątpliwych oraz zabytków, które najprawdopodobniej utraciły posiadane wartości zabytkowe.

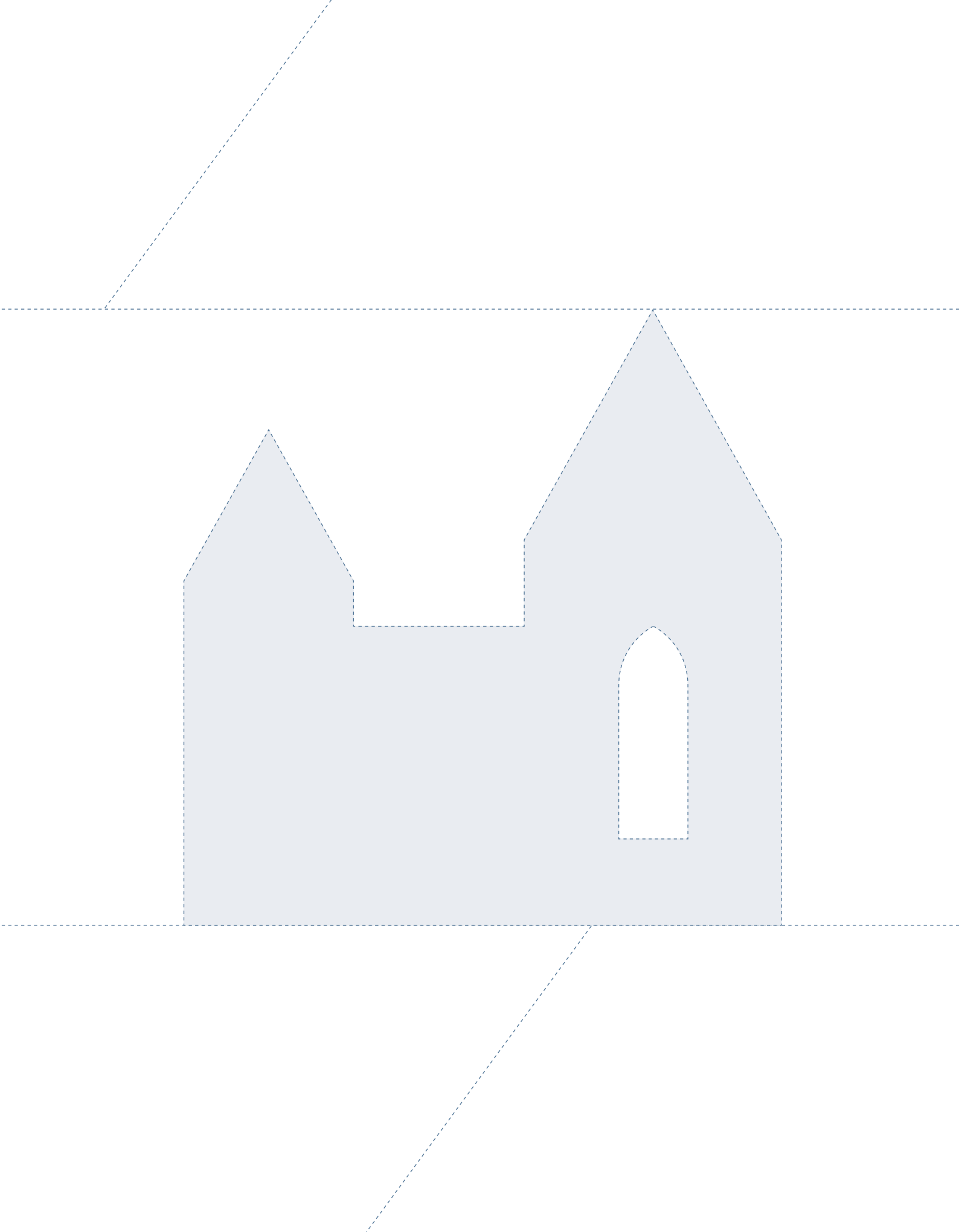
Weryfikacja pozwoliła na aktualizację danych krajowego rejestru zabytków oraz baz danych NID, a wyniki weryfikacji, poza wykorzystaniem w Raporcie, zostaną również przekazane odpowiednim wojewódzkim urzędom ochrony zabytków, jako podstawa do podejmowania czynności konserwatorskich. Jednocześnie nie zawsze była możliwość wykonywania weryfikacji terenowej o sprzyjającej porze roku i pogodzie, co odbijało się na możliwości ustalenia granic stanowisk archeologicznych, szczególnie na podstawie zasięgu występowania na powierzchni zabytków ruchomych. Wówczas w ankietach niezbędne było wskazanie potrzeby dodatkowej weryfikacji oraz wykonanie dokumentacji i ponownej weryfikacji w innym, sprzyjającym terminie.

Na podstawie danych weryfikacyjnych wydzielono grupy zabytków pod względem stanu zachowania:

- zachowane zabytki nie zakwalifikowane do grup weryfikacyjnych (stanowiska archeologiczne zasadnie wpisane do rejestru zabytków i niepodlegające znaczącym zagrożeniom, zachowane prawdopodobnie w całości oraz niewymagające zabiegów konserwatorskich),
- zabytki zagrożone (stanowiska archeologiczne, które zachowały wartości zabytkowe uzasadniające ich pozostawienie w rejestrze, jednak zagrożone częściową utratą wartości oraz wymagające podjęcia zabiegów konserwatorskich, zabezpieczających bądź ratowniczych, także zabytki o częściowo utraconych wartościach, jednak w całości wpis pozostał zasadny nawet pomimo częściowych strat wartości zabytkowych),
- zabytki o utraconych wartościach i obiekty niezasadnie wpisane do rejestru (istniejące zabytki, które w wyniku częściowego zniszczenia najprawdopodobniej utraciły wartości zabytkowe w zakresie uzasadniającym pozostawienie w rejestrze zabytków, przez co wpis stał się niezasadny, lub obiekty, które nigdy nie posiadały wartości zabytkowych uzasadniających wpisanie do rejestru zabytków),
- zabytki nieistniejące (stanowiska archeologiczne, które najprawdopodobniej utraciły wartości zabytkowe i zostały w całości zniszczone, chociaż pierwotnie ich wpisanie do rejestru zabytków było zasadne),
- oraz jako odrębna grupa: obiekty, których nie można było poddać weryfikacji z różnych przyczyn niezależnych od weryfikujących (np. brak dostępu do zabytku) i nie udało się w sposób pewny potwierdzić istnienia zabytku w terenie, a co do których brak było wystarczających danych pozwalających określić zasadność wpisu (np. wyników wcześniej przeprowadzonych badań archeologicznych).

**PREZENTACJA ZASOBU
ZABYTEKÓW WPISANYCH
DO REJESTRU**

III. PREZENTACJA ZASOBU ZABYTKÓW WPISANYCH DO REJESTRU

1.

TŁO HISTORYCZNO-KULTUROWE

Większa część obszaru województwa podlaskiego przypada na obszar Niziny Północno-podlaskiej na wschodzie przechodzącej w Wysoczyzny Podlasko-Białoruskie i Polesie Brzeskie. Północna część przypada na Pojezierza Litewskie, południowa granica województwa przebiega przez Podlaski Przełom Bugu, a w części zachodniej – fragmenty Niziny Północnomazowieckiej i Pojezierza Etckiego. Wschód i północ wyznacza granica państwowa z Republiką Białoruś i Republiką Litewską.

Region od początku zasiedlenia był terenem przejściowym, łączącym różne wpływy kulturowe. Można przypuszczać, że początkowe zasiedlenie obszaru obecnego województwa podlaskiego nastąpiło w wyniku ocieplenia ok. 12 650–12 000 lat p.n.e. (tj. od ok. 11 800 lat p.n.e.), jednak dopiero osadnictwo ludności kultury Bromme-Lyngby, które nastąpiło w trakcie ocieplenia po kolejnym stadiale zlodowacenia, jest poświadczony w sposób pewny w źródłach archeologicznych.

Region nie stanowił bariery ani też nie miał ściśle określonych granic odcinających go od otaczających obszarów. Polityczne i etniczne granice kształtujące się w czasach historycznych nie wiążą się z pierwotnymi trendami osadniczymi oraz zasięgami poszczególnych społeczności w pradziejach i średniowieczu. Gospodarka społeczeństw pradziejowych i średniowiecznych determinowana była przez naturalne warunki przyrodnicze, jak dostępność wody, odpowiedniego zaplecza dla myślistwa (co było szczególnie ważne w epoce kamienia) czy gleb umożliwiających prowadzenie hodowli zwierząt i ekstensywnego rolnictwa. Na terenie Podlasia można zaobserwować współwystępowanie cech kulturowych charakterystycznych dla wschodnioeuropejskiej strefy leśnej w epokach neolitu, brązu i żelaza z wpływami idącymi z południa i zachodu, związanymi z upowszechnianiem rewolucji neolitycznej, umiejętności obróbki metali i zjawisk towarzyszących temu w epokach brązu i żelaza.

We wczesnym średniowieczu większość obszaru dzisiejszego województwa zajęte zostało przez różne grupy ludności słowiańskiej, natomiast od doliny Biebrzy na północ trwało osadnictwo ludów bałckich. W późnym średniowieczu nastąpiło uformowanie się trzech wyróżniających się kulturowo obszarów obecnego województwa: z dominującym osadnictwem ruskim, wcho-

dzących początkowo w całości w skład Wielkiego Księstwa Litewskiego, terenów będących pierwotnie częścią Mazowsza oraz obszaru kolonizacji mazowieckiej i w mniejszym stopniu ruskiej na terenach pojaćwieskich, gdzie nastąpiło przenikanie z osadnictwem litewskim.

Położenie ziem województwa podlaskiego, przez wieki podlegających różnej administracji terytorialnej, państwowej, kościelnej, sprawiło, że obszar ten jest nadzwyczaj niejednorodny pod względem kulturowym. Ziemie leżące po obu stronach Narwi były obszarem pogranicza, gdzie stykały się ze sobą ludy, kultury i religie. O tereny te walczyli książęta polscy, ruscy, litewscy, Jąćwingowie i Krzyżacy, a grody, przy których powstały pierwsze miasta (Bielsk, Brańsk, Drohiczyn, Goniądz, Mielnik, Rajgród, Suraż, Tykocin), często zmieniały swoją przynależność administracyjną. Stabilniej było na zachodzie, gdzie takie grody (późniejsze miasta), jak Łomża, Nowogród, Wizna, zawsze wchodziły w skład państwa polskiego. Dopiero po unii Polski i Litwy i po zwycięstwie nad zakonem nastąpiła tu pewna stabilizacja polityczna i osadnicza. W 1513 r. zostało utworzone województwo podlaskie wchodzące w skład Wielkiego Księstwa Litewskiego, które obejmowało część ziem dzisiejszego województwa, zaś pozostałe tereny znalazły się w granicach Mazowsza oraz województw trockiego i brzeskiego. Kiedy w 1569 r. w wyniku unii lubelskiej Podlasie wcielono do Korony, przez tereny województwa przebiegała granica między Koroną a Litwą. Taki stan przetrwał do rozbiorów.

Częste zmiany przynależności administracyjnej i państwowej spowodowały, że obszar województwa podlaskiego obejmowany był przez różną ludność i przenikały się wpływy kulturowe z Mazowsza, zachodniej Rusi oraz obszarów bałckich. Na terenach objętych władztwem Piastów pojawiła się struktura Kościoła katolickiego, początkowo podporządkowana w całości biskupstwu płockiemu, a w części wschodniej – Kościoła prawosławnego (parafie prawosławne podlegały władzy duchownej metropolitalnej z siedzibą początkowo w Kijowie, a później w Wilnie, oraz diecezjalnej włodzimiersko-brzeskiej).

Jedną ze specyficznych i charakterystycznych cech wyróżniających wieloetniczny region Podlasia spośród innych ziem Polski było niewątpliwie duże skupisko ludności wyznania mojżeszowego, a co za tym idzie rozwój na tych terenach kultury żydowskiej, która stała się integralnym i bardzo ważnym składnikiem środowiska kulturowego Podlasia. Miasta tego obszaru charakteryzowały się znacznym odsetkiem ludności starozakonnej, przekraczającym często 50% mieszkańców. Żydzi mieli autonomię prawną i administracyjną, która polegała na organizacji samorządnych gmin zwanych kahałami. II wojna światowa położyła kres tej społeczności wraz z jej bogatą kulturą.

Procesy te sprawiły, że jedną z charakterystycznych cech miast województwa podlaskiego był wyraźny podział organizmów miejskich na wyodrębnione części ze swymi centrami: miasto lackie z kościołem, ruskie z cerkwią i żydowskie z synagogą. Wyraźna jest też geografia osadnicza. Miasta historyczne skupione są w południowej i zachodniej części obecnego województwa, a zatem na terenach wcześniej objętych kolonizacją (tu ich sieć jest też stosunkowo gęstsza), czyli w południowej i zachodniej części obecnego województwa, a ośrodki młode i rzadziej rozrzucone stanowią specyfikę północno-wschodnich obszarów dzisiejszego województwa (tereny te, które pokrywały olbrzymie puszcze, kolonizowano dopiero w XVI w.). Ważną specyfiką województwa podlaskiego są układy przestrzenne (urbanistyczne i ruralistyczne) powstałe wskutek pomiaru

włócznie w XVI w. (np. Augustów, Lipsk, Nowy Dwór, Soce, Trześcianka) oraz działalności Antoniego Tyzenhauza w XVIII w. (Dąbrowa Białostocka, Krynki, Sokółka). Charakterystyczne dla całej Polski (a występujące i na tym terenie) są szachownicowe układy średniowieczne i miasta-rezydencje założone wskutek działalności urbanistycznej magnatów i szlachty (Białystok, Choroszcz, Ciechanowiec, Siemiatycze, Szczuczyn).

W 1795 r. opisywane ziemie znalazły się pod panowaniem pruskim. W 1807 r. na mocy traktatu w Tylży Napoleon utworzył z ziem drugiego i trzeciego zaboru Księstwo Warszawskie, zaś część ziem jako obwód białostocki oddał carowi Aleksandrowi I. W 1815 r. Księstwo Warszawskie przemianowano na Królestwo Polskie, a w 1842 r. obwód białostocki włączono do guberni grodzieńskiej. Do I wojny światowej przez teren dzisiejszego województwa przebiegała granica między Rosją a Królestwem Kongresowym.

W latach 1795–1807, gdy Prusacy objęli tereny dzisiejszego województwa podlaskiego, nastąpiła próba regulacji zabudowy w miastach, wznoszenia nowych urzędniczych dzielnic oraz wprowadzenia na większą skalę zabudowy murowanej. W I połowie XIX w. miasta znajdujące się w granicach imperium rosyjskiego charakteryzował chaotyczny, pozbawiony myśli urbanistycznej rozwój, zaś tereny wchodzące w skład Królestwa Polskiego objęła działalność reformatorska i porządkowa Rady Ogólnej Budowniczej (Augustów, Łomża, Suwałki). W II połowie XIX i na początku XX w. miasta rozwijały się w sposób żywiołowy i bezplanowy (Białystok). Główne czynniki, które wówczas decydowały o ich układach przestrzennych, to wzrost demograficzny, industrializacja, rozwój przemysłu, budowa fabryk i osiedli fabrycznych, budowa linii kolejowych, wymogi wojskowe (budowa koszar w miastach ważnych strategicznie). Nowe funkcje miast wyrażały się we wznoszeniu monumentalnych gmachów (siedziby urzędów, gmachów szkolnych, banków, uczelni, bibliotek, teatrów, muzeów), jak też w zakładaniu publicznych parków (Białystok, Łomża, Sokółka, Suwałki, Zambrów). W tym czasie na układach przestrzennych wsi piętno odcisnęło uwłaszczenie, parcelacja folwarków i komasacja gruntów.

Po odzyskaniu niepodległości, w okresie międzywojennym, powołano do życia duże województwo białostockie obejmujące historyczne części terenów Mazowsza, Podlasia i Wielkiego Księstwa Litewskiego. Po II wojnie światowej okrojone o tereny wschodnie, które weszły w skład ZSRR, województwo białostockie w 1975 r. podzielono na trzy województwa: białostockie, łomżyńskie i suwalskie, które ponownie połączono w 1999 r. w podlaskie.

2.

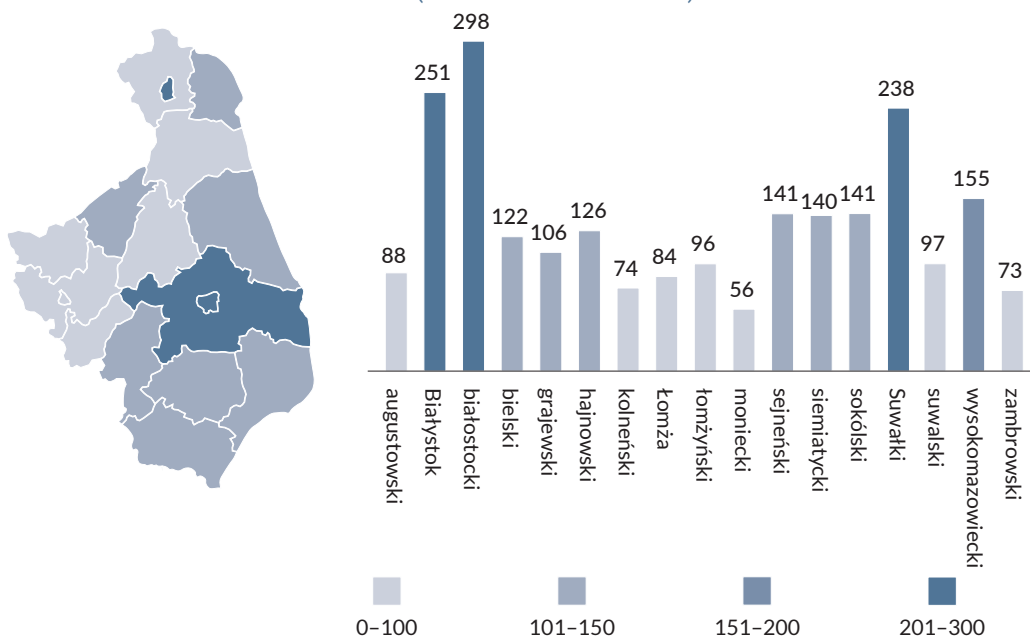
PREZENTACJA ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH NA TERENIE WOJEWÓDZTWA

Według stanu bazy danych NID na dzień 30 kwietnia 2016 r. na terenie województwa podlaskiego znajduje się 2286 obiektów wpisanych do rejestru zabytków (3,22% krajowego zasobu zabytkowego). W zestawieniach ogólnych ujęto wpis na Listę światowego dziedzic-

twą UNESCO Puszczy Białowieskiej, która jako obiekt przyrodniczy nie jest brana pod uwagę w analizach dotyczących zabytków nieruchomych. W województwie podlaskim na listę Pomników Historii wpisano Kanał Augustowski – drogę wodną oraz Bohoniki i Kruszyniany – meczety i mizary, 2 z 60 w kraju, tj. 3,33% zasobu krajowego tej kategorii. W zbiorze zabytków nieruchomych znajduje się 66 wpisów obszarowych, stanowi to 6,73% w skali kraju (przyjmuje się liczbę 981 zabytków obszarowych w Polsce). Żaden z analizowanych obszarów nie zyskał miana Pomnika Historii, żaden nie jest wpisany na Listę światowego dziedzictwa UNESCO.

Obszar województwa podlaskiego charakteryzuje się dość znacznym zróżnicowaniem pod względem rozmieszczenia zabytków, co związane jest ze złożonymi uwarunkowaniami historycznymi, a także warunkami naturalnymi (duży obszar zajmują 4 parki narodowe i 2 krajobrazowe – teren ten był słabo skolonizowany i zurbanizowany). Uwarunkowania historyczne, w tym liczne wojny, sprawiły, że zróżnicowana była dynamika rozwoju poszczególnych terenów. Nie bez wpływu na rozwój, a także politykę konserwatorską był obowiązujący do 2000 r. podział administracyjny. Dzisiejsze województwo podlaskie składa się z obszarów dawnych województw łomżyńskiego, suwalskiego i białostockiego. Obszarami o największym skupisku obiektów wpisanych do rejestru zabytków są powiaty białostocki (298), grodzki Białystok (251) i grodzki Suwałki (238). Najślabiej zagęszczony obiektami zabytkowymi jest powiat moniecki (56) znajdujący się w otulinie Biebrzańskiego Parku Narodowego. Średnim zagęszczeniem odznacza się pozostała część województwa z powiatami: sejneńskim i sokólskim (141), siemiatyckim (140), hajnowskim (126), bielskim (122), grajewskim (106), suwalskim (97), łomżyńskim (96), augustowskim (88), grodzkim Łomża (84), kolneńskim (74) i zambrowskim (73). Na terenie powiatów stanowiących obszar dawnego województwa łomżyńskiego aż w 4 po-

OBIEKTY WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH W PODZIALE TERYTORIALNYM (STAN NA 30.04.2016 R.)

wiatach liczba zabytków waha się od 73 do 96, co jest niewielką liczbą nie tylko w skali województwa, ale też kraju.

Ze względu na funkcję pierwotną najliczniej reprezentowanym w rejestrze zabytków województwa podlaskiego rodzajem są obiekty mieszkalne (546; 2,78% zasobu krajowego tego typu funkcji), w tym 176 obiektów w Suwałkach, które są przykładem bardzo dobrze zachowanego miasteczka gubernialnego, z licznymi klasycystycznymi i eklektycznymi kamienicami z XIX w. Pozostałe to przykłady zabudowy ośrodków miejskich oraz chałupy z zespołów zagrodowych. Dość dużo obiektów tego typu znajduje się w Białymstoku (111), w pozostałych powiatach liczba ta waha się od 2 do 67. Mała liczba zabytków w powiatach suwalskim (2), kolneńskim (3), monieckim (4), wysokomazowieckim (6) wynika zapewne ze słabego rozpoznania środowiska kulturowego. Drugą co do wielkości grupą są obiekty sakralne (528; 4,1%), w tym przede wszystkim wznoszone we wszystkich okresach katolickie kościoły katedralne, parafialne, filialne; zespoły klasztorne; kaplice; kaplice cmentarne; kapliczki przydrożne; cerkwie prawosławne; kościoły ewangelickie; żydowskie domy modlitwy; meczety; molenny staroobrzędowców. Największa liczba zabytków sakralnych znajduje się w powiecie białostockim (83). Statystycznie w pozostałych powiatach liczba obiektów sakralnych mieści się w przedziale 63–12. Skrajnym przykładem są powiaty: grodzki Suwałki (9) oraz zambrowski (9). Pokazną grupę zabytków stanowią cmentarze (351; 4,1%). Należą do nich miejskie nekropolie różnych wyznań (rzymskokatolickie, prawosławne, ewangelickie, żydowskie), cmentarze parafialne, przykościelne, przycerkiewne, epidemiczne oraz wojenne. Najliczniej występują one w powiatach: wysokomazowieckim (45), białostockim (38) i łomżyńskim (37). Na dużą liczbę mają wpływ cmentarze z I wojny światowej ułożone wzdłuż linii frontu. Najmniejszą liczbę tego typu obiektów mają powiaty grodzkie: Łomża (6), Białystok (7) i Suwałki (7). Kolejną ważną grupę stanowią obiekty użyteczności publicznej (197; 4,19%). Są to przykłady różnorodnych budynków administracyjnych, gmachy urzędów i sądów, siedziby władz, a także budynki dydaktyczne szkół różnego szczebla. Ich zagęszczenie wynika przede wszystkim z usytuowania w najważniejszych ośrodkach miejskich województwa, których znaczenie było duże bez względu na epoki historyczne. Największą liczbę tego typu obiektów mają powiaty grodzkie: Białystok (48), Suwałki (37) i Łomża (22). Dość dużo obiektów użyteczności publicznej znajduje się w powiecie zambrowskim (23), w pozostałych powiatach liczba ta waha się od 1 do 8. Wpisami do rejestru zabytków województwa podlaskiego objęta jest też liczna grupa obiektów nazwanych umownie inne (122; 3,19%), zabytkowa zieleń (119; 1,6%) i obiekty gospodarcze (110; 4,71%). Obiekty inne to m.in. różnego rodzaju ogrodzenia, bramy i mała architektura; najliczniej występują one w powiecie białostockim (22), na terenie województwa przedział statystyczny wynosi między 2 a 14. Zabytkowa zieleń to przede wszystkim XIX-wieczne parki miejskie, parki przypałacowe, parki dworskie oraz aleje. Najliczniej występuje ona w powiatach białostockim (19), grajewskim (10) i łomżyńskim (10). Najcenniejsze z obiektów to z pewnością założenie przy pałacu Branickich w Białymstoku i ich rezydencji letniej w Choroszczu. W pozostałych powiatach przedział statystyczny wynosi między 2 a 8. Obiekty gospodarcze to przede wszystkim różnorodne przykłady stodół, spichlerzy, obór, stajni i miejskich budynków gospodarczych.

Największe ich skupisko występuje w powiatach sejneńskim (41), grodzkim Białystok (22) i hajnowskim (10). W pozostałych przedział statystyczny wynosi między 0 a 5. Nieliczną grupę zabytków stanowią obiekty folwarczne (86; 1,61%), przemysłowe (76; 3,06%), rezydencje (72; 1,49%) i układy urbanistyczne (67; 6,23%). Obiekty folwarczne to w dużej mierze XIX-wieczne oficyny, czworaki, spichlerze, stodoły, obory itp. Występują one najliczniej w powiatach grajewskim (18), wysokomazowieckim (18), białostockim (11) i hajnowskim (10). W pozostałych powiatach przedział statystyczny wynosi między 0 a 6. W 4 powiatach (Łomża, Suwałki, suwalski, zambrowski) nie występuje ten rodzaj zabytków. Zabytki przemysłowe to związane przede wszystkim z rozwojem przemysłu włókienniczego, drzewnego, przetwórczego, obiekty produkcyjne i biurowe. Wśród nich znajdują się zespoły browarów, gorzelni itd. Najliczniej występują one w powiatach Białystok (15), sokólskim (15), augustowskim (10) i białostockim (10). W Białymstoku i powiecie białostockim są to obiekty z czasu tzw. Manchesteru Północy – okresu największego rozwoju przemysłu włókienniczego. W pozostałych powiatach przedział statystyczny wynosi między 0 a 7. W 5 powiatach (kolneński, łomżyński, sejneński, wysokomazowiecki i zambrowski) nie występuje ten rodzaj zabytków. Rezydencje to zróżnicowane formalnie i stylistyczne pałace, dwory i siedziby fa-

OBIEKTY WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH W PODZIALE WG FUNKCJI PIERWOTNEJ (STAN NA 30.04.2016 R.)

Powiat	Urbanistyka	Sakralne	Obronne	Publiczne	Zamki	Rezydencjonalne	Zieleń	Folwarczne	Gospodarcze	Mieszkalne	Przemysłowe	Cmentarze	Inne	Razem
Augustowski	3	22	0	8	0	2	5	1	1	20	10	13	3	88
Białystok	3	16	0	48	0	5	8	2	22	111	15	7	14	251
Białostocki	10	83	1	21	1	10	19	11	5	67	10	38	22	298
Bielski	7	45	0	3	0	7	5	7	4	11	7	21	5	122
Grajewski	4	20	0	7	1	7	10	18	2	14	2	20	1	106
Hajnowski	6	39	0	3	0	1	5	10	10	21	6	17	8	126
Kolneński	2	21	0	2	0	4	8	1	2	3	0	30	1	74
Łomża	1	12	1	22	0	2	5	0	5	24	1	6	5	84
Łomżyński	4	21	1	1	0	6	10	3	1	8	0	37	4	96
Moniecki	3	20	4	1	0	2	5	1	3	4	1	8	4	56
Sejneński	2	24	0	5	0	7	6	5	41	31	0	15	5	141
Siemiatycki	6	63	0	5	0	3	7	6	1	18	3	17	11	140
Sokólski	9	43	0	2	1	4	9	3	5	10	15	28	12	141
Suwałki	1	9	0	37	0	0	2	0	1	176	3	7	2	238
Suwalski	4	36	0	2	0	2	5	0	0	2	3	33	10	97
Wysokomazowiecki	2	45	1	7	1	7	8	18	2	6	0	45	13	155
Zambrowski	0	9	0	23	0	3	2	0	5	20	0	9	2	73
Województwo	67	528	8	197	4	72	119	86	110	546	76	351	122	2286
Polska (całość zasobu rejestru zabytków)	1076	12890	1105	4706	405	4847	7449	5332	2336	19626	2482	4802	3829	70885
Udział woj. w kraju (%)	6,23%	4,10%	0,72%	4,19%	0,99%	1,49%	1,60%	1,61%	4,71%	2,78%	3,06%	7,31%	3,19%	3,22%

brykantów. Występują one najliczniej w powiatach białostockim (10), bielskim (7), sejneńskim (7) i grodzkim Białystok (5). W pozostałych powiatach przedział statystyczny wynosi między 0 a 3.

Na terenie województwa podlaskiego znajduje się 66 zabytków obszarowych. Wśród nich najliczniej reprezentowane są układy urbanistyczne (52; 78,78% zasobu). Kolejną grupę stanowią układy ruralistyczne (12; 18,18%). Następną grupą jest zespół zabudowy (1; 1,51%). Jeden zabytek nie został sklasyfikowany, ponieważ nie spełnia kryteriów układu urbanistycznego, ruralistycznego ani zespołu zabudowy. Jest nim ul. Warszawska w Białymstoku – na odcinku ograniczonym od zachodu ul. Sienkiewicza, od wschodu ul. Majową oraz ul. E. Orzeszkowej (XIX w., nr rej. A- 287 z 15.05.1975 r.). Układy urbanistyczne i ruralistyczne w statystykach powiatowych stanowią marginalny udział; ich przedział statystyczny wynosi między 0 a 10, z czego 10 występuje w powiecie białostockim. Układy urbanistyczne wywodzą się głównie z czasów średniowiecza i nowożytności. Miasta lokowane w XV w. w większości występują na historycznym Mazowszu i otrzymywały one prawa chełmińskie w odróżnieniu od większości miast lokowanych w XV i XVI w. na terenach dawnego Podlasia i Wielkiego Księstwa Litewskiego, gdzie dominowało prawo magdeburskie. Czasem też wcześniejsze prawo chełmińskie zamieniano na magdeburskie (Narew). Kilka układów urbanistycznych wpisanych do rejestru zabytków to układy barokowe powstałe w końcu XVII i w XVIII w. wskutek działalności urbanistycznej magnatów, szlachty i duchowieństwa (Białystok, Choroszcz, Siemiatycze, Szczuczyn, Sejny, Suwałki, Tykocin). W II połowie XVII i w XVIII w. niektóre z dawnych układów miejskich założonych w czasach średniowiecza i nowożytnych zostały przeobrażone w myśl zasad barokowych. Anna Czapska, analizując ten temat, pisała o specyfice województwa podlaskiego: *Wnikliwa obserwacja przemian, jakie zaszły w okresie baroku w miasteczkach Podlasia, pozwala na wysunięcie jeszcze jednego uogólnienia godnego specjalnej uwagi. Pomimo że skala urbanistyczna tych miast nie dorównuje tak polskim, jak i zagranicznym wykształconym organizmom miejskim – a może właśnie dlatego – charakterystyczne cechy rozwiązań barokowych występują tu na Podlasiu silniej niż gdzie indziej chociażby z tego względu, że tłem, na którym rozstrzygana jest przestrzenna koncepcja barokowa – z reguły jest parterowa zabudowa.* Widoczne to jest w takich obiektach obszarowych, jak: Bielsk, Boćki, Drohiczyn, Rudka, Tykocin. Specyficznym miastem w skali regionu jest Szczuczyn. Barokowe miasto-rezydencja jednego z najmożniejszych panów epoki założone zostało przez Stanisława Antoniego Szczukę, podkanclerzego litewskiego, w obrębie pięcioboku bastionowych fortyfikacji ziemnych z dużym rynkiem, zespołem klasztornym Pijarów oraz pałacem i ogrodem właścicieli. Było to jedyne założenie bastionowe w obrębie województwa podlaskiego.

Duże zmiany w wyglądzie krajobrazu kulturowego tych ziem nastąpiły w II połowie XVIII w. za czasów zarządzania ekonomią królewską przez podskarbiego litewskiego Antoniego Tyzenhauza, który prowadził w niej bardzo czynną działalność, również kolonizacyjną. Kazał on przemierzyć na nowo wsie, uporządkować całą sieć osadniczą i stosunki wiejskie, spowodował zanik wielu drobnych miejscowości i powstanie nowych przez komasację małych osad i parcelację folwarków oraz rozrost innych. Szczególną uwagę poświęcał miastom i miasteczkom. To jemu zawdzięczają swoje miejskie układy przestrzenne m.in. Dąbrowa Białostocka,

Krasnopol, Krynki i Sokółka. Tyzenhauz był zwolennikiem modnego wówczas rozplanowania promienistego, co najpełniej udało mu się osiągnąć w Krynkach. Cechą charakterystyczną tych miejscowości (poza Krynkami) było to, że nie otrzymały one nigdy pełni praw miejskich, a były tzw. miasteczkami, w których odbywała się wymiana handlowa (targi i jarmarki), natomiast nie posiadały samorządu i podporządkowane były właścicielowi lub namiestnikowi królewskiemu. Miały jednak typowe układy urbanistyczne z rynkami.

Układy ruralistyczne to przede wszystkim wsie powstałe w XVI w. wskutek wielkiej reformy społeczno-gospodarczej zwanej pomiarą włóczną. Powstały wówczas bardzo regularny typ wsi szeregowej jest charakterystyczny dla ziem Podlasia i Wielkiego Księstwa Litewskiego. Są to m.in. Czyże, Kruszyniany, Ostrożany, Ryboły, Soce, Topolany i Trześcianka. Na wąskich, długich działkach posadowione są domy zwrócone szczytem do ulicy, a za domami, często w jednej linii z nimi usytuowane są budynki gospodarcze.

Jedyny obszar w województwie podlaskim wpisany jako zespół zabudowy to unikatowa, przyfabryczna osada Hasbachów przy ul. Dojlidy Fabryczne w Białymstoku, założona w latach 80. XIX w. Zespół składa się z 8 budynków mieszkalnych (nr 25, 25a, 25b, 25c, 25d, 25e, 25f, 25g, nr rej. A-134 z 26.06.1987 r.) wzniesionych z drewna, z zastosowaniem tradycyjnych rozwiązań charakterystycznych dla podlaskiego budownictwa ludowego.

Skrajną liczbowo grupę zabytków stanowią obiekty obronne (8; 0,72%) oraz zamki (4; 0,99%); XIX-wieczne obiekty obronne to przede wszystkim Twierdza Osowiec i Twier-

OBIEKTY WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH W PODZIALE WG CHRONOLOGII Z WYŁĄCZENIEM UKŁADÓW URBANISTYCZNYCH (STAN NA 30.04.2016 R.)

Powiat	Do poł. XIII w.	Poł. XIII-XV w.	XVI-XVIII w.	XIX w.	XX w.	Brak danych	Razem obiektów
Augustowski	1	6	60	61	23	7	158
Białystok	0	14	26	38	24	6	108
Białostocki	1	2	20	40	3	0	66
Bielski	0	0	18	13	14	6	51
Grajewski	0	13	64	83	133	25	318
Hajnowski	32	290	302	548	350	25	1547
Kolneński	3	19	135	214	52	11	434
Łomża	7	1	32	24	38	7	109
Łomżyński	1	10	29	13	7	6	66
Moniecki	3	3	41	60	23	4	134
Sejneński	0	6	12	34	27	1	80
Siemiatycki	1	13	140	134	50	6	344
Sokółski	0	16	52	205	94	9	376
Suwałki	0	6	41	26	6	1	80
Suwalski	0	10	39	71	14	7	141
Wysokomazowiecki	3	6	30	35	11	3	88
Zambrowski	0	0	28	26	9	6	69
Województwo	55	451	1284	1968	1242	236	5236
Polska (całość zasobu rejestru zabytków)	450	3950	16625	30812	13947	4025	69809
Udział woj. w kraju (%)	12,22%	11,42%	7,72%	6,39%	8,91%	5,86%	7,50%

dza Łomża z fortyfikacjami w Piątnicy. Obiekty obronne występują w powiatach monieckim (4), białostockim (1), grodzkim Łomża (1), łomżyńskim (1) i wysokomazowieckim (1). Zespoły obronne są trudne do ujęcia w statystykach ze względu na zróżnicowane decyzje o wpisie do rejestru zabytków i nie oddają w pełni ilości objętych ochroną obiektów. Zamki w województwie podlaskim to chronione wpisem do rejestru ruiny obiektów. Występują one w powiatach białostockim, grajewskim, sokólskim i wysokomazowieckim (po 1). Niewielka ich liczba wiąże się z późną kolonizacją omawianych terenów.

Ze względu na czas powstania najliczniej reprezentowanym w rejestrze zabytków województwa podlaskiego rodzajem są obiekty datowane na XIX w. (1192; 3,87% zasobu krajowego z tego okresu). W tym zbiorze mieści się wielkemiejska zabudowa mieszkaniowa Białegostoku, Łomży, Suwałk, małomiasteczkowe budownictwo, obiekty użyteczności publicznej, obiekty sakralne, przemysłowe, kolejowe założenia parkowe, zespoły dworskie oraz zabudowa wiejska. Szczególnie występują one w powiatach grodzkim Suwałki (214), Białystok (147) i białostockim (114). Rozkład ilościowy tej grupy zabytków jest dość proporcjonalny w skali całego województwa w powiatach sejneńskim (82), wysokomazowieckim (70), hajnowskim (63), augustowskim (57), siemiatyckim (55), zambrowskim (54), sokólskim (53), łomżyńskim (49), grodzkim Łomża (46), grajewskim (45), bielskim (43), kolneńskim (42), monieckim (30) i suwalskim (28). Drugą pod względem liczebności grupę stanowią obiekty z XX w. (574; 4,12%). Jest to dość zróżnicowana grupa, do której należą wszystkie typy zabytków ze względu na funkcję powstałe na początku XX w., po I wojnie światowej, w czasie funkcjonowania II Rzeczypospolitej, po II wojnie światowej, a także rekonstrukcje i odbudowy zniszczonych podczas działań wojennych obiektów, których znaczenie historyczne było dla narodu polskiego niezaprzeczalne. Rozkład ilościowy tej grupy zabytków jest dość proporcjonalny w powiatach białostockim (76), grodzkim Białystok (75), wysokomazowieckim (53), sejneńskim (48), grajewskim (39), łomżyńskim (34), hajnowskim i siemiatyckim (po 32), sokólskim (29), grodzkim Łomża i suwalskim (po 26), augustowskim i bielskim (po 21), kolneńskim (20), grodzkim Suwałki (17), zambrowskim (14) oraz monieckim (11). Kolejną liczną grupę stanowią obiekty zabytkowe z XVI–XVIII w. (354; 2,13%). Są to przede wszystkim obiekty sakralne – do najcenniejszych należą późnogotyckie budowle ceglane wzniesione w Łomży (1526 r.), Wiźnie (1526 r.), Kleczkowie (1529 r.), Rosochatem (1546 r.), Szczepankowie (1547 r.), renesansowy kościół w Krasnymborze (z przełomu XVI i XVII w.), późnorenesansowy kościół farny w Białymstoku (1626 r.), drewniane kościoły w Starej Kamiennej (1740–1744), Narwi (1738–1748) oraz zespoły klasztorne. Zlokalizowane są one w powiatach białostockim (70), sokólskim (45), bielskim (44), siemiatyckim (42), suwalskim (34), grodzkim Białystok (20), hajnowskim (19), grajewskim (17), wysokomazowieckim (15), monieckim (12), łomżyńskim (9), grodzkim Łomża i sejneńskim (po 8), augustowskim i zambrowskim (po 4), kolneńskim (3). Na terenie podlaskiego znajdują się 94 obiekty (2,34%), którym nie przypisano danych dotyczących okresu ich powstania. Ich rozkład statystyczny w poszczególnych powiatach waha się w przedziale od 0 do 7, najwięcej odnotowano ich w powiatach białostockim (25) i wysokomazowieckim (14), najmniej zaś w łomżyńskim i monieckim (0), grajewskim, sejneńskim, zambrowskim (po 1). Najmniej liczną grupę stanowią obiekty datowane w przedziale połowa XIII–XV w. (5; 0,13%); zlokalizowane są one

w powiatach białostockim (3), siemiatyckim i wysokomazowieckim (po 1). Niewielka liczba związana jest z późną kolonizacją omawianego obszaru (od XV w.). Na terenie województwa podlaskiego nie występują zabytki z grupy datowanej do połowy XIII w.

Najliczniej reprezentowane są zabytki obszarowe pochodzące z okresu nowożytnego. Wśród nich znajduje się 39 układów urbanistycznych i 10 układów ruralistycznych. Wynika to z faktu, że większość ziem województwa intensywną kolonizacją objęta została właśnie w tym okresie. Oprócz tego okres średniowieczny reprezentuje 12 układów urbanistycznych i 2 układy ruralistyczne. Na XIX w. datowany jest 1 układ urbanistyczny i 1 zespół zabudowy. Większość układów ruralistycznych wpisanych do rejestru zabytków pochodzi z czasów nowożytnych, głównie z okresu pomiaru włóczęj (XVI w.). Wyjątkiem jest wieś Domanowo, zasiedlona przez ludność mazowiecką już w średniowieczu. Pomiarą była rewolucyjna pod względem zmiany stosunków gospodarczo-społecznych i zadecydowała o wyglądzie krajobrazu kulturowego na następne kilkadziesiąt lat, likwidując pierwotne osadnictwo rozproszone i tworząc regularne wsie ulicówki, otoczone blokiem o niwowym układzie gruntów. Powstające na Podlasiu podczas pomiaru ulicówki ze względu na swój niezwykle zwarty i regularny układ zabudowy często określa się mianem wsi szeregowej: ulica w szeregowce biegła w linii prostej, zagrody miały nie tylko ten sam kształt, ale i tę samą wielkość oraz zbliżony, a nawet analogiczny układ budynków. Budynki mieszkalne wznoszono na przylegających do siebie wąskich działkach. Niewielka ich szerokość niejako wymuszała sytuowanie poszczególnych budynków wzdłuż działki siedliskowej; zazwyczaj tuż za domem wznoszono zabudowania gospodarcze związane z hodowlą zwierząt, a więc chlewy, stajnie i obory. Z kolei za tymi budynkami urządzało się ogródki warzywne i sady. Za ogrodem budowano stodołę, za którą biegła droga zagumieniana. W innym wariantcie za stodołami organizowano wygony zamieniane później często na ogrody ograniczone drogą zagumienianą. We wsi szeregowce zagrody mogły być lokalizowane po jednej lub po obu stronach drogi. Regularnej zabudowie odpowiadał regularny układ gruntów. Wyłamanie się z tego sprzężonego systemu w XVI–XVIII w. było niemożliwe, a i później także bardzo trudne. Trwałość układu zabezpieczał tzw. przymus polowy związany z trójpolówką. Polegał on na corocznym zmianowaniu upraw w poszczególnych polach, przez co uniemożliwiał zabudowę rozproszoną (Ryboły, Soce, Trześcianka).

Ze względu na materiał, z którego zostały wzniesione zabytki, najliczniejszą grupę stanowią budynki murowane, w tym przedziale murowane ceglane (1227; 2,56% zasobu krajowego wzniesionego w tego typu materiale/konstrukcji) i nieliczne murowane kamienne (44; 2,44%). Murowane z cegły, materiału powszechnie stosowanego od XIX w. w dużej części województwa (przede wszystkim na terenie dawnego Mazowsza), rozlokowane są w powiatach grodzkich Białystok (198), Suwałki (196), a także białostockim (174), wysokomazowieckim (84), grodzkim Łomża (71), siemiatyckim (65), zambrowskim (58), sokólskim (56), grajewskim (52), bielskim (46), augustowskim i suwalskim (po 41), łomżyńskim (37), sejneńskim (31), hajnowskim i kolneńskim (po 28) oraz monieckim (21). Obiekty murowane kamienne to przede wszystkim ruiny zamków i obiekty sakralne. Statystyczny rozkład w poszczególnych powiatach zamyka się w przedziale od 0 do 9, w tym w sokólskim 9 obiektów. Budownictwo drewniane – zarówno sakralne, jak i mieszkalne oraz użyteczności publicznej – tworzy jedną z cenniejszych i najbar-

**OBIEKTY WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH W PODZIALE WG MATERIAŁU/KONSTRUKCJI
(STAN NA 30.04.2016 R.)**

Powiat	Drewniane		Murowane		Ziemne	Glinobitka	Ruda darniowa	Betonowe	Metalowe	Brak danych	Razem
	wieńcowa/ inna	szkieletowe	ceglane	kamienne							
Augustowski	16	0	41	0	0	0	0	0	0	10	67
Białystok	34	0	198	0	0	0	0	0	1	0	233
Białostocki	49	0	174	4	1	0	0	0	1	2	231
Bielski	43	0	46	0	0	0	0	0	0	0	89
Grajewski	14	0	52	6	0	0	0	0	0	0	72
Hajnowski	66	1	28	3	0	0	0	0	0	0	98
Kolneński	4	0	28	2	0	0	0	0	0	0	34
Łomża	0	0	71	0	1	0	0	0	0	0	72
Łomżyński	4	0	37	2	0	0	0	1	0	1	45
Moniecki	11	0	21	4	0	0	0	4	0	0	40
Sejneński	77	0	31	4	0	6	0	0	0	0	118
Siemiatycki	37	0	65	8	0	0	0	0	0	0	110
Sokólski	29	0	56	9	0	0	0	0	0	1	95
Suwałki	30	0	196	1	0	0	0	0	0	1	228
Suwałski	13	0	41	0	0	0	0	0	1	0	55
Wysokomazowiecki	11	0	84	1	1	0	0	0	0	3	100
Zambrowski	4	0	58	0	0	0	0	0	0	0	62
Województwo	442	1	1227	44	3	6	0	5	3	18	1749
Polska (całość zasobu rejestru zabytków)	5251	1041	47924	1805	185	11	5	305	180	851	57558
Udział woj. w kraju (%)	8,42%	0,10%	2,56%	2,44%	1,62%	54,55%	0,00%	1,64%	1,67%	2,12%	3,04%

dzień charakterystycznych dla województwa podlaskiego grup zabytków. Do grupy tej należą obiekty drewniane wzniesione w konstrukcji wieńcowej/innej (442; 8,42%) i szkieletowe (1; 0,10%). Są to przede wszystkim drewniane kościoły, molenny staroobrzędowców, meczety, całe wsie (głównie w południowo-wschodniej części województwa) o układzie szeregowym z zabudową mieszkalną i gospodarczą, budynki mieszkalne typu miejskiego, nieliczne młyny o napędzie wiatrowym i wodnym. Statystyczny rozkład przedstawia się następująco w powiatach: sejneńskim (77), hajnowskim (66), białostockim (49), bielskim (43), siemiatyckim (37), grodzkim Białystok (34), grodzkim Suwałki (30), sokólskim (29), augustowskim (16), grajewskim (14), suwałskim (13), monieckim i wysokomazowieckim (po 11), kolneńskim, łomżyńskim i zambrowskim (po 4). Jako 1 został odnotowany obiekt wzniesiony w konstrukcji szkieletowej, jest to magazyn w zespole Białowieża Towarowa w powiecie hajnowskim. Nieliczne grupy stanowią obiekty, co do których brak danych o materiale (18; 2,12%), z glinobitki (6), z betonu (5), ziemne (3), metalowe (3). Interesujące z naukowego i kulturowego punktu widzenia są obiekty z glinobitki. Występują one licznie w północno-wschodniej części województwa, w powiecie sejneńskim. Stanowią charakterystyczny element zagrody (drewniany dom mieszkalny + drewniana stodoła + 1–3 obiekty inwentarskie z glinobitki). Problematyka ta jednak nie znalazła zainteresowania naukowego i rozpoznania konserwatorskiego. 6 obiektów objętych ochroną

poprzez wpis do rejestru zabytków to budynki inwentarskie, kurnik, spichlerz. Obiekty ziemne i z betonu to przede wszystkim obiekty militarne Twierdzy Osowiec i Twierdzy Łomża (Forty w Piątnicy). Jako obiekty metalowe występują 2 zespoły kolei wąskotorowej (torowiska, mosty i przepusty) w Czarnej Białostockiej i Płocicznie oraz ogrodzenie kamienicy w Białymstoku. Na terenie województwa podlaskiego nie występują obiekty wzniesione z rudy darniowej.

3.

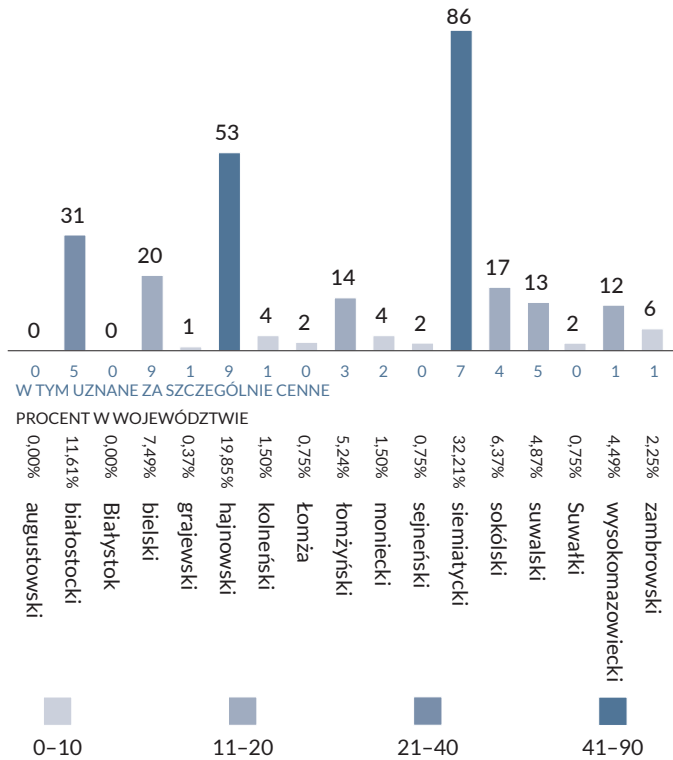
PREZENTACJA ZABYTEKÓW ARCHEOLOGICZNYCH NA TERENIE WOJEWÓDZTWA

W księdze C rejestru zabytków województwa podlaskiego znajduje się 267 obiektów, co stanowi 3,48% archeologicznych zabytków rejestrowych w skali kraju. Przyjętą cezurą zamykającą zbiór jest 30 kwietnia 2016 r. Podana liczba w niewielkim stopniu różni się od zestawienia publikowanego przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, co wynika z ustaleń poczynionych w trakcie weryfikacji odnoszących się do pojedynczych zabytków, które pierwotnie posiadały kilka wpisów powołujących wydanych odrębnie dla poszczególnych działek, a obecnie mają ten sam numer w księdze C. W nielicznych sytuacjach, gdy w wyniku procedury przepisania do księgi C nie nastąpiło wyjaśnienie w postaci dokumentu administracyjnego kwestii granic zabytku, obszary objęte ochroną zgodnie z poszczególnymi decyzjami powołującymi nie były spójne, a zapisy w decyzjach były niejasne, w ogólnokrajowej bazie zabytków utrzymano podział na odrębne rekordy zgodnie z treścią decyzji powołujących.

Żaden z zabytków archeologicznych nie został, ze względu na charakter archeologiczny, umieszczony na Liście światowego dziedzictwa UNESCO, chociaż szereg z nich znajduje się w obrębie granic tego rodzaju wpisów. 38 obiektów wpisanych do księgi C w województwie podlaskim leży w Puszczy Białowieskiej i jej otulinie, przy czym większość na terenie Białowieskiego Parku Narodowego. Kolejne 10 znajduje się w granicach parków krajobrazowych: Łomżyńskiego Parku Krajobrazowego Doliny Narwi (Drozdowo 1, Rakowo-Czachy 2, Stara Łomża 1, Stara Łomża 2), Parku Krajobrazowego Puszczy Knyszyńskiej im. prof. Witolda Sławińskiego (Krzemień 1, Rybniki 1, Supraśl 4, Załuki 2) oraz Suwalskiego Parku Krajobrazowego (Dzierwany 1, Dzierwany 5, Smolniki 1, Szurpiły 3, Szurpiły 4, Szurpiły 5, przy czym w trakcie weryfikacji uznano zasadność wpisów obiektów Dzierwany 1 i Dzierwany 5 za wątpliwą). Kopalnie krzemienia Rybniki 1 jednocześnie położone są na terenie rezerwatu przyrody Krzemianka. Szereg zabytków znajduje się na terenach objętych ochroną przyrodniczą na terenie obszarów Natura 2000 (oprócz części wspomnianych wyżej również np. kompleks stanowisk archeologicznych w Haćkach w powiecie bielskim).

W ogólnej liczbie wpisów do księgi C osoby wypełniające ankiety weryfikacyjne określiły 48 zabytków jako szczególnie cenne, tj. ważne na płaszczyźnie ponadregionalnej i/lub uniwersalnej ze względu na wartości historyczne i naukowe, a w przypadku zabytków o zacho-

LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTEKÓW
W PODZIALE NA POSZCZEGÓLNE POWIATY, Z WYDRĘBNIENIEM UZNANYCH W TRAKCIE
WERYFIKACJI ZA SZCZEGÓLNIENIE CENNE (STAN NA 30.04.2016 R.)

wanej własnej formie terenowej również – na rolę w krajobrazie kulturowym. W przypadku szeregu wpisów kwestia ta odnosi się do tego samego kompleksu stanowisk (szczególnie w przypadku mnogich wpisów z terenu miasta Drohiczyzna, Szurpił i Rezerwatu Szczekotowo w Puszczy Białowieskiej).

19 zabytków archeologicznych znajduje się częściowo lub w całości na terenie objętym ochroną na mocy wpisów do księgi A rejestru zabytków, a więc ze względu na wartości architektoniczne, urbanistyczne, ruralistyczne, krajobrazowe itp. (Baciki Średnie 1 i 2, Bielsk Podlaski 1 i 2, Brańsk 1, Ciechanowiec 6, Drohiczyzn 1, 2 i 3, Gródek 1, Łomża 2, Mielnik 1, Niemirów 1, Nowogród 1, Rajgród 1, Stawiski 1, Supraśl 4, Suraz 1 i Wizna 1).

Rozmieszczenie zabytków wpisanych do rejestru jest niejednolite na terenie województwa: największe zagęszczenie zabytków znajduje się w południowej i południowo-wschodniej części województwa, a najmniejsze – w północno-zachodniej. Pod względem liczby zabytków dominują powiaty siemiatycki (86 zabytków) oraz hajnowski (53), w mniejszym stopniu białostocki (31) i bielski (20). W powiatach augustowskim oraz grodzkim Białystok nie dokonano żadnego wpisu do księgi C, w powiecie grajewskim wpisano 1 zabytek, a w sejneńskim oraz grodzkim Łomża i grodzkim Suwałki (miastach na prawie powiatu) – po 2. Biorąc pod uwagę powierzchnię powiatu, największe zagęszczenie znajduje się w powiatach grodzkim Łomża i grodzkim Suwałki oraz siemiatyckim (59 zabytków na 1000 kilometrów

kwadratowych), hajnowskim (32) i bielskim (14), a najmniejsze zagęszczenie jest w powiatach grajewskim (1/1000 kilometrów kwadratowych), sejneńskim (2) i monieckim (3), przy średniej wojewódzkiej 13 zabytków na 1 000 km².

Na zróżnicowanie przestrzennego rozmieszczenia zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków wpłynęły odmienne uwarunkowania osadnicze i historia zasiedlenia poszczególnych regionów, szczególnie w ciągu ostatniego tysiąclecia. Charakteryzują się one zróżnicowaniem obecności i intensywności osadnictwa w poszczególnych epokach oraz funkcjonowania zjawisk kulturowych manifestujących się obiektami o własnej formie terenowej, jak grodziska i kurhany. Wśród przyczyn nierównomiernego nasycenia terenu województwa obiektami wpisanymi do rejestru zabytków można wymienić różne praktyki konserwatorskie w poszczególnych województwach według starego podziału administracyjnego odnośnie do wyboru zabytków mających znaleźć się w rejestrze. Zasoby dziedzictwa archeologicznego na terenie dzisiejszego województwa były rozpoznane nierównomiernie w czasie największego natężenia dokonywania wpisów, a część terenów do dziś pozostaje gorzej zbadana. Charakterystyczna jest stosunkowo niska liczba zabytków wpisanych do rejestru wzdłuż dolin największych rzek – Narwi, Bugu i Biebrzy, które odgrywały istotną rolę w przeszłości regionu w pradziejach i średniowieczu jako arterie komunikacyjne.

Pierwsze wpisy dokonane zostały w 1936 r. (po 1 w obecnych powiatach białostockim i wysokomazowieckim). Proces tworzenia rejestru zabytków kontynuowano od 1956 r. (1 wpis w obecnym powiecie sokólskim), ale dopiero od 1963 r. wpisy były dokonywane corocznie (do 1982 r.), przy czym gwałtowny wzrost nastąpił w 1966 r., pik przypadła na 1971 r. (11,99% ogółu obiektów), a podwyższona liczba wpisów (względem lat 50 i połowy 60.) utrzymywała się do 1980 r. Do 1965 r. łącznie od lat 50. objęto ochroną 4,87% zabytków. Zabytki wpisane w latach 1966–1972 stanowią 50,56% ogółu, a w latach 1973–1980 – 25,84%. Tym samym od II połowy lat 60. po początek lat 80. struktura rejestru ukształtowała się w prawie wszystkich powiatach. Po 1980 r. liczba roczna wpisanych obiektów nie przekroczyła nigdy 10, a przeważnie liczbą graniczną było 5 – wyraźny przyrost miał miejsce w latach 1992 i 2004–2005. W latach 1981–1989 wydano decyzje dla 4,12% obiektów, a od 1991 r. – 13,86% (łącznie 7,12% w latach 1992, 2004 i 2005). Jednocześnie wpisy nie były wykonywane w niektórych latach, a dłuższa przerwa miała miejsce w latach 1983–1987 i 1999–2002. Ostatnie wpisy w obrębie cezury zamykającej weryfikację miały miejsce w 2008 r.

Funkcja pierwotna jest rozumiana jako kategoria funkcjonalna danego stanowiska archeologicznego określana przez przedmiot wpisu, zapisany w decyzji o wpisie do rejestru zabytków. Najliczniejszymi grupami funkcjonalnymi w województwie są obiekty sepulkralne (65,17%), obronne (wyłącznie grodziska – 17,23%) oraz osadnicze i mieszkalne (14,23%). Pozostałe grupy są marginalne i wahają się od 0,37% do 1,87% (1 i 5 obiektów). Składają się na nie zabytki obrzędowe (krypty z cmentarzyskiem), o funkcji gospodarczej (kopalnia krzemienia), kopiec i kompleksy osadnicze (grodziska lub zamek z osadą/osadami oraz relikty kaplicy z cmentarzyskiem i osadą). W grupie sepulkralnej znajdują się pojedyncze kurhany (27,72%), cmentarzyska kurhanowe (25,09%), a pozostałe to określone jedynie ogólnie cmentarzyska (6,37%) oraz cmentarzyska płaskie (łącznie 5,99%): szkieletowe, z grobami

LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH W PODZIALE WEDŁUG FUNKCJI PIERWOTNEJ Z UWZGLĘDNIENIEM KONIECZNOŚCI JEJ AKTUALIZACJI
(STAN NA 30.04.2017 R.)

Powiat	Funkcja																Razem		
	obrona	obrędowna	osadnicza/mieszkalna				sepulkralna						kopalnia krzemienia	kopiec	grodzisko/zamek i osada/osady	relikty kaplicy z cmentarzyskiem i osadą	liczba	procent	
			grodzisko	krypty z cmentarzyskiem	obozowisko	osada, wieś	relikty architektury	ruiny zamku	grób		cmentarzysko płaskie								
									kurhanowy	kurhanowe	ogólnie	szkieletowe							groby w obstawach kamiennych i/lub brukami
Augustowski	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,00%
Białostocki	6	1	1	4	0	0	7	9	2	0	0	0	1	0	0	0	0	31	11,61%
Białystok	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,00%
Bielski	6	0	0	6	0	0	2	4	1	0	1	0	0	0	0	0	0	20	7,49%
Grajewski	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0,37%
Hajnowski	2	0	0	1	0	0	21	25	2	1	1	0	0	0	0	0	0	53	19,85%
Kolneński	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	4	1,50%
Łomża	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0,75%
Łomżyński	4	0	0	4	0	0	0	1	2	0	1	0	0	0	1	1	0	14	5,24%
Moniecki	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	4	1,50%
Sejneński	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0,75%
Siemiatycki	6	0	0	9	0	0	37	17	6	0	10	0	0	0	1	0	0	86	32,21%
Sokółski	7	0	0	1	0	0	1	4	3	0	0	1	0	0	0	0	0	17	6,37%
Suwalski	5	0	0	3	0	0	0	4	0	0	0	0	0	0	1	0	0	13	4,87%
Suwałki	0	0	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0,75%
Wysokomazowiecki	2	0	0	1	0	1	4	2	1	0	1	0	0	0	0	0	0	12	4,49%
Zambrowski	1	0	0	4	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6	2,25%
Razem w województwie	46	1	1	35	1	1	74	67	17	1	14	1	1	1	5	1	267	100,00%	
Procent w województwie	17,23%	0,37%	0,37%	13,11%	0,37%	0,37%	27,72%	25,09%	6,37%	0,37%	5,24%	0,37%	0,37%	0,37%	1,87%	0,37%	100,00%		
Konieczność aktualizacji przedmiotu ochrony (liczba)	20			10		1	35	42	4		6	1		1	4	1	125		

w obudowach kamiennych i z brukami (5,24%) oraz z kamieniami nagrobnymi. Wśród zabytków grupy mieszkalnej przeważająca większość to relikty osad i wsi (13,11%).

W trakcie weryfikacji zaobserwowano w szeregu przypadków potrzebę aktualizacji przedmiotu ochrony, która wynikała z informacji pozyskanych w trakcie kwerendy z uwzględnieniem wyników przeprowadzonych badań lub przypadkowych odkryć. Aktualizacja przedmiotu ochrony niejednokrotnie odnosi się do enigmatycznych wpisów, których zasadność często nie jest możliwa do zweryfikowania bez wykopaliskowych badań sondażowych. Wiele zabytków o własnej formie terenowej (szczególnie grodziska, pojedyncze kurhany i cmentarzyska kurhanowe) było wpisywanych do rejestru zabytków bez uprzedniego rozpoznania,

a tym samym często bez informacji dotyczących ich charakteru, chronologii oraz rzeczywistego zasięgu. W przypadku cmentarzysk kurhanowych zapisy decyzji często ograniczały się do samych nasypów z pominięciem rowów dookolnych oraz przestrzeni pomiędzy kurhanami, będącej integralną składową cmentarzysk. Potrzebę aktualizacji zaznaczano również w przypadku braku objęcia odrębnymi wpisami składowych kompleksów osadniczych (np. osad przygodowych i cmentarzysk towarzyszących grodziskom) oraz w specyficznych przypadkach pominięcia otoczenia zabytku przy dobrze zachowanym krajobrazie kulturowym. Omawiany problem dotyczy 46,82% zabytków, z czego 70,40% z nich to stanowiska sepulkralne (w tym 28% to groby kurhanowe, a 33,60% – cmentarzyska kurhanowe), grodzisk (16%) oraz 8,80% osadniczych/mieszkalnych (w tym 8% to relikty osad i wsi). Należy zwrócić uwagę, że wśród cmentarzysk kurhanowych 62,69% wymaga omawianej aktualizacji, wśród pojedynczych grobów kurhanowych – 47,30%, a także 43,48% grodzisk oraz 28,57% osad i wsi.

Grodziska (poza powiatami grodzkimi) występują we wszystkich powiatach, w których znajdują się zabytki wpisane do rejestru zabytków. Zabytki z grupy osadniczej i mieszkalnej oraz sepulkralnej znajdują się w 11 powiatach na 17. W przypadku grodzisk niewątpliwie decydującym czynnikiem było doprowadzenie do wpisania ogółu znanych obiektów o takiej funkcji, a w przypadku cmentarzysk – potencjalnie najlepszych, chociaż niejednokrotnie istniejące do dziś cmentarzyska kurhanowe (np. w Puszczy Białowieskiej), których nie objęły wpisy, są większe i lepiej zachowane od wielu obiektów objętych ochroną rejestrową. Połowa kurhanów i 1/4 cmentarzysk kurhanowych oraz większość cmentarzysk z grobami w konstrukcjach kamiennych znajduje się w powiecie siemiatyckim. Ponad 28% kurhanów i ponad 1/3 cmentarzysk kurhanowych znajduje się w powiecie hajnowskim, wysoki udział przypada również na powiat białostocki. Rozkład grodzisk jest bardziej zdecentralizowany, przy wysokim udziale powiatów sokólskiego, białostockiego, bielskiego i siemiatyckiego (13–15%). Podobna sytuacja jest w przypadku reliktyw osad – największy udział mają zabytki w powiatach siemiatyckim (ponad 1/4 zabytków o tej funkcji) i bielskim (1/6). Tym samym wiodące dla wszystkich trzech grup są powiaty o największej liczbie zabytków. Rozmieszczenie grodzisk w znacznej mierze odpowiada stanowi realnemu (i rzeczywistym tendencjom osadniczym) poza powiatami sokólskim i monieckim. Zagęszczenie zachowanych cmentarzysk sprzed późnego średniowiecza występuje rzeczywiście w 4 południowo-wschodnich powiatach, przy zastrzeżeniu, że cmentarzysk, w tym manifestujących się w terenie (jak kurhanowe, a szczególnie z grobami w obstawach kamiennych) jest na ich obszarze więcej. Należy podkreślić niejednokrotne wybieranie do wpisu grup kurhanowych przy pomijaniu towarzyszących im cmentarzysk płaskich. Stan wiedzy na temat dziedzictwa archeologicznego i dziejów regionów wchodzących w skład województwa podlaskiego ulega zmianie m.in. dzięki nowym możliwościom technicznym umożliwiającym odnajdywanie kolejnych zabytków na terenach do niedawna uznawanych za wystarczająco poddane prospekcji lub za będące zawsze słabo zasiedlonymi. Dzięki dostępności i jakości danych ze skanowania lotniczego odnajdywane są kolejne zabytki o własnych formach terenowych w obrębie powiatów białostockiego, hajnowskiego, łomżyńskiego, monieckiego, sejneńskiego, siemiatyckiego, sokólskiego i suwalskiego.

4,87% ogółu to obiekty bez datowania, co wynika z braku rozpoznania inwazyjnego (przede wszystkim kurhanów i cmentarzysk kurhanowych). Przeważającą większość obiektów (66,92%) w momencie wpisu określono jako wczesnośredniowieczne, co wynika z dominacji cmentarzysk kurhanowych, kurhanów i grodzisk odnoszonych w większości do wczesnego średniowiecza, nawet przy braku rozpoznania inwazyjnego oraz występowania charakterystycznych dla tego okresu na terenach Podlasia i Mazowsza cmentarzysk płaskich z konstrukcjami kamiennymi. Inne duże grupy chronologiczne odnoszą się do okresu rzymskiego i wędrówek ludów (8,61%), ogólnie do pradziejów/starożytności (7,12%), ogólnie średniowiecza, późnego średniowiecza, nowożytności lub ich połączeń – z wczesnym średniowieczem łącznie (5,62%) oraz neolitu – epoki brązu (2,28%). 1 zabytek odniesiono do wczesnej epoki żelaza, a 2 do wczesnej epoki żelaza – wczesnego okresu rzymskiego. Pozostałe obiekty określone zostały jako stanowiska wielofazowe (łącznie 4,20%). Po 3 zabytki odniesiono do pradziejów i wczesnego średniowiecza oraz do przełomu er/początku naszej ery i wczesnego średniowiecza, a pojedyncze miały powstać w czasie: mezolitu – neolitu, mezolitu – wczesnej epoki brązu, mezolitu oraz średniowiecza, neolitu – wczesnej epoki żelaza, a także epoki brązu – wczesnej epoki żelaza oraz wczesnego średniowiecza. Zabytki pradziejowe mają większy udział w powiatach na terenie powiatów sejneńskiego, suwalskiego i grodzkiego Suwałki, w pozostałych dominują zabytki z okresów historycznych. Należy podkreślić niski udział zabytków z czasów późnego średniowiecza i nowożytności, co razi szczególnie w przypadku terenów miast historycznych oraz cmentarzysk późnośredniowiecznych i nowożytnych.

W trakcie weryfikacji na podstawie przeprowadzonej kwerendy ustalono, że w przypadku 151 obiektów (56,55% zbioru) istnieje konieczność aktualizacji datowania zabytku. Odnosi się to zarówno do zabytków bez określenia czasu powstania, potrzeby rozszerzenia lub skorygowania datowania (przeważnie odnośnie do niedokładnego bądź nieuwzględniającego wszystkich faz osadniczych), jak też zupełnie błędnego datowania, co wykazano w trakcie badań prowadzonych po momencie dokonania wpisu.

Jedną z podstawowych kwestii mających wpływ na ochronę i opiekę nad zabytkami, a w konsekwencji na ich stan – ma poprawność określenia granic ochrony. Brak ścisłego wymogu określającego opisywanie i oznaczania granic w dokumentach administracyjnych – jednak w przypadku zabytków archeologicznych należy uznać, że oprócz opisanie w tekście najlepszym sposobem określenia granic jest przedstawienie ich na załączniku graficznym dobrej jakości (pod względem skali i czytelności podkładu mapowego). W trakcie weryfikacji załączniki formalne były definiowane jako te, które zostały oryginalnie opisane jako załączniki do określonej decyzji, sporządzone równoległe z nią oraz potwierdzone podpisem i pieczęcią. Wiele dokumentów powołujących (szczególnie z pierwszych dziesięcioleci powojennych) ma załączniki, które pozbawione są tych cech, chociaż często niewątpliwie są równoczesne oraz/a także najprawdopodobniej powiązane i równoczesne z dokumentem administracyjnym o wpisie. Są wśród nich zarówno pełnowartościowe mapy z dokładnie przedstawionymi granicami zabytków (pozbawione jedynie odpowiedniego opisu, podpisów i pieczęci), jak też wyrisy i wypisy geodezyjne wskazujące dokładne lokalizacje i granice,

sporządzane tuż przed wydaniem decyzji. Liczne są złej jakości przerysy wycinków map i szkice z map topograficznych, nierzadko silnie uproszczone i pozbawione skali. Wśród załączników do starszych decyzji oznaczanie lokalizacji punktem lub symbolem, tj. bez przedstawionych granic, było nierzadkim zjawiskiem.

W świetle przeprowadzonej weryfikacji w województwie podlaskim jedynie 22,10% zabytków ma decyzje z dołączonym tego typu załącznikiem, 4,49% opisano wyłącznie numerami działek, 2,25% określono w innym dokumencie, a aż 11,61% ma nieokreślone granice w żaden sposób; 59,55% zabytków ma granice określane w załącznikach nieformalnych (w przypadku kolejnych 9,36% załącznik nieformalny towarzyszy innym sposobom opisaniam granic). Najlepiej sytuacja od strony formalnej wygląda w powiatach monieckim i grodzkim Łomża (wszystkie zabytki mają decyzje z załącznikami graficznymi), suwalskim i sokólskim, gdzie zabytki, które mają załączniki formalne lub są opisane numerami działek, stanowią łącznie odpowiednio 69,23% i 76,47% (w drugim przypadku 23,53% określonych jest w innym dokumencie), oraz białostockim – 64,25%. Najgorzej pod względem formalnym przedstawia się sytuacja w powiatach hajnowskim (22,64% zabytków nie ma określonych granic) i siemiatyckim (16,28%).

W części przypadków dokonywano opisu granic w inny sposób (np. słowny opis różnej szczegółowości i poprawności) lub łączono poszczególne sposoby określania granic, np. przez zastosowanie równocześnie załączników formalnych bądź nieformalnych albo podanie numerów działek istniejących lub obecnie nieistniejących.

W skali województwa w przypadku 98,50% obiektów zidentyfikowano miejsce wskazane w dokumentach administracyjnych lub towarzyszących im załącznikach, a w przypadku 86,52% udało się zidentyfikować stanowisko w terenie. Pozostałe nie zostały rozpoznane w terenie, przy czym w 1 przypadku powodem było przypuszczalne całkowite zniszczenie zabytku. Najwięcej zabytków niezidentyfikowanych w terenie wystąpiło w powiatach hajnowskim (14 obiektów; 26,42% w skali powiatu), siemiatyckim (10; 11,63%), suwalskim (4; 30,77%) i białostockim (3; 9,68%). Wysoki procent zabytków o niemożliwej lokalizacji miejsca wskazanego w decyzji wynika w znacznej mierze z niskiej jakości załączników graficznych w starszych decyzjach oraz nieprecyzyjnego opisu w treściach decyzji (enigmatyczności, użycia określeń uniemożliwiających lokalizację). Ważnym czynnikiem jest również brak załączników wymienionych w treści dokumentu, szczególnie w przypadku, gdy wszystkie dane dotyczące określenia granic zabytku i jego dokładnej lokalizacji oznaczone były jedynie graficznie. O wysokim udziale zabytków o niemożliwej do ustalenia lokalizacji decydowały m.in. brak możliwości przeprowadzenia weryfikacji terenowej nawet w przypadku poprawnie sporządzonych decyzji w pełni umożliwiających zlokalizowanie wskazanego w nich miejsca (z powodu np. niedostępności, ogrodzenia, braku zgody właściciela) lub nieobecność śladów relikwów zabytkowych (np. materiału ruchomego, formy terenowej).

84,64% zabytków w skali województwa posiada lokalizację zgodną z decyzją, 6,37% wymaga jej poprawienia, a co do 8,99% nie udało się jej ustalić również pomimo dokonania kwerendy w odniesieniu do dokumentacji konserwatorskiej i naukowej. Lokalizacja niezgodna z decyzją wskazana została w przypadku powiatów siemiatyckiego (8 zabytków; 9,30%

**LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW
W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH W ODNIESIENIU DO MOŻLIWOŚCI ICH IDENTYFIKACJI W TERENIE
(STAN NA 30.04.2016 R.)**

Powiat	Miejsce wskazane w decyzji zidentyfikowane w terenie		Stanowisko zidentyfikowane w terenie		Stanowisko niezidentyfikowane w terenie		W tym niezidentyfikowane w terenie, ponieważ prawdopodobnie nie istnieje		Razem liczba
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	
Augustowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Białostocki	30	96,77%	28	90,32%	3	9,68%	0	0,00%	31
Białystok	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Bielski	20	100,00%	20	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	20
Grajewski	1	100,00%	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
Hajnowski	53	100,00%	39	73,58%	14	26,42%	1	1,89%	53
Kolneński	4	100,00%	4	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	4
Łomża	2	100,00%	1	50,00%	1	50,00%	0	0,00%	2
Łomżyński	14	100,00%	13	92,86%	1	7,14%	0	0,00%	14
Moniecki	4	100,00%	4	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	4
Sejneński	2	100,00%	2	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
Siemiatycki	83	96,51%	76	88,37%	10	11,63%	0	0,00%	86
Sokółski	17	100,00%	15	88,24%	2	11,76%	0	0,00%	17
Suwalski	13	100,00%	9	69,23%	4	30,77%	0	0,00%	13
Suwałki	2	100,00%	2	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
Wysokomazowiecki	12	100,00%	12	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	12
Zambrowski	6	100,00%	5	83,33%	1	16,67%	0	0,00%	6
Razem w województwie	263	98,50%	231	86,52%	36	13,48%	1	0,37%	267

w skali powiatu), hajnowskiego (7; 13,21%) i suwalskiego (2; 15,38%). Zabytki, których lokalizacja nie była możliwa do ustalenia, najliczniej wystąpiły w przypadku powiatów hajnowskiego (10; 18,87% w obrębie powiatu), siemiatyckiego (9; 10,47%) oraz w mniejszym stopniu białostockiego (2; 6,45%), w pojedynczych przypadkach łomżyńskiego (6,45% w obrębie powiatu), sokólskiego (7,14%) i zambrowskiego (16,67%). Jak widać z powyższych zestawień, nasilenie problemów z niezgodnością lokalizacji lub niemożliwością jej ustalenia związane jest z powiatami, w których występują większe liczby wpisów.

Jednym z kluczowych zagadnień dla oceny stanu zachowania zabytków jest poprawność określenia granic ochrony w dokumentach powołujących. Jedynie w przypadku 21,35% obiektów granice ochrony oznaczono właściwie, a w przypadku 26,59% określono je nieprecyzyjnie. W przypadku 11,24% granice są określone, jednak ich poprawność nie była możliwa do zweryfikowania. Brak możliwości weryfikacji granic w przypadku zabytków zidentyfikowanych w terenie wynika m.in. z powodu niedostępności terenu, zajęcia go przez zabudowę lub nieużytki, braku materiału na powierzchni terenu objętego wpisem lub dodatkowych danych, np. pochodzących z wcześniejszych badań inwazyjnych lub powierzchniowych. Wysoki procent zabytków ma granice nieokreślone (16,10%), a 24,72% ma granice określone w całości lub częściowo niepoprawnie – w drugim przypadku wymagają one rozszerzenia lub zawężenia. W kategorii tej mieszczą się m.in. zabytki, w przypadku których od początku

**LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTEKÓW
W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH Z UWZGLĘDNIENIEM INFORMACJI OTRZYMANÝCH W TRAKCIE
WERYFIKACJI DOTYCZĄCYCH ZASADNOŚCI WPISU ORAZ LOKALIZACJI I GRANIC ZABYTEKU PODANYCH
W DECYZJI (STAN NA 30.04.2016 R.)**

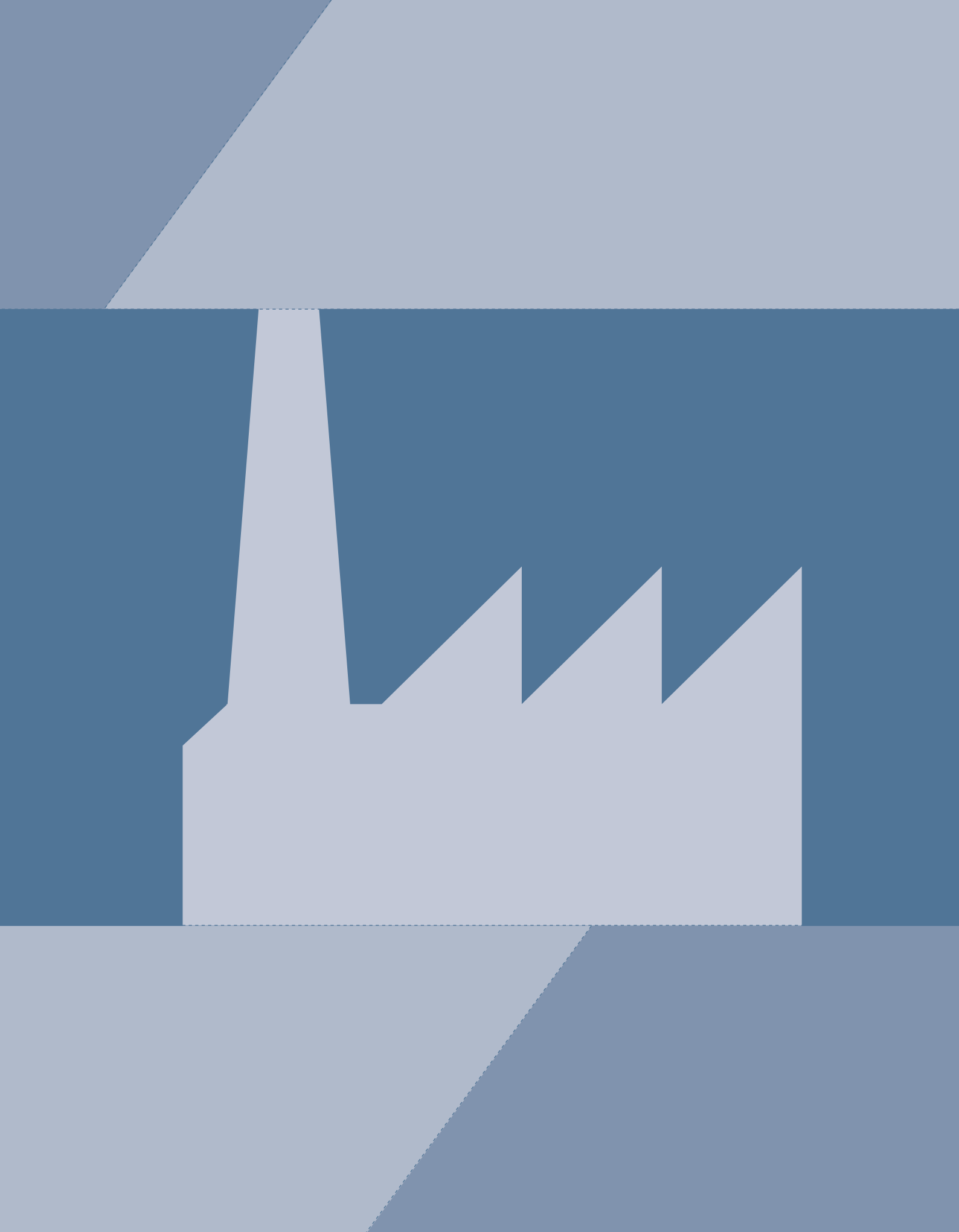
Powiat	Lokalizacja						Nieuzasadniony wpis w momencie jego powstania (zasadność wpisu wątpliwa)	
	zgodna z decyzją		niezgodna z decyzją (potrzeba poprawienia lokalizacji)		niemożliwa do ustalenia			
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Augustowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Białostocki	29	93,55%	0	0,00%	2	6,45%	1	0,37%
Białystok	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Bielski	20	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Grajewski	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Hajnowski	36	67,92%	7	13,21%	10	18,87%	3	1,12%
Kolneński	4	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Łomża	2	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Łomżyński	13	92,86%	0	0,00%	1	7,14%	1	0,37%
Moniecki	4	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Sejneński	2	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Siemiatycki	69	80,23%	8	9,30%	9	10,47%	0	0,00%
Sokólski	16	94,12%	0	0,00%	1	5,88%	0	0,00%
Suwalski	11	84,62%	2	15,38%	0	0,00%	2	0,75%
Suwałki	2	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Wysokomazowiecki	12	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Zambrowski	5	83,33%	0	0,00%	1	16,67%	0	0,00%
Razem w województwie	226	84,64%	17	6,37%	24	8,99%	7	2,62%

granice zostały określone niepoprawnie, tj. wyznaczono je zbyt szeroko lub, co częstsze, nie obejmowały one w całości przedmiotu wpisu. Największe natężenie zjawisk negatywnych związanych z określeniem granic ochrony występuje w przypadku powiatów o najliczniejszej liczbie wpisów: białostockiego, hajnowskiego, siemiatyckiego, suwalskiego i wysokomazowieckiego. Problem niedokładnego i zbyt wąskiego określania granic ochrony manifestuje się szczególnie na przykładzie wpisów ograniczających się w obrębie konkretnego zabytku do obszaru działki/działek jednego właściciela, gdy w rzeczywistości teren zabytku ma ich większą liczbę, lub w przypadku terenów użytkowanych rolniczo i leśnie – konturu klasyfikacyjnego użytkowania w obrębie jednej działki, chociaż obiekt wykracza poza jego granice.

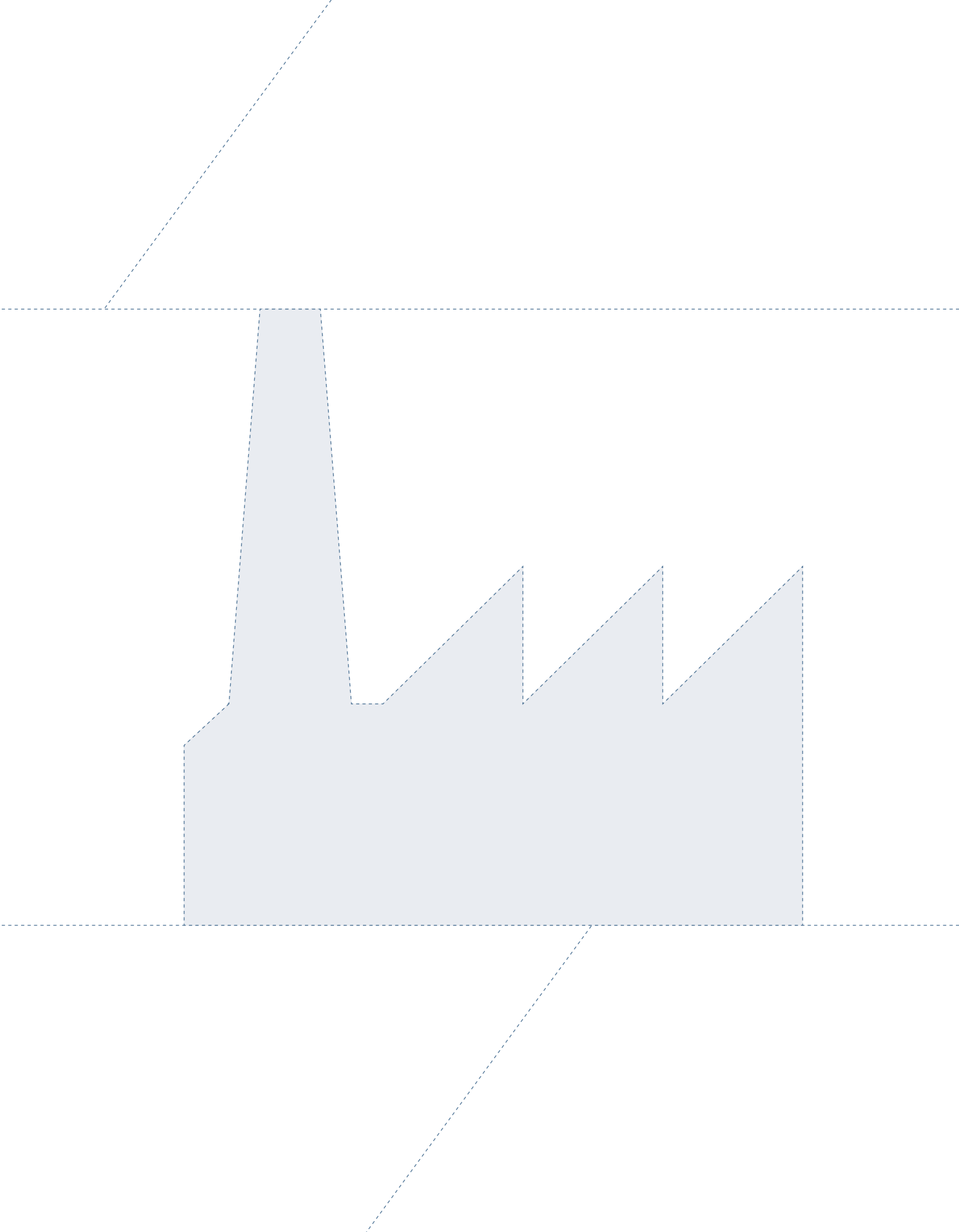
Czynnikiem obrazującym naszą wiedzę na temat zabytków wpisanych do rejestru zabytków jest kwestia istnienia dokumentacji ewidencyjnej oraz stan rozpoznania zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru w wyniku badań naukowych. 76,78% zabytków w województwie ma karty ewidencyjne włączone do ewidencji wojewódzkiej. Najlepiej pod tym względem sytuacja kształtuje się w powiatach wysokomazowieckim (100% w skali powiatu), sokólskim (92,31%), siemiatyckim (93,02%), łomżyńskim (92,86%), suwalskim (92,31%)

Granice ochrony									
oznaczone właściwie		nieokreślone		określone nieprecyzyjnie		określone, ale poprawność obecnie niemożliwa do zweryfikowania		określone niepoprawnie/ wymagają zmiany (rozszerzenia lub zawężenia)	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
9	29,03%	3	9,68%	7	22,58%	2	6,45%	10	32,26%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
12	60,00%	2	10,00%	0	0,00%	0	0,00%	6	30,00%
1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
3	5,66%	12	22,64%	31	58,49%	3	5,66%	4	7,55%
1	25,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	75,00%
1	50,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	50,00%	0	0,00%
6	42,86%	1	7,14%	0	0,00%	3	21,43%	4	28,57%
2	50,00%	1	25,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	25,00%
1	50,00%	0	0,00%	1	50,00%	0	0,00%	0	0,00%
7	8,14%	23	26,74%	28	32,56%	12	13,95%	16	18,60%
6	35,29%	0	0,00%	1	5,88%	2	11,76%	8	47,06%
1	7,69%	0	0,00%	3	23,08%	3	23,08%	6	46,15%
1	50,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,00%	0	0,00%
2	16,67%	1	8,33%	0	0,00%	1	8,33%	8	66,67%
4	66,67%	0	0,00%	0	0,00%	2	33,33%	0	0,00%
57	21,35%	43	16,10%	71	26,59%	30	11,24%	66	24,72%

i białostockim (83,87%) oraz powiatach o pojedynczych lub kilku wpisach. Należy zauważyć, że zdecydowanie więcej obiektów ma karty wykonane według wzoru z 1968 r., przechowywane z oryginałami dokumentów administracyjnych, których treść przeważnie powielają, lub w instytucjach muzealnych dawniej przechowujących archiwa konserwatorskie, lecz są one w znacznej mierze pozbawione załączników graficznych. W przypadku 47,19% zabytków wiadomo o prowadzonych badaniach archeologicznych o charakterze inwazyjnym. Tu tendencje w poszczególnych powiatach wyglądają podobnie, jednak przy wyższym udziale zabytków z powiatu bielskiego (80% zabytków w powiecie).

**CHARAKTERYSTYKA
STANU ZACHOWANIA
ZASOBU ZABYTKÓW
NIERUCHOMYCH
WPISANYCH DO REJESTRU**

IV. CHARAKTERYSTYKA STANU ZACHOWANIA ZASOBU ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH WPISANYCH DO REJESTRU

1.

OPIS ZABYTEKÓW WOJEWÓDZTWA W ODNIESIENIU DO STANU ZACHOWANIA OBIEKTÓW

Według danych z przeprowadzonej weryfikacji rejestru zabytków ustalono, że 1904 obiekty (91,36% zasobu zabytkowego województwa podlaskiego) zachowane są w dobrym lub względnie dobrym stanie i nie wymagają pilnej interwencji konserwatorskiej. Należy zaznaczyć, że w grupie tej znajdują się przede wszystkim obiekty sakralne i Pomniki Historii z regionu. W 3 powiatach: augustowskim (84), grodzkim Łomża (81) i zambrowskim (73), odnotowano 100% dobrego stanu zachowania. W powiecie kolneńskim 70 obiektów (98,59%) niezagrożonych. Rozkład procentowy w poszczególnych powiatach zamyka się w przedziale od 82,17% do 97,94%. Najniższy odsetek znajduje się w powiecie sejneńskim: 78 obiektów (56,52%).

Niepokojącym zjawiskiem jest liczba zabytków wytypowanych jako zagrożone (73; 3,50% zasobu województwa). Usytuowane są one w powiatach siemiatyckim (14; 10,85%), suwalskim (13; 14,13%) i sejneńskim (11; 7,97 %). W pozostałych powiatach rozkład ilościowy obiektów zagrożonych waha się pomiędzy 0 a 7 (0,00% a 6,25%). Przyczyny zagrożeń to przede wszystkim brak użytkownika (w 10 obiektach odnotowano również zużycie materiału/konstrukcji wynikłe z braku użytkownika i bieżących remontów); zużycie materiału/konstrukcji; brak zabezpieczenia i niewłaściwe użytkowanie; brak bieżących remontów; a także obiekt nieczytelny w terenie.

Zdecydowanie negatywnym zjawiskiem są obiekty, które fizycznie nie istnieją (figurujące w rejestrze zabytków podczas weryfikacji), było ich 58 (2,78% zasobu województwa). Najwyższy odsetek odnotowano w powiatach sejneńskim (31; 22,46%) i grodzkim Suwałki

**OBIEKTY WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW W WOJEWÓDZTWIE W PODZIALE WG STANU ZACHOWANIA
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Niezasilcone do grup weryfikacyjnych		Zagrożone		Utrata wartości		Nieistniejące		Translokowane	Nieidentyfikowane	Przeniesione do muzeów	Razem
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	liczba	liczba	liczba
Augustowski	84	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0	84
Białystok	214	95,11%	5	2,22%	6	2,67%	0	0,00%	0	0	0	225
Białostocki	256	95,52%	7	2,61%	0	0,00%	2	0,75%	3	0	0	268
Bielski	103	93,64%	1	0,91%	1	0,91%	4	3,64%	1	0	0	110
Grajewski	93	92,08%	5	4,95%	3	2,97%	0	0,00%	0	0	0	101
Hajnowski	95	97,94%	2	2,06%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0	97
Kolneński	70	98,59%	1	1,41%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0	71
Łomża	81	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0	81
Łomżyński	87	94,57%	3	3,26%	2	2,17%	0	0,00%	0	0	0	92
Moniecki	44	91,67%	3	6,25%	0	0,00%	1	2,08%	0	0	0	48
Sejneński	78	56,52%	11	7,97%	15	10,87%	31	22,46%	3	0	0	138
Siemiatycki	106	82,17%	14	10,85%	1	0,78%	6	4,65%	2	0	0	129
Sokółski	91	92,86%	2	2,04%	4	4,08%	0	0,00%	1	0	0	98
Suwałki	210	91,30%	0	0,00%	5	2,17%	14	6,09%	1	0	0	230
Suwalski	79	85,87%	13	14,13%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0	92
Wysokomazowiecki	140	95,24%	6	4,08%	1	0,68%	0	0,00%	0	0	0	147
Zambrowski	73	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0	73
Województwo	1904	91,36%	73	3,50%	38	1,82%	58	2,78%	11	0	0	2084

(14; 6,09%). W 11 powiatach odsetek obiektów nieistniejących wyniósł 0, z kolei w siemiatyckim – 6 (4,65%), bielskim – 4 (3,64%), białostockim – 2 (0,75%), a monieckim – 1 (2,08%). Przyczyny rozbiórki/zniszczenia to: naturalne zniszczenie materiału – nieistniejące zabytki to przeważnie obiekty drewniane. Wyeksploatowane budynki mieszkalne i gospodarcze nie były remontowane przez właścicieli ze względu na nieopłacalność tego przedsięwzięcia. Uległy one zawaleniu lub zostały rozebrane ze względu na zły stan techniczny bez wiedzy Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków; brak stałego użytkownika; samowolną rozbiórkę; wpisywanie do rejestru zabytków budynków w złym stanie technicznym, zagrożonych rozbiórką lub zawaleniem; usuwanie zabytkowych obiektów w celu wybudowania nowych, zwłaszcza w dużych miastach (Suwałki); utratę pierwotnej funkcji (wiatraki); a także klęski żywiołowe (pożar).

Utratę wartości zabytkowych wskazano w przypadku 38 obiektów (1,82% zasobu województwa). W powiecie sejneńskim – 15 (10,87%), w pozostałych powiatach rozkład ilościowy waha się pomiędzy 0 a 6, w 8 powiatach jest to 0. Obiekty, które utraciły wartości zabytkowe, można podzielić na przebudowane i zrujnowane, ponieważ niewłaściwie przeprowadzone remonty oraz brak należytej opieki ze strony właścicieli doprowadziły do utraty wartości zabytkowych.

Ostatnią grupę stanowią obiekty translokowane (11). Przenoszenie obiektów zabytkowych jest bardzo rzadkie w województwie podlaskim, choć może być szansą na zachowa-

nie drewnianych budynków, zwłaszcza nieużytkowanych, pozbawionych swej pierwotnej funkcji.

Ze względu na funkcję pierwotną najwięcej zabytków niezagrażonych stanowią obiekty mieszkalne (z 523 w tej grupie w dobrym stanie zachowania jest 460 obiektów, czyli 87,95% zasobu zabytków mieszkalnych w województwie), następnie nieistniejące (31; 5,93%), o utraconych wartościach (18; 3,44%) i zagrożone (11; 2,10%). Pośród obiektów sakralnych: 485 z 491 jest w dobrym stanie zachowania (98,78% zasobu zabytków sakralnych w województwie), jako nieistniejące uznano 3 (0,61%), zagrożone są 2 (0,41%), nie ma obiektów, które utraciły wartości. Kolejną liczną grupę stanowią cmentarze: z 332 w dobrym stanie zachowania jest 312 obiektów (93,88% zasobu cmentarzy w województwie), zagrożonych jest 19 (5,72%), 1 utracił wartości (0,30%), nie ma obiektów uznanych za nieistniejące. Pośród obiektów użyteczności publicznej: ze 187 w dobrym stanie zachowania są 184 (98,40% zasobu zabytków użyteczności publicznej w województwie), zagrożone są 2 (1,07%), nie istnieje 1 (0,53%), nie ma obiektów, które utraciły wartości. W pozostałych, mniej licznych grupach w dobrym stanie zachowania są zabytki obronne (8; 100% zasobu tego rodzaju w województwie), inne (103; 99,04%), zielień (110; 94,83%), folwarczne (70; 83,33%), rezydencjonalne (58; 82,86%), przemysłowe (52; 75,36%), zamki (3; 75,00%) oraz gospodarcze (59; 61,46%). W pozostałych, mniej licznych grupach wśród obiektów zagrożonych są folwarczne (10; 11,90% zasobu tego rodzaju w województwie), rezydencjonalne (10; 14,29%), gospodarcze (7; 7,29%), zielień (6; 5,17%), przemysłowe (5; 7,25%), zamki (1; 25,00%), wśród obiektów zagrożonych nie występują zabytki obronne oraz inne. Utratę wartości odnotowano wśród obiektów gospodarczych (9; 9,38%), przemysłowych (5; 7,25%), rezydencjonalnych (2; 2,86%), folwarcznych (2; 2,38%) i innych (1; 0,96%). Pośród obiektów nieistniejących są gospodarcze (19; 19,79%), folwarczne (2; 2,38%) i przemysłowe (2; 2,90%). Najbardziej zagrożoną grupą w zakresie stanu zachowania są obiekty gospodarcze i folwarczne i to z tej grupy najczęściej obiekty trafiają na listę nieistniejących. W grupie niezagrażonej są obiekty sakralne, cmentarze i mieszkalne.

Według chronologii powstania największą grupę zabytków niezagrażonych odnotowano pośród obiektów datowanych na XIX w. (1025 z 1134; 90,39% zasobu z tego okresu w województwie). Drugą grupę stanowią obiekty z XX w. (465 z 524; 88,74%). Kolejną grupę stanowią zabytki z XVI–XVIII w. (322 z 332; 96,99%). Liczną jest grupa, co do której brak danych (88 z 90 w województwie; 97,78%). Ostatnią grupę stanowią obiekty z połowy XIII do XV w. (4; 100%). Pośród obiektów zagrożonych odnotowano zabytki z XIX w. (39; 3,44% zasobu z tego okresu), z XX w. (25; 4,77%), z XVI–XVIII w. (7; 2,11%), brak danych dotyczy 2 obiektów (2,22%). Utratę wartości odnotowano analogicznie pośród obiektów z XIX w. (24; 2,12% zasobu z tego okresu), z XX w. (14; 2,67%). Obiekty nieistniejące wykazano w grupie zabytków z XIX w. (40; 3,53%), z XX w. (16; 3,05%) oraz XVI–XVIII w. (2; 0,60%). Grupę dobrze zachowaną stanowi niewielki (4) zasób datowany na połowę XIII do XV w., stosunkowo dobrze utrzymany jest zasób z XX w., najbardziej narażony na straty i degradację jest zasób XIX-wiecznych zabytków.

Ze względu na materiał nieliczną, ale najlepiej zachowaną grupę stanowią obiekty z betonu (5; 100% zasobu o tego typu materiale w województwie), metalu (2; 100%), zieleń (3; 100%), w grupie, co do której brak danych, jest 16 obiektów (100,00%). Dobrze zachowaną grupą zabytków pod względem ilościowym są obiekty murowane z cegły (1115 z 1161; 96,04%). W tym zasobie zagrożone są 23 obiekty (1, 23%), utraciło wartości 17 (1,46%), nieistniejących odnotowano 5 (0,43%). Pośród obiektów murowanych kamiennych wskazano jako niezagrożone 33 z 39 (84,62%); w tym zasobie zagrożone są 4 (10, 26%), utracił wartości 1 (2,56%), odnotowano 1 (2,56%) nieistniejący. Kolejną grupą są obiekty drewniane: 308 z 404 w województwie (76,24%). W tym zasobie zagrożonych jest 19 (4,70%), utraciło wartości 17 (4,21%), jako nieistniejące odnotowano 50 (12,38%). Jest to grupa najbardziej narażona na degradację, szczególnie niepokojący jest odsetek obiektów nieistniejących. Marginalną grupę stanowią obiekty z glinobitki, na 6 w województwie zagrożone są 2 (33,33% zasobu o tego typu materiale), o utraconych wartościach 2 (33,33%), nieistniejące 2 (33,33%). Jest to szczególnie wrażliwa grupa, ponieważ żaden obiekt nie został oceniony jako dobrze zachowany, każda strata jednostkowa to strata kolejnych 50% zasobu w tym materiale.

Przeprowadzona analiza zależności pomiędzy stanem zachowania obiektów a rodzajem własności i funkcją pierwotną oraz oceną sposobu użytkowania doprowadziła do następujących wniosków: w województwie podlaskim największy zasób zabytków pozostaje pod zarządem: kościołów i związków wyznaniowych (802); najbardziej zadbane i najlepiej zachowana grupa znajduje się w posiadaniu prywatnym (354 – jednakże jest to równocześnie grupa, w której niepokojący jest odsetek obiektów nieistniejących oraz o utraconych wartościach), następnie w kolejności: samorządowym (285), co do której brak danych odnośnie do własności (320), państwowym (173), innym (85) oraz mieszanym (65). Wysoki odsetek obiektów w dobrym stanie zachowania pozostających w rękach państwowych, samorządowych oraz kościołów i związków wyznaniowych wynika z tego, że są to w większości obiekty użytkowane, na bieżąco remontowane. Prawdopodobieństwo pozyskiwania środków zewnętrznych na remonty jest zdecydowanie wysokie, właściciele ci dysponują też budżetami gwarantującymi prace remontowe (konserwatorskie). W ocenie stanu użytkowania i rodza-

LICZBA I UDZIAŁ PROCENTOWY (W ODNIESIENIU DO ZASOBU DANEGO RODZAJU WŁASNOŚCI W WOJEWÓDZTWIE) ZABYTEKÓW W GRUPIE OBIEKTÓW NIEZALICZONYCH DO GRUP WERYFIKACYJNYCH ORAZ W GRUPACH ZAGROŻEŃ W PODZIALE WG RODZAJU WŁASNOŚCI

Rodzaj własności	Niezaliczone do grup weryfikacyjnych		Zagrożone		Utrata wartości		Nieistniejące		Razem obiektów
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
Państwowe	163	94,22%	10	5,78%	0	0,00%	0	0,00%	173
Samorządowe	272	95,44%	7	2,46%	5	1,75%	1	0,35%	285
Kościółów i związków wyznaniowych	783	97,63%	15	1,87%	1	0,12%	3	0,37%	802
Prywatne	272	76,84%	17	4,80%	21	5,93%	36	10,17%	346
Mieszane	58	89,23%	6	9,23%	1	1,54%	0	0,00%	65
Inne	79	92,94%	3	3,53%	0	0,00%	0	0,00%	82
Brak danych	277	86,56%	15	4,69%	10	3,13%	18	5,63%	320

ju własności z uwzględnieniem stanu zachowania wyróżniono 1625 obiektów użytkowanych w sposób niekolidujący w dobrym stanie zachowania, w tym 724 obiekty kościołów i związków wyznaniowych, 243 prywatne, 233 samorządowe, w odniesieniu do 165 brak danych co do rodzaju własności. W tej grupie są 4 obiekty zagrożone, 17 utraciło wartości. Pośród obiektów nieużytkowanych 227 jest w dobrym stanie zachowania, 67 zagrożonych, 19 utraciło wartości. Co do sposobu użytkowania w odniesieniu do funkcji historycznej zabytków, należy wskazać, że najwyższy procent obiektów użytkowanych w sposób niekolidujący z 1646 obiektów w województwie odnotowano wśród sakralnych (470; 95,72%), mieszkalnych (455; 87,00%) i użyteczności publicznej (165; 88,24%). Dość duży odsetek obiektów nieużytkowanych jest w grupie cmentarzy (160; 48,19%), co łączy się z faktem, że są to cmentarze wojenne lub należące do grup wyznaniowych niefunkcjonujących na danym terenie (Żydzi, ewangelicy).

2.

ANALIZA STANU ZACHOWANIA ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH WPISANYCH DO REJESTRU, TENDENCJE I KIERUNKI ZMIAN STANU ZACHOWANIA ZASOBU

A.

OBIEKTY O RÓŻNYM STANIE ZACHOWANIA, NIEZALICZONE DO GRUP WYODRĘBNIONYCH Z ZASOBU W TRAKCIE PROWADZONEJ WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTKÓW W LATACH 2009–2015

Do grupy tej na terenie województwa podlaskiego zostały zakwalifikowane 1904 obiekty (91,36% zasobu zabytkowego województwa), w tym wszystkie obiekty wpisane na listę Pomników Historii (Kanał Augustowski – droga wodna, powiat augustowski; Bohoniki i Krużyniany meczety i mizary, powiat sokólski). Pozyskane dane wskazują, że obszar województwa podlaskiego jest zróżnicowany pod względem rozmieszczenia obiektów niezagrożonych, co obrazują poniższe statystyki procentowe.

Na obszarze 3 powiatów nie wskazano żadnych obiektów, które byłyby zagrożone, w związku z tym uznano, że 100% zakwalifikowanych należy do grupy umownie określanych jako zachowane w dobrym stanie – w powiatach augustowskim (84), grodzkim Łomża (81) i zambrowskim (73). Są to powiaty o stosunkowo małej liczbie zabytków. W 3 powiatach grodzkich rozkład procentowy dobrze zachowanych zabytków przedstawia się następująco: Łomża – 81 (100% zasobu powiatowego), Białystok – 214 (95,11%), Suwałki – 210

(88,61%). W Suwałkach stwierdzono dużą ilość zabytków nieistniejących, stąd tak niski wynik procentowy obiektów dobrze zachowanych. Podobna tendencja (czyli im mniej zabytków, tym więcej jest w dobrym stanie zachowania;) występuje w pozostałych powiatach – w kolneńskim (70; 98,59%), hajnowskim (95; 97,94%), białostockim (256; 95,52%; jest to powiat o największej liczbie zabytków w skali województwa i ten wynik należy uznać za pozytywny), wysokomazowieckim (140; 95,24%), łomżyńskim (87; 94,57%), bielskim (103; 93,64%), grajewskim (93; 92,08%), monieckim (44; 91,61%), suwalskim (79; 85,87%), siemiatyckim (106; 82,17%), sejneńskim (78; 56,52%; jest to powiat o małej liczbie zabytków, jednak duża liczba obiektów nieistniejących i zagrożonych powoduje najniższy udział procentowy w skali województwa).

Należy wnioskować, że przedział dobrego stanu zachowania (100% w 3 powiatach, ponad 90% w 10, ponad 80% w 3 i 56% w 1 powiecie, przy średniej w województwie 91,36%) jest dobrym wynikiem. Nie można jednoznacznie wskazać przyczyn takiego stanu. W przypadku powiatu sejneńskiego w poprzednich częściach opracowania wskazano możliwe negatywne tendencje, które mogły mieć bezpośredni wpływ na taki stan (naturalne zniszczenie materiału w zabytkach drewnianych, brak remontów, użytkownika, samowolne rozbiórki, utrata funkcji, klęski żywiołowe, wpisywanie do rejestru zabytków obiektów w złym stanie technicznym). Najlepiej zachowaną grupę stanowią zabytki sakralne: na 491 obiektów 485 (98,78%) nie jest zagrożonych i nie wymaga pilnych działań konserwatorskich. Sytuacja, w której aż 100% zabyt-

OBIEKTY NIEZALICZONE DO GRUP WERYFIKACYJNYCH W PODZIALE WG FUNKCJI PIERWOTNEJ I POWIATÓW (OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)

Powiat	Sakralne		Obronne		Użyteczności publicznej		Zamki		Rezydencjonalne		Zieleń	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Augustowski	22	100,00%	0	0,00%	8	100,00%	0	0,00%	2	100,00%	5	100,00%
Białystok	16	100,00%	0	0,00%	46	100,00%	0	0,00%	5	100,00%	8	100,00%
Białostocki	74	100,00%	1	100,00%	20	100,00%	1	100,00%	7	77,78%	19	100,00%
Bielski	42	97,67%	0	0,00%	3	100,00%	0	0,00%	7	100,00%	5	100,00%
Grajewski	20	100,00%	0	0,00%	7	100,00%	0	0,00%	6	85,71%	10	100,00%
Hajnowski	33	100,00%	0	0,00%	1	50,00%	0	0,00%	1	100,00%	5	100,00%
Kolneński	21	100,00%	0	0,00%	2	100,00%	0	0,00%	4	100,00%	7	87,50%
Łomża	12	100,00%	1	100,00%	21	100,00%	0	0,00%	2	100,00%	5	100,00%
Łomżyński	21	100,00%	1	100,00%	1	100,00%	0	0,00%	6	100,00%	10	100,00%
Moniecki	18	100,00%	4	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5	100,00%
Sejneński	23	95,83%	0	0,00%	4	80,00%	0	0,00%	6	85,71%	5	83,33%
Siemiatycki	58	96,67%	0	0,00%	4	80,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	66,67%
Sokółski	32	100,00%	0	0,00%	1	100,00%	1	100,00%	3	100,00%	7	100,00%
Suwałki	7	87,50%	0	0,00%	35	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	100,00%
Suwalski	35	97,22%	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	2	100,00%	3	60,00%
Wysokomazowiecki	42	100,00%	1	100,00%	7	100,00%	1	100,00%	4	57,14%	8	100,00%
Zambrowski	9	100,00%	0	0,00%	23	100,00%	0	0,00%	3	100,00%	2	100,00%
Województwo	485	98,78%	8	100,00%	184	98,40%	3	75,00%	58	82,86%	110	94,83%

ków wpisanych do rejestru zachowanych jest w dobrym stanie, występuje aż w 12 powiatach: augustowskim (22), grodzkim Białystok (16), białostockim (74), grajewskim (20), hajnowskim (33), kolneńskim (21), grodzkim Łomża (12), łomżyńskim (21), monieckim (18), sokólskim (32), wysokomazowieckim (42) i zambrowskim (9). Stanowi to 320 obiektów.

Stosunkowo dobrze zachowaną grupę stanowią obiekty użyteczności publicznej: 184 ze 187 (98,40%) jest w dobrym stanie zachowania, w 13 powiatach odsetek wynosi 100% – w augustowskim (8), grodzkim Białystok (46), białostockim (20), bielskim (3), grajewskim (7), kolneńskim (2), grodzkim Łomża (21), łomżyńskim (1), sokólskim (1), grodzkim Suwałki (35), suwalskim (1), wysokomazowieckim (7) i zambrowskim (23). W powiatach sejneńskim (4) i siemiatyckim (4) stanowi 80% zasobu, w hajnowskim (1) 50%. Pośród najliczniejszych grup zabytków niezagrożonych według funkcji pierwotnej (w granicach średniej wojewódzkiej 91,36%) odznaczają się zabytkowa zieleń (110 ze 116 obiektów, tj. 94,83%; w 13 powiatach 100%) oraz cmentarze (312 z 332 obiektów, tj. 93,98%; w 10 powiatach 100%). Poniżej średniej wojewódzkiej znajdują się: najliczniejsza grupa – zabytki mieszkalne (460 z 523, tj. 87,95%; w dobrym stanie zachowania – w 9 powiatach 100%); obiekty folwarczne (70 z 84, tj. 83,33%; w 8 powiatach 100%); rezydencjonalne (58 z 70, tj. 82,86%; w 10 powiatach 100%) oraz przemysłowe (52 z 69, tj. 75,36%; w 7 powiatach 100%). Najniższy odsetek obiektów niezagrożonych jest w grupie zabytków gospodarczych (59 z 96, tj. 61,46%; w 11 powiatach 100% dobrego stanu, ale w powiecie sejneńskim tylko 8 obiektów, tj. 19,51%). Trzy grupy zabytków

Folwarczne		Gospodarcze		Mieszkalne		Przemysłowe		Cmentarze		Inne		Razem w powiecie	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
1	100,00%	1	100,00%	19	100,00%	10	100,00%	13	100,00%	3	100,00%	84	100,00%
2	100,00%	13	92,86%	93	92,08%	13	92,86%	6	100,00%	12	92,31%	214	95,11%
7	63,64%	5	100,00%	65	97,01%	4	50,00%	34	100,00%	19	100,00%	256	95,52%
7	100,00%	3	75,00%	9	81,82%	5	71,43%	18	94,74%	4	100,00%	103	93,64%
14	77,78%	2	100,00%	12	85,71%	2	100,00%	19	100,00%	1	100,00%	93	92,08%
9	100,00%	6	100,00%	15	93,75%	5	100,00%	17	100,00%	3	100,00%	95	97,94%
1	100,00%	2	100,00%	3	100,00%	0	0,00%	29	100,00%	1	100,00%	70	98,59%
0	0,00%	5	100,00%	23	100,00%	1	100,00%	6	100,00%	5	100,00%	81	100,00%
2	66,67%	0	0,00%	8	100,00%	0	0,00%	34	91,89%	4	100,00%	87	94,57%
1	100,00%	2	66,67%	4	100,00%	1	100,00%	6	85,71%	3	100,00%	44	91,67%
0	0,00%	8	19,51%	13	41,94%	0	0,00%	14	93,33%	5	100,00%	78	56,52%
5	83,33%	1	100,00%	7	38,89%	0	0,00%	16	100,00%	11	100,00%	106	82,17%
3	100,00%	3	100,00%	8	100,00%	6	46,15%	21	100,00%	6	100,00%	91	92,86%
0	0,00%	1	100,00%	154	89,02%	2	100,00%	7	100,00%	2	100,00%	210	88,61%
0	0,00%	0	0,00%	2	100,00%	3	100,00%	23	69,70%	10	100,00%	79	85,87%
18	100,00%	2	100,00%	5	100,00%	0	0,00%	40	90,91%	12	100,00%	140	95,24%
0	0,00%	5	100,00%	20	100,00%	0	0,00%	9	100,00%	2	100,00%	73	100,00%
70	83,33%	59	61,46%	460	87,95%	52	75,36%	312	93,98%	103	99,04%	1904	91,36%

stanowią specyficzne zbiory, których udział procentowy wymaga każdorazowo indywidualnej oceny – są to tzw. inne (niezagrożone są 103 obiekty ze 104, tj. 99,04%; w 16 powiatach 100% dobrego stanu zachowania); obronne (w dobrym stanie zachowania jest 8, tj. 100%) oraz zamki (niezagrożone są 3 z 4, tj. 75,00%). Należy wnioskować, że przedział obiektów niezagrożonych bez względu na funkcję pierwotną (100% w 3 powiatach; 100% w grupie obronne; ponad 90% w grupie zabytków sakralnych, użyteczności publicznej, zieleń, cmentarze, inne; ponad 80% w grupie rezydencjonalne, folwarczne, mieszkalne; ponad 70% w grupie zamki, przemysłowe oraz 61,46% w grupie gospodarcze, przy średniej w województwie 91,36%) jest dość dobrym wynikiem.

Według stanu z 23 czerwca 2016 r. w rejestrze województwa podlaskiego były 2084 zabytki niezagrożone. Specyficzną grupę i jedyną ze względu na czas powstania, w której odsetek wynosi 100% dobrego stanu zachowania, stanowią obiekty datowane na połowę XIII do XV w. (są to 4 obiekty, przede wszystkim ruiny zamków i 1 obiekt sakralny). Najliczniejszą grupę spośród zabytków zachowanych w dobrym stanie stanowią obiekty datowane na XIX w. (1025; 90,39%). Najwięcej zabytków tych jest w powiatach grodzkich: Białystok (131; 93,57%) i Suwałki (187; 90,34%). W pozostałych powiatach rozkład zabytków z XIX w. jest w miarę proporcjonalny z wyłączeniem typowo wiejskich, tj. suwalskiego (22; 78,57%) i monieckiego (26; 96,30%). W 3 powiatach dobry stan zachowania w tej grupie chronologicznej wskazano dla 100% obiektów. Kolejną grupę stanowią obiekty datowane na XX w. (jako niezagrożone wskazano 465 z 524; 88,74%). Największe skupisko zabytków z tego okresu znajduje się w powiatach białostockim (67; 94,37%), grodzkim Białystok (57; 96,61%) i wysokomazowieckim (48; 96,00%). W pozostałych powiatach rozkład zabytków z XX w. jest w miarę proporcjonalny z wyłączeniem monieckiego (9; 90,00%). W 5 powiatach dobry stan zachowania w tej grupie chronologicznej wskazano dla 100% obiektów. Liczną grupę stanowią zabytki z XVI–XVIII w. (w dobrym stanie zachowania są 322 z 332; 96,99%). Występują one w powiatach białostockim (65; 98,48%), bielskim (42; 100%) i siemiatyckim (38; 97,44%). W przedziale od 0 do 9 obiektów występuje w 8 powiatach, w pozostałych udział procentowy jest dość proporcjonalny. W 10 powiatach dobry stan zachowania w tej grupie chronologicznej wskazano dla 100% obiektów. Dużą grupę stanowią obiekty, co do których brak danych odnośnie do czasu powstania (niezagrożonych w tej grupie jest 88 z 90; 97,78%). Występują one w powiatach białostockim (25; 100%) i wysokomazowieckim (14; 100%), przedział od 0 do 7 obiektów występuje w 15 powiatach. W 14 powiatach dobry stan zachowania w tej grupie chronologicznej wskazano dla 100% obiektów.

Spośród wszystkich zabytków zlokalizowanych na terenie województwa podlaskiego najliczniejszą grupę zachowanych w dobrym stanie ze względu na materiał, z jakiego zostały wzniesione, stanowią obiekty murowane/cegłane (1115 z 1161; 96,04%). W 6 powiatach wskazano 100% dobrego stanu zachowania obiektów ceglanych – w augustowskim (40), bielskim (45), hajnowskim (21), kolneńskim (28), grodzkim Łomża (69) i zambrowskim (58). Większość z wymienionych wyżej powiatów charakteryzuje się niewielką liczbą zabytków, stąd wysoki procent dobrego stanu zachowania. Najwięcej zabytków z tego materiału występuje

**OBIEKTY NIE ZALICZONE DO GRUP WERYFIKACYJNYCH W PODZIALE WG CHRONOLOGII I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Do poł. XIII w.		Poł. XIII–XV w.		XVI–XVIII w.		XIX w.		XX w.		Brak danych		Razem obiektów
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
Augustowski	0	0,00%	0	0,00%	4	100,00%	56	100,00%	21	100,00%	3	100,00%	84
Białystok	0	0,00%	0	0,00%	20	100,00%	131	93,57%	57	96,61%	6	100,00%	214
Białostocki	0	0,00%	2	100,00%	65	98,48%	97	93,27%	67	94,37%	25	100,00%	256
Bielski	0	0,00%	0	0,00%	42	100,00%	36	90,00%	18	85,71%	7	100,00%	103
Grajewski	0	0,00%	0	0,00%	16	94,12%	39	86,67%	37	97,37%	1	100,00%	93
Hajnowski	0	0,00%	0	0,00%	19	100,00%	47	97,92%	24	96,00%	5	100,00%	95
Kolneński	0	0,00%	0	0,00%	3	100,00%	41	97,62%	19	100,00%	7	100,00%	70
Łomża	0	0,00%	0	0,00%	8	100,00%	46	100,00%	24	100,00%	3	100,00%	81
Łomżyński	0	0,00%	0	0,00%	9	100,00%	47	95,92%	31	91,18%	0	0,00%	87
Moniecki	0	0,00%	0	0,00%	9	81,82%	26	96,30%	9	90,00%	0	0,00%	44
Sejneński	0	0,00%	0	0,00%	6	75,00%	52	63,41%	19	40,43%	1	100,00%	78
Siemiatycki	0	0,00%	1	100,00%	38	97,44%	42	77,78%	22	68,75%	3	100,00%	106
Sokółski	0	0,00%	0	0,00%	34	100,00%	39	88,64%	15	88,24%	3	100,00%	91
Suwałki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	187	90,34%	17	100,00%	6	100,00%	210
Suwalski	0	0,00%	0	0,00%	31	91,18%	22	78,57%	23	92,00%	3	60,00%	79
Wysokomazowiecki	0	0,00%	1	100,00%	14	100,00%	63	92,65%	48	96,00%	14	100,00%	140
Zambrowski	0	0,00%	0	0,00%	4	100,00%	54	100,00%	14	100,00%	1	100,00%	73
Województwo	0	0,00%	4	100,00%	322	96,99%	1025	90,39%	465	88,74%	88	97,78%	1904

w powiatach grodzkim Białystok (176; 94,12%), białostockim (157; 96,32%) i grodzkim Suwałki (179; 94,71%). Obiekty murowane/cegłane w pozostałych powiatach mieszczą się w przedziale procentowym od 92,31%, a więc wysoko w skali całego województwa. Marginalną grupę stanowią obiekty murowane/kamienne (niezagrożone są 33 z 39; 84,62%). W 7 powiatach jest to 100% dobrostanu, w 6 nie występują obiekty kamienne. Zabytki drewniane charakterystyczne dla znacznej części województwa podlaskiego są równocześnie grupą, w której wiele obiektów zyskuje status zagrożonych bądź narażonych na utratę wartości. W dobrym stanie zachowania pozostaje 308 z 400 (76,24%). W 6 powiatach występuje 100% dobrostanu – w augustowskim (16), grodzkim Białystok (23), kolneńskim (4), łomżyńskim (4), suwalskim (12) i zambrowskim (4). Im mniej obiektów drewnianych w powiecie, tym lepiej wypadają statystyki. Największe skupisko zabytków drewnianych niezagrożonych znajduje się w powiecie hajnowskim (50; 96,15%), najtrudniej sytuacja przedstawia się w sejneńskim (w dobrym stanie zachowania jest 27 obiektów; 35,53%). Najmniej liczne grupy zabytków o 100% dobrego stanu zachowania to: 5 obiektów betonowych (w powiatach łomżyńskim – 1, monieckim – 4); 3 ziemne (w białostockim – 1, grodzkim Łomża – 1, wysokomazowieckim – 1); 2 metalowe (w białostockim – 1, suwalskim – 1); także 16, co do których brak danych odnośnie do materiału, z jakiego zostały wzniesione.

Najbardziej zadbaną i zachowaną, a tym samym niezagrożoną grupą są zabytki będące własnością kościołów i związków wyznaniowych (w dobrym stanie zachowania znajdują się 783 obiekty; 97,63%). Są to przede wszystkim miejsca kultu różnych wyznań użytkowane i re-

**ZABYTEKI NIERUCHOME WPISANE DO REJESTRU NIEZALICZONE DO GRUP WERYFIKACYJNYCH
W PODZIALE WG MATERIAŁU/KONSTRUKCJI I POWIATÓW (OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Drewniane				Murowane				Ziemne	
	wieńcowa/inna		szkieletowe		cegłane		kamienne		liczba	procent
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent		
Augustowski	16	100,00%	0	0,00%	40	100,00%	0	0,00%	0	0,00%
Białystok	23	100,00%	0	0,00%	176	94,12%	0	0,00%	0	0,00%
Białostocki	41	87,23%	0	0,00%	157	96,32%	3	100,00%	1	100,00%
Bielski	35	85,37%	0	0,00%	45	100,00%	0	0,00%	0	0,00%
Grajewski	13	92,86%	0	0,00%	48	92,31%	3	50,00%	0	0,00%
Hajnowski	50	96,15%	0	0,00%	21	100,00%	2	100,00%	0	0,00%
Kolneński	4	100,00%	0	0,00%	28	100,00%	2	100,00%	0	0,00%
Łomża	0	0,00%	0	0,00%	69	100,00%	0	0,00%	1	100,00%
Łomżyński	4	100,00%	0	0,00%	35	94,59%	2	100,00%	0	0,00%
Moniecki	9	81,82%	0	0,00%	16	94,12%	4	100,00%	0	0,00%
Sejneński	27	35,53%	0	0,00%	29	93,55%	3	75,00%	0	0,00%
Siemiatycki	22	61,11%	0	0,00%	57	90,48%	7	87,50%	0	0,00%
Sokółski	20	80,00%	0	0,00%	37	97,37%	5	83,33%	0	0,00%
Suwałki	20	66,67%	0	0,00%	179	94,71%	1	100,00%	0	0,00%
Suwalski	12	100,00%	0	0,00%	40	97,56%	0	0,00%	0	0,00%
Wysokomazowiecki	8	88,89%	0	0,00%	80	97,56%	1	100,00%	1	100,00%
Zambrowski	4	100,00%	0	0,00%	58	100,00%	0	0,00%	0	0,00%
Województwo	308	76,24%	0	0,00%	1115	96,04%	33	84,62%	3	100,00%

montowane na bieżąco. W rękach prywatnych w dobrym stanie zachowania pozostają 272 zabytki (76,84%). Jest to grupa, w której niepokojący jest odsetek obiektów zagrożonych, nieistniejących oraz o utraconych wartościach. Dobrze utrzymane są zabytki stanowiące własność samorządową (272; 95,44%). Wśród zasobu będącego własnością państwową 163 obiekty (94,22%) oceniono jako zachowane w dobrym stanie. Powyższe typy własności dotyczą szerokiej gamy funkcji, pośród tego zbioru są obiekty użyteczności publicznej, rezydencjonalne, przemysłowe, mieszkalne i gospodarcze. Wysoki odsetek obiektów niezagrażonych pozostających w rękach państwowych, samorządowych oraz kościołów i związków wyznaniowych wynika z tego, że są to w większości obiekty użytkowane, na bieżąco remontowane. Prawdopodobieństwo pozyskiwania środków zewnętrznych na ich remonty jest zdecydowanie wysokie. Trudne do zdefiniowania są 3 grupy: ta, co do której jest brak danych odnośnie do rodzaju własności (w dobrym stanie zachowania spośród 320 obiektów jest 277; tj. 86,56%), inne (79; 92,94%), mieszane (58; 89,23%).

Analizując kwestię sposobu użytkowania obiektów niezagrażonych w odniesieniu do poszczególnych rodzajów własności, należy podkreślić, że zdecydowana większość użytkowana jest w sposób niekolidujący z pierwotną funkcją. Na 1646 obiektów (78,98% zasobu województwa) 1625 obiektów jest w dobrym stanie zachowania. Są wśród nich obiekty reprezentatywne dla wszystkich typów funkcji, w tym obiekty sakralne (470; 95,72%), mieszkalne (455; 87,00%), użyteczności publicznej (165; 88,24%), cmentarze (157; 47,29%) i zabytkowa zieleń (91; 78,45%). Liczną grupę stanowią tzw. inne (93; 89,42%). Dla prze-

Glinobitka		Ruda darniowa		Betonowe		Metalowe		Brak danych		Razem
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	10	100,00%	66
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	200
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	203
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	80
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	64
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	73
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	34
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	70
0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	1	100,00%	43
0	0,00%	0	0,00%	4	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	33
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	59
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	86
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	63
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	201
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	53
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	100,00%	92
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	62
0	0,00%	0	0,00%	5	100,00%	2	100,00%	16	100,00%	1482

ciwwagi kolidujący sposób użytkowania dotyczy marginalnej grupy zabytków. W skali województwa odnosi się do 5 obiektów (0,24% zasobu województwa), z czego 2 (0,41%) są w dobrym stanie zachowania; pozostają w rękach samorządu – 1 i innych – 1. Dość liczną grupę stanowią obiekty nieużytkowane (w dobrym stanie zachowania jest 227 z 313; 15,02%). Dla 100 obiektów brak danych odnośnie do rodzaju własności; kościołów i związków wyznaniowych są 42 zabytki, samorządowe – 34, prywatne – 28, państwowe – 11, inne – 7, a własność mieszana odnosi się do 5 obiektów. Pośród obiektów nieużytkowanych najliczniejszą grupę stanowią cmentarze (141 ze 160; 48,19%), następnie zabytki przemysłowe (17 z 26; 37,68%), mieszkalne (14 z 30; 5,74%), rezydencjonalne (12 z 20; 28,57%), użyteczności publicznej (11 z 13; 6,95%). Pośród zabytków najmniej licznych, pozostających jako nieużytkowane, ale w dobrym stanie zachowania negatywną tendencję można zaobserwować w kategorii zamki (2 z 3; 75%) i obronne (2 z 2; 25,00%). Pozostawanie w stałym stanie nieużytkowania może powodować w krótkim czasie degradację tych obiektów, co prowadzi do zagrożenia, później unicestwienia tych zabytków. Spośród zabytków, które nie uległy całkowitemu zniszczeniu bądź nie utraciły wartości i podczas weryfikacji rejestru zostały przypisane do grupy zabytków w dobrym stanie zachowania, znajdują się obiekty w zasadzie we wszystkich grupach wyodrębnionych ze względu na funkcję, czas powstania, materiał/konstrukcję, rodzaj własności, sposób użytkowania.

Główne przyczyny zagrożeń obiektów zabytkowych są takie same, jak przyczyny ich zniszczenia, czyli brak użytkownika i naturalna destrukcja materiału/konstrukcji. Najbar-

LICZBA OBIEKTÓW W PODZIALE WG SPOSOBU UŻYTKOWANIA I RODZAJU WŁASNOŚCI ORAZ UDZIAŁ PROCENTOWY W ZASOBIE DANEGO RODZAJU WŁASNOŚCI W WOJEWÓDZTWIE (OBJĘTYCH WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)

Rodzaj własności	Użytkowane/niekolidujący		Użytkowane/kolidujący		Nieużytkowane	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Państwowe	138	79,77%	1	0,58%	19	10,98%
Samorządowe	237	83,16%	1	0,35%	42	14,74%
Kościółów i związków wyznaniowych	726	90,52%	0	0,00%	56	6,98%
Prywatne	253	71,47%	2	0,56%	53	14,97%
Mieszane	54	83,08%	0	0,00%	11	16,92%
Inne	70	82,35%	0	0,00%	10	11,76%
Brak danych	168	52,50%	1	0,31%	122	38,13%
Razem	1646	78,98%	5	0,24%	313	15,02%

LICZBA OBIEKTÓW W PODZIALE WG SPOSOBU UŻYTKOWANIA I FUNKCJI HISTORYCZNEJ ORAZ UDZIAŁ PROCENTOWY W ZASOBIE ZABYTEKÓW DANEGO RODZAJU (FUNKCJI PIERWOTNEJ) W WOJEWÓDZTWIE (OBJĘTYCH WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)

Funkcja pierwotna	Użytkowane/niekolidujący		Użytkowane/kolidujący		Nieużytkowane	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Sakralne	470	95,72%	2	0,41%	11	2,24%
Obronne	6	75,00%	0	0,00%	2	25,00%
Zamki	1	25,00%	0	0,00%	3	75,00%
Użyteczności publicznej	165	88,24%	0	0,00%	13	6,95%
Rezydencjonalne	49	70,00%	0	0,00%	20	28,57%
Zieleń	91	78,45%	1	0,86%	11	9,48%
Folwarczne	62	73,81%	0	0,00%	19	22,62%
Gospodarcze	61	63,54%	0	0,00%	14	14,58%
Mieszkalne	455	87,00%	2	0,38%	30	5,74%
Przemysłowe	36	52,17%	0	0,00%	26	37,68%
Cmentarze	157	47,29%	0	0,00%	160	48,19%
Inne	93	89,42%	0	0,00%	4	3,85%
Razem	1646	78,98%	5	0,24%	313	15,02%

dziej zagrożone są budynki drewniane, cmentarze wojenne oraz wyznaniowe, które są nieużytkowane, budynki gospodarcze, założenia dworskie, obiekty przemysłowe. W ostatnim przypadku młyny o napędzie wiatrowym (wiatraki) są zbiorem, który nie pełni funkcji pierwotnej i którym trudno nadać nową funkcję. Usytuowane poza siedzibami mieszkalnymi, na wzgórzach, często w niedostępnym terenie, nawet w dobrym stanie zachowania z czasem wiatraki popadają w ruinę. Los większości z nich zdaje się być już przesądzony. W latach 50. XX w. jednym zarządzeniem nakazano demontaż śmigów we wszystkich wiatrakach, których właściciele nie wyrazili chęci płacenia wysokich, nieuzasadnionych ekonomicznie podatków. Spowodowane było to jedynie względami politycznymi i wiązało się z tzw. rozkułaceniem społeczeństwa wiejskiego. Brak możliwości użytkowania zgodnie z pierwotną funkcją spowodował, że wiatraki nie były konserwowane na bieżąco. Obecnie znalezienie

im nowej funkcji, np. daczy wypoczynkowej, punktu informacji turystycznej, powoduje pozbycia się wnętrza, a tym samym jest to koniec zabytku techniki (m.in. Gajowniki, Grabowiec, Grodzisk, Maławicze Dolne i Stryki). Pejzaż Podlasia pełen jest przykładów drewnianej architektury sakralnej. Nieodłącznym jego motywem są kościoły, cerkwie unickie i prawosławne, molenny, dzwonnice, kaplice i kapliczki, które doskonale wpisują się w krajobraz województwa. Jednak coraz częściej obok drewnianych powstają świątynie murowane, które przejmują wszystkie funkcje sakralne. Obiekty drewniane pozostają nieużytkowane, choć czasem są użytkowane, ale niezgodnie ze swoim przeznaczeniem, stając się magazynami, składnikami rzeczy zbędnych. Ich istnienie obok nowych, wymurowanych świątyń z czasem staje się uciążliwe dla właścicieli czy administratorów. Pozostawione same sobie niszczone. Jak napisał Ryszard Brykowski *murowana świątynia jest w oczach użytkowników lepsza od drewnianej. Jest ona symbolem „nowoczesności” i zamożności, podczas gdy drewniana... jest symbolem zacofania i ubóstwa*. Przekonanie to ma odbicie i w naszym województwie. Ulegają mu parafie zamożniejsze, które obok zabytkowej, drewnianej świątyni reprezentującej często doskonały kunszt wystawiają nowe murowane budowle, pozostawiając stare, niemodne kościoły swojemu losowi (m.in. Brańsk, Grodzisk, Laskowiec, Nowoberezowo, Stary Korwin). Na podstawie obserwacji wskazać można, że pośród obiektów o dobrym stanie zachowania, ale szczególnie narażone na utratę wartości, a tym samym zagrożone są obiekty mieszkalne. Jest to problem w całym województwie: samowolne dostosowywanie obiektów zabytkowych do współczesnych standardów (wymiana stolarki okiennej i drzwiowej, przekształcenia rozplanowania przestrzennego, przebudowa form dachu, likwidacja trzonów kuchennych i układów kominowych, niszczenie pod styropianem oryginalnych elewacji itd.). Za zagrożoną należy uznać znaczną część obiektów gospodarczych wchodzących w skład zespołów dworskich, folwarcznych, zagród wiejskich. Obiekty te nierzadko wzniesione mniejszym sumptem (gorszy materiał i wykonanie), często nieremontowane stanowią zbiór, który dość płynnie może zmienić grupę weryfikacyjną. Podobnie dzieje się z założeniami parkowymi, alejami, cmentarzami, które są zaniedbane i niepielęgnowane. Poważnie zagrożone są obiekty z zespołów dworskich, które przez lata były siedzibami Państwowych Gospodarstw Rolnych. Nieliczne wróciły do właścicieli lub ich spadkobierców, nierzadko są we władaniu Agencji Własności Rolnej, która często dzierżawi grunty rolnikom pod działalność rolniczą, bez obiektów. Tylko nieliczne obiekty, jako np. inwentarskie, są użytkowane, ale reszta (dwory, inne obiekty z zespołu) pozostaje nieużytkowana i jest zagrożona (m.in. Bęciki z XVIII w., Słucz z XIX/XX w., Bzury z końca XIX w, Wojdy z początku XX w., Glinki z XIX/XX w.). Problematyczną grupę stanowią obiekty mieszkalne pozostające w zasobach zarządów komunalnych (w powiatach grodzkich Białystok, Łomża, Suwałki). Często jest to zbiór zaniedbany, niedoinwestowany, zamieszkiwany przez uboższą warstwę społeczeństwa, która w poczuciu tymczasowości nie dba należycie o powierzone im mienie. Specyficzną grupę zabytków stanowią pojedyncze obiekty, zespoły przemysłowe i koszarowe. Problematyczna wydaje się nie tylko kwestia utrzymania tych przeważnie wielkogabarytowych budynków, ale też znalezienia im użytkownika oraz wpisania nowej funkcji (dotyczy to m.in. zespołów koszar w Białymstoku, Suwałkach i Zambrowie).

B.**OBIEKTY ZALICZONE DO GRUP W TRAKCIE PROWADZONEJ WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTEKÓW W LATACH 2009-2015****OBIEKTY SZCZEGÓLNIIE ZAGROŻONE, KTÓRE NIE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTEKOWYCH**

Spośród zweryfikowanego zasobu wpisanego do rejestru województwa podlaskiego wskazano 73 zabytki (3,50% zasobu województwa) jako obiekty zagrożone, które nie utraciły wartości zabytkowych. Jest to grupa nieliczna, a największe nasilenie tego typu zabytków występuje w powiatach siemiatyckim (14; 10,85%), suwalskim (13; 14,13%) i sejneńskim (11; 7,97%). W powiatach grodzkich Łomża i Suwałki zabytki z tej grupy nie występują, a w grodzkim Białystok jest ich 5 (2,22%). Ogólnie w 4 powiatach (augustowskim, Łomża, Suwałki i zambrowskim) nie ma obiektów zagrożonych; w bielskim jest 1 (0,91%), kolneńskim 1 (1,41%), hajnowskim 2 (2,06%), sokólskim 2 (2,04%); łomżyńskim 3 (3,26%), monieckim 3 (6,25%), wysokomazowieckim 6 (4,08%) i białostockim 7 (2,61%). Zdecydowanie negatywna tendencja występuje w powiatach suwalskim i siemiatyckim.

W tej grupie zabytków znalazły się obiekty w różnym stanie zachowania, co do których jednak zachodzi przesłanka zachowanych wartości zabytkowych. Rozkład w powiatach pod względem funkcji wygląda następująco: najczęściej zagrożonych jest cmentarzy (19 z 332; 5,72%), z czego w powiecie suwalskim 10 (30,30%). Są to przede wszystkim nieużytkowane cmentarze żydowskie (Moczydły z XVIII/XIX w., Filipów z XVIII/XIX w., Przerośl z końca XVIII w.), ewangelickie (2 w Mieruniszkach z II połowy XIX w., Soliny z XIX/XX w., Wiżajny z XIX w.) i z okresu I wojny światowej (Pawłówka, Zajączkowo po 1915 r.). W powiecie wysokomazowieckim zagrożone są 4 obiekty (9,09%), są to cmentarze z I wojny światowej. W 11 powiatach nie ma zagrożonych cmentarzy, w pozostałych występują pojedyncze przykłady. W zasobie zabytków mieszkalnych 11 z 523 (2,10%) ma status zabytków zagrożonych utratą wartości. W powiecie siemiatyckim dotyczy to 4 obiektów (22,22%). W 12 powiatach nie ma zagrożonych zabytków mieszkalnych, w pozostałych występują pojedyncze przykłady. Pośród zabytków rezydencjonalnych 10 z 70 (14,29%) jest zagrożonych. Ze względu na niewielką liczbę tych zabytków, każdy obiekt stanowi wysoki udział procentowy w zasobie. W powiecie siemiatyckim 3 (100%), monieckim 2 (100%), wysokomazowieckim 2 (28,57%), białostockim 2 (22,22%). W tej grupie znajdują się przede wszystkim dwory (m.in. w Lewickich z 1906 r., Niewodnicy Nargilewskiej z połowy XIX w., Mikicinie z XIX w., Sikorach z XVIII w., Klejwach z XVIII/XIX w., Dołubowie z 1912 r., Klukowiczach z 1914 r.). W 12 powiatach nie ma zagrożonych utratą wartości zabytków rezydencjonalnych. Status zagrożonych ma 10 z 84 (11,90%) zabytków folwarcznych. Występują one w 4 powiatach, w 13 nie ma zagrożonych zabytków folwarcznych. Zagrożone są w powiatach grajewskim (4; 22,22%), białostockim (3; 27,27%), sejneńskim (2; 50%) i siemiatyckim (1; 16,67%). W tej grupie znajdują się obiekty z zespołów w Słuczu z XIX w.,

Bzurach z czwartej ćwierci XIX w., Klejwach z XVIII/XIX w. i Nowej Żubrówce z ok. 1850 r. Utratą wartości jest zagrożonych 7 z 96 (11,90%) obiektów gospodarczych. Znajdują się one w powiatach sejneńskim (5; 12,20%), łomżyńskim (1; 100%) i białostockim (1; 7,14%). W 14 powiatach nie występują zagrożone zabytki gospodarcze. W grupie zabytkowej zieleni zagrożonych utratą wartości jest 6 ze 116 (5,17%) zabytków. Występują one w powiatach suwalskim (2; 40%), siemiatyckim (2; 33,33%), sejneńskim (1; 16,67%) i kolneńskim (1; 12,50%). Należą do nich parki dworskie m.in. w Glinkach z XIX w., Klejwach z początku XIX w. i Dołubowie z początku XX w. W 13 powiatach nie ma zagrożenia w tej grupie zabytków. Obiekty przemysłowe stanowią mały zasób – 5 z 69 (7,25%) jest zagrożonych utratą wartości. Występują one w powiatach siemiatyckim (2; 66,67%), sokólskim (2; 15,38%) i grodzkim Białystok (1; 7,14%). Pośród tych obiektów znajduje się m.in. browar w Jeżewie Starym z 1880 r., fabryka przy ul. Kijowskiej w Białymstoku z 1930 r. i młyn wodny w Nietupie z II połowy XIX w. W 14 powiatach nie ma zagrożonych zabytków przemysłowych. Utratą wartości zabytkowych są zagrożone 2 z 491 (0,41%) zabytków sakralnych. Znajdują się one w powiatach suwalskim (1; 2,78%; ruiny kościoła ewangelickiego w Mieruniszkach z XVII/XVIII w.) i siemiatyckim (1; 1,67%; kaplica w zespole dworskim w Bacikach Średnich z pocz. XX w.). W 15 powiatach nie występują obiekty sakralne zagrożone utratą wartości. W grupie zagrożonych są 2 z 187 (1,07%) obiekty użyteczności publicznej. Znajdują się one w powiatach hajnowskim (1; 50%; dworzec kolejowy w Kleszczelach z 1900 r.), siemiatyckim (1; 20%; dworzec kolejowy w Nurcu Stacji ok. 1906 r.). W 15 powiatach nie ma zagrożonych zabytków użyteczności publicznej. W najmniej licznej grupie zabytków – zamki – zagrożony jest 1 z 4 (25%) zamków, usytuowany w powiecie grajewskim (100%), są to ruiny zamku w Szczuczynie z przełomu XVII/XVIII w. Zjawiskiem bardzo niepokojącym są przykłady niewielkiej liczby obiektów, ale o dużym udziale procentowym w skali zasobu powiatu. Na przykład rezydencjonalne w powiatach monieckim 2, siemiatyckim 3, ale to stanowi 100% zasobu; folwarczne w powiecie sejneńskim 2 (50%); gospodarcze w łomżyńskim 1 (100%); użyteczności publicznej w hajnowskim 1 (50%); zamki w grajewskim 1 (100%).

Najliczniejszą grupę zabytków zagrożonych (73) w podziale ze względu na czas powstania w skali poszczególnych powiatów stanowią obiekty datowane na XIX w. (39 obiektów z 1134; 3,34% uznano za zagrożone utratą wartości). W 5 powiatach nie odnotowano takich obiektów, w kolejnych jest to przedział 0–7. Ich udział procentowy jest jednak zróżnicowany. W powiatach sejneńskim 7 (8,54%), suwalskim 6 (21,43%), siemiatyckim 5 (9,26%). W grupie zabytków z XX w. 25 z 524 (4,77%) jest zagrożonych utratą wartości. Najwięcej i o największym procentowym udziale są obiekty w powiecie siemiatyckim (9; 28,13%). W grupie zabytków z połowy XVI do XVIII w. 7 z 332 (2,11%) jest zagrożonych utratą wartości, wysoki odsetek zanotowano w powiecie monieckim (2; 18,18%). W grupie, co do której brak danych o czasie powstania 2 z 90 (2,2%) są zagrożone i oba są w powiecie suwalskim, co stanowi 40% zasobu tego rodzaju. Są to nieużytkowane cmentarze ewangelickie w Solinach z XIX/XX w. i Wiżajnach z XIX w.

Liczba zabytków zagrożonych ze względu na materiał/konstrukcję, z którego zostały wzniesione jest proporcjonalna do liczby zabytków tego rodzaju. Im mniejsza grupa, tym

**OBIEKTY ZAGROŻONE W PODZIALE WG FUNKCJI PIERWOTNEJ I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Sakralne		Obronne		Użyteczności publicznej		Zamki		Rezydencjonalne		Zieleń	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Augustowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Białystok	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Białostocki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	22,22%	0	0,00%
Bielski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Grajewski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%
Hajnowski	0	0,00%	0	0,00%	1	50,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kolneński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	12,50%
Łomża	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Łomżyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Moniecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	100,00%	0	0,00%
Sejneński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	14,29%	1	16,67%
Siemiatycki	1	1,67%	0	0,00%	1	20,00%	0	0,00%	3	100,00%	2	33,33%
Sokółski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Suwałki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Suwalski	1	2,78%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	40,00%
Wysokomazowiecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	28,57%	0	0,00%
Zambrowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Województwo	2	0,41%	0	0,00%	2	1,07%	1	25,00%	10	14,29%	6	5,17%

**OBIEKTY ZAGROŻONE W PODZIALE WG CHRONOLOGII I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Do poł. XIII w.		Poł. XIII–XV w.		XVI–XVIII w.		XIX w.		XX w.		Brak danych		Razem obiektów
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
Augustowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Białystok	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	2,86%	1	1,69%	0	0,00%	5
Białostocki	0	0,00%	0	0,00%	1	1,52%	4	3,85%	2	2,82%	0	0,00%	7
Bielski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	4,76%	0	0,00%	1
Grajewski	0	0,00%	0	0,00%	1	5,88%	3	6,67%	1	2,63%	0	0,00%	5
Hajnowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,08%	1	4,00%	0	0,00%	2
Kolneński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,38%	0	0,00%	0	0,00%	1
Łomża	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Łomżyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,04%	2	5,88%	0	0,00%	3
Moniecki	0	0,00%	0	0,00%	2	18,18%	1	3,70%	0	0,00%	0	0,00%	3
Sejneński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	7	8,54%	4	8,51%	0	0,00%	11
Siemiatycki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5	9,26%	9	28,13%	0	0,00%	14
Sokółski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	4,55%	0	0,00%	0	0,00%	2
Suwałki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Suwalski	0	0,00%	0	0,00%	3	8,82%	6	21,43%	2	8,00%	2	40,00%	13
Wysokomazowiecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	5,88%	2	4,00%	0	0,00%	6
Zambrowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Województwo	0	0,00%	0	0,00%	7	2,11%	39	3,44%	25	4,77%	2	2,22%	73

Folwarczne		Gospodarcze		Mieszkalne		Przemysłowe		Cmentarze		Inne		Razem w powiecie	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	1	7,14%	3	2,97%	1	7,14%	0	0,00%	0	0,00%	5	2,22%
3	27,27%	0	0,00%	2	2,99%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	7	2,61%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	5,26%	0	0,00%	1	0,91%
4	22,22%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5	4,95%
0	0,00%	0	0,00%	1	6,25%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	2,06%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,41%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	5,41%	0	0,00%	3	3,26%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	14,29%	0	0,00%	3	6,25%
2	50,00%	5	12,20%	1	3,23%	0	0,00%	1	6,67%	0	0,00%	11	7,97%
1	16,67%	0	0,00%	4	22,22%	2	66,67%	0	0,00%	0	0,00%	14	10,85%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	15,38%	0	0,00%	0	0,00%	2	2,04%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	10	30,30%	0	0,00%	13	14,13%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	9,09%	0	0,00%	6	4,08%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
10	11,90%	7	7,29%	11	2,10%	5	7,25%	19	5,72%	0	0,00%	73	3,50%

udział procentowy jest większy. Największą grupę stanowią tu zabytki murowane/cegłane. Ze zbioru 1161 w województwie 23 (1,98%) są zagrożone – w powiatach grodzkim Białystok 5 (2,67%), białostockim 5 (3,07%), siemiatyckim 5 (7,94%), w 8 powiatach nie występują takie zabytki, w 6 mieszczą się w przedziale 1–2. Najbardziej na zniszczenie, a tym samym utratę wartości podatne są obiekty drewniane i w tej grupie 19 z 404 w województwie (4,7%) uznano za zagrożone. Największe ich skupisko jest w powiatach siemiatyckim (6; 16,67%) i sejneńskim (5; 6,58%), w 10 powiatach nie ma takich zabytków, w pozostałych mieszczą się w przedziale 1–2. Duży odsetek obiektów zagrożonych jest pośród zabytków murowanych/kamiennych. Z 39 obiektów 4 (10,26%) są zagrożone utratą wartości – w powiatach grajewskim (3; 50%) i siemiatyckim (1; 12,50%). Ostatnią grupę najbardziej zagrożoną stanowią zabytki z glinobitki. Z 6 w województwie 2 (33,33%) są zagrożone, znajdują się one w powiecie sejneńskim (33,33%).

Na podstawie materiałów z weryfikacji rejestru zabytków województwa podlaskiego ustalono, że najwięcej zabytków zagrożonych utratą wartości (17; 4,8%) jest w rękach prywatnych, ale najwyższy procent (9,23%) dotyczy 6 obiektów o własności mieszanej. Pod względem liczby zagrożone utratą wartości zabytki są we władaniu: w przypadku 15 obiektów brak jest danych własnościowych (4,69%), kościołów i związków wyznaniowych 15 (1,87%), państwowym 10 (5,78%). Bezpośrednią przyczyną kwalifikacji obiektu do grupy zabytków zagrożonych był często sposób jego użytkowania. W tej kategorii najwięcej obiektów było nieużytkowanych (67 z 313; 15,02%). W przypadku braku danych własnościowych 15 ze 122 (38,13%), w rękach

**OBIEKTY ZAGROŻONE W PODZIALE WG MATERIAŁU/KONSTRUKCJI I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Drewniane				Murowane				Ziemne	
	wieńcowa/inna		szkieletowe		cegłane		kamienne		liczba	procent
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent		
Augustowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Białystok	0	0,00%	0	0,00%	5	2,67%	0	0,00%	0	0,00%
Białostocki	2	4,26%	0	0,00%	5	3,07%	0	0,00%	0	0,00%
Bielski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Grajewski	0	0,00%	0	0,00%	2	3,85%	3	50,00%	0	0,00%
Hajnowski	2	3,85%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kolneński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Łomża	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Łomżyński	0	0,00%	0	0,00%	1	2,70%	0	0,00%	0	0,00%
Moniecki	1	9,09%	0	0,00%	1	5,88%	0	0,00%	0	0,00%
Sejneński	5	6,58%	0	0,00%	2	6,45%	0	0,00%	0	0,00%
Siemiatycki	6	16,67%	0	0,00%	5	7,94%	1	12,50%	0	0,00%
Sokółski	2	8,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Suwałki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Suwalski	0	0,00%	0	0,00%	1	2,44%	0	0,00%	0	0,00%
Wysokomazowiecki	1	11,11%	0	0,00%	1	1,22%	0	0,00%	0	0,00%
Zambrowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Województwo	19	4,70%	0	0,00%	23	1,98%	4	10,26%	0	0,00%

prywatnych 15 z 53 (14,97%), kościołów i związków wyznaniowych 14 z 56 (6,98%). Negatywnym zjawiskiem są obiekty w rękach państwowych (8 z 19; 10,89%), ale one stanowią prawie 50% zasobu tego rodzaju. Wskazano też jako zagrożone obiekty stanowiące mienie samorządowe (7), mieszane (5) i inne (3). W grupie zabytków użytkowanych w sposób niekolidujący 4 z 1646 (78,98%) są zagrożone utratą wartości. Są one w zarządzie państwowym (1), kościołów i związków wyznaniowych (1), prywatnym (1) i mieszanym (1). Jeden obiekt jest użytkowany w sposób kolidujący, pozostaje on w zarządzie państwowym. Jednak to poważny sygnał, gdyż takich obiektów jest tylko 5 (0,24%). Dotyczy to synagogi w Kolnie, która użytkowana była jako dom handlowy, w trakcie weryfikacji rejestru obiekt zamieniony został na restaurację. Pośród obiektów zagrożonych nieużytkowanych najwięcej jest cmentarzy (18 ze 160; 48,19%), następnie obiektów folwarcznych (10 z 19; 22,62%; ale to ponad 50% zasobu tego rodzaju), mieszkalnych (10 z 30; 5,74%). Symptomatycznie wyglądają jednak zestawienia niewielkich grup zabytków: zamki z 3 (75,00%) 1 jest zagrożony, gospodarcze z 14 (14,58%) 7 jest zagrożonych, co stanowi 50% zasobu tego rodzaju. Dla porządku należy wskazać, że pośród zabytków zagrożonych nieużytkowanych są obiekty sakralne (2), użyteczności publicznej (2), rezydencjonalne (8), zabytkowa zieleni (4), przemysłowe (5). Obiekty zagrożone użytkowane w sposób niekolidujący to 4 z 1646 w województwie; są to rezydencjonalne – 2 z 49 (70,00%), mieszkalne – 1 z 455 (87,00%), cmentarze – 1 ze 157 (47,29%). Jeden obiekt zagrożony użytkowany jest w sposób kolidujący, należy on do grupy zabytkowej zieleni, co stanowi 0,86% zasobu tego rodzaju w województwie; jest to aleja kasztanowo-wiązowa w Dzierzbi z XIX w.

Glinobitka		Ruda darniowa		Betonowe		Metalowe		Brak danych		Razem
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	7
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
2	33,33%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	9
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	12
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
2	33,33%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	48

Główną tezę przyjętą w rozważaniu przyczyn zagrożeń jest to, że większość z nich występuje równolegle i nie wyklucza się wzajemnie. Podstawową przyczyną zagrożeń, dotyczącą większości wytypowanych obiektów, jest brak użytkownika i negatywne tego konsekwencje. Obiekty opuszczone często są wyłączane z użytkowania ze względu na zły stan techniczny. Oczywiście jest, że przedłużający się okres braku należytej opieki i bieżących remontów prowadzi do destrukcji substancji zabytkowej. W obiektach zagrożonych wiele zjawisk negatywnych występuje równolegle: zawilgocenia, zagrzybienia, ubytek materiału, korozja lub kradzież elementów konstrukcyjnych, podpalenia przez dzikich lokatorów, grabieże ciekawych elementów (przede wszystkim metalowych). Nie ma jednej przyczyny, która sprawia, że obiekty zabytkowe są nieużytkowane. W województwie podlaskim takich obiektów wytypowano 54. Pozostają one w zarządzie wyznaniowym (11), brak danych o rodzaju własności (11), prywatnym (9), państwowym (8), samorządowym (6), mieszanym (6) i innym (3). W podziale na funkcję pośród zagrożonych nieużytkowanych zabytków są cmentarze (11), mieszkalne (9), rezydencjonalne (7), folwarczne (7), gospodarcze (7), przemysłowe (5), zielen (4), sakralne (2). Niebagatelną rolę w tej kategorii odgrywa materiał/konstrukcja zagrożonych obiektów: murowane/ceglane (17), drewniane (16), kamienne (4), glinobitka (2). Drugą równie ważną przyczyną stwarzającą zagrożenie jest brak zabezpieczenia/brak pielęgnacji/brak konserwacji. W województwie podlaskim takie zagrożenie występuje w 50 obiektach. Są one w zarządzie prywatnym (15), wyznaniowym (13), państwowym (8), brak danych własnościowych (8), mieszanym (2). W podziale na funkcję po-

śród zagrożonych źle zabezpieczonych/niekonserwowanych zabytków są cmentarze (19), rezydencjonalne (7), zieleń (6), folwarczne (5), mieszkalne (4), przemysłowe (4), sakralne (2), zamki (1), użyteczności publicznej (1), gospodarcze (1). W tej kategorii w podziale na materiał/konstrukcję występują murowane/ceglane (14), drewniane (10) i kamienne (1). Kolejną, dużą ilościową grupę stanowią zabytki, w których zaobserwowano zużycie materiału/konstrukcji. Wskazano 43 takie obiekty w województwie. Pozostają one w zarządzie prywatnym (15), brak danych własnościowych (8), państwowym (6), samorządowym (5), mieszanym (5), innym (3), wyznaniowym (1). W podziale na funkcję występują folwarczne (10), mieszkalne (9), rezydencjonalne (9), gospodarcze (7), przemysłowe (5), sakralne (1). W tej kategorii w podziale na materiał/konstrukcję występują murowane/ceglane (20), drewniane (17), kamienne (4), glinobitka (2). Niewłaściwe użytkowanie wskazano w przypadku 2 obiektów pozostający w rękach państwowych (1) i samorządowych (1). W podziale na funkcję są to zieleń (1) i cmentarz (1).

W województwie podlaskim problem zagrożeń dotyka w dużej mierze zespołów dworskich i folwarcznych, zagród wiejskich w całości lub pojedynczych elementów. Niektóre z nich da się uratować, m.in. zaniedbane parki, które wymagają po prostu pielęgnacji. Podobnie przedstawia się sytuacja cmentarzy żydowskich, ewangelickich i z I wojny światowej, które poprzez prace porządkowe i pielęgnacyjne można przywrócić do dobrego stanu zachowania. Obiekty tego rodzaju zachowały większość swoich wartości, zarówno historycznych, jak i artystycznych. Zachowane wartości historyczne i artystyczne prezentują bezsprzecznie obiekty rezydencjonalne, problem wynika ze stanu ich zachowania często na granicy śmierci technicznej. Pozostają przeważnie nieużytkowane, co pogłębia ich niezadowolającą kondycję. Najbardziej zagrożone są budynki drewniane i z glinobitki w złym stanie zachowania. Ich remont/odbudowa pociągnęłaby za sobą konieczność wymiany znacznej części substancji zabytkowej. Zachowane wartości w ich przypadku to np. rozplanowanie (zagroda nr 2 w Nowej Żubrówce z ok. 1850 r.) lub fakt bycia ważnym elementem zespołu (kuźnia w Szejpiskach z połowy XIX w.).

OBIEKTY, KTÓRE UTRACIŁY LUB NIGDY NIE POSIADAŁY WARTOŚCI ZABYTEKOWYCH

Podczas weryfikacji zasobu zabytkowego województwa podlaskiego wskazano 38 obiektów (1,82 %), które utraciły wartości zabytkowe. Jest to jedna z najmniejszych grup weryfikacyjnych. W 8 powiatach (augustowskim, białostockim, hajnowskim, kolneńskim, grodzkim Łomża, monieckim, suwalskim i zambrowskim) nie wytypowano obiektów o utraconych wartościach. Najwięcej tego typu obiektów występuje w powiatach sejneńskim (15; 10,87%), grodzkim Białystok (6; 2,67%), grodzkim Suwałki (5; 2,17%), sokólskim (4; 4,08%), grajewskim (3; 2,97%), łomżyńskim (2; 2,17%), bielskim (1; 0,91%), siemiatyckim (1; 0,78%) i wysokomażowieckim (1; 0,68%). Obiekty o utraconych wartościach stanowią marginalny zasób w skali województwa podlaskiego, jednak w 2 powiatach (sejneński, sokólski) ich odsetek jest wysoki

w stosunku do powiatowego zasobu zabytków. W 4 powiatach odsetek tego rodzaju obiektów mieści się w przedziale 2–3%, w 3 powiatach poniżej 1%.

Największą grupę zabytków, które utraciły wartości, stanowią obiekty mieszkalne (18 z 523; 3,44%). Znajdują się one w 5 powiatach: sejneńskim (5; 16,13%), grodzkim Białystok (5; 4,95%), grodzkim Suwałki (5; 2,89%), grajewskim (2; 14,29%) i bielskim (1; 9,09%). Utratę wartości zabytkowych zaobserwowano w licznych kamienicach miejskich, chałupach wiejskich, 1 plebanii. Drugą grupę stanowią obiekty gospodarcze (9 z 96; 9,38%), wszystkie one znajdują się w powiecie sejneńskim i jest to 21,95% powiatowego zasobu zabytkowego. Są to budynki inwentarskie w zagrodach wiejskich. Kolejna grupa to zabytki przemysłowe (5 z 69; 7,25%). Znajdują się one w 2 powiatach: sokólskim (4; 30,77%) i siemiatyckim (1; 33,33%). Są to 2 młyny wodne, 2 o napędzie wiatrowym i budynek z piecami kasselskimi w zespole cegielni w Siemiatyczach. Spośród zabytków rezydencjonalnych 2 z 70 utraciły wartości zabytkowe (2,86%), znajdują się one w powiatach grajewskim (1; 14,29%) oraz wysokomazowieckim (1; 14,29%). Oba przykłady to dwory (Rajgród-Opartowo, Brulino-Koski). Spośród zabytków folwarcznych 2 z 84 w województwie utraciły wartości zabytkowe (2,38%), znajdują się one w powiatach: łomżyńskim (1; 33,33%) i sejneńskim (1; 25,00%). W grupie tzw. inne 1 ze 104 zabytków utracił wartości (0,96%). Jest on w powiecie grodzkim Białystok, co stanowi 7,69% powiatowego zasobu zabytków (fasada kamienicy przy ul. Warszawskiej 57 w Białymstoku). W grupie cmentarzy 1 z 332 w województwie utracił wartości (0,30%). Znajduje się on w powiecie łomżyńskim, co stanowi 2,70% powiatowego zasobu zabytków (ekshumowany cmentarz z II wojny światowej w Zaruziu).

Obiekty, które utraciły wartości zabytkowe, znajdują się w dwóch przedziałach chronologicznych. Największą grupę stanowią obiekty datowane na XIX w. Spośród 1134 w województwie 24 (2,12%) zyskały ten status. Znajdują się one w powiatach grodzkim Białystok (5; 3,57%), grodzkim Suwałki (5; 2,42%), sejneńskim (4; 4,88%), grajewskim (3; 6,67%), sokólskim (3; 6,82%), bielskim (1; 2,50%), łomżyńskim (1; 2,04%), siemiatyckim (1; 1,85%) i wysokomazowieckim (1; 1,47%). Druga grupa zabytków, które utraciły wartości, to obiekty datowane na XX w. Spośród 524 w województwie 14 (2,67%) zyskało ten status. Znajdują się one w powiatach sejneńskim (11; 23,40%), sokólskim (1; 5,88%), łomżyńskim (1; 2,94%) i grodzkim Białystok (1; 1,69%).

W porównywalnych ilościowo grupach utratę wartości odnotowano w przypadku zabytków drewnianych i murowanych/ceglanych. Spośród 404 zabytków drewnianych w województwie 17 (4,21%) zyskało ten status. Znajdują się one w powiatach sejneńskim (13; 17,11%), sokólskim (2; 8,00%), grajewskim (1; 7,14%) i bielskim (1; 2,44%). Spośród 1161 zabytków murowanych/ceglanych w województwie 17 (1,46%) utraciło wartości. Znajdują się one w powiatach grodzkim Białystok (6; 3,21%), grodzkim Suwałki (5; 2,65%), grajewskim (2; 3,85%), łomżyńskim (1; 2,70%), sokólskim (1; 2,63%), siemiatyckim (1; 1,59%) i wysokomazowieckim (1; 1,22%). Ponadto ze zbioru zabytków murowanych/kamiennych z 39 w województwie wskazano 1 obiekt, który utracił wartości, co stanowi 16,67% powiatowego zasobu zabytków, znajduje się on w powiecie sokólskim (młyn wodny w Romaszkówce). Ostatnią grupę stanowią obiekty z glinobitki. Spośród 6 w województwie 2 (33,33%) utraciły wartości. Znajdują się one w powiecie sejneńskim.

**OBIEKTY, KTÓRE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTKOWE W PODZIALE WG FUNKCJI PIERWOTNEJ I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Sakralne		Obronne		Użyteczności publicznej		Zamki		Rezydencjonalne		Zieleń	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Augustowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Białystok	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Białostocki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Bielski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Grajewski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	14,29%	0	0,00%
Hajnowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kolneński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Łomża	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Łomżyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Moniecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Sejneński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Siemiatycki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Sokółski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Suwałki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Suwalski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Wysokomazowiecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	14,29%	0	0,00%
Zambrowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Województwo	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	2,86%	0	0,00%

**OBIEKTY, KTÓRE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTKOWE W PODZIALE WG CHRONOLOGII I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Do poł. XIII w.		Poł. XIII–XV w.		XVI–XVIII w.		XIX w.		XX w.		Brak danych		Razem obiektów
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
Augustowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Białystok	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5	3,57%	1	1,69%	0	0,00%	6
Białostocki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Bielski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,50%	0	0,00%	0	0,00%	1
Grajewski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	6,67%	0	0,00%	0	0,00%	3
Hajnowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Kolneński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Łomża	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Łomżyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,04%	1	2,94%	0	0,00%	2
Moniecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Sejneński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	4,88%	11	23,40%	0	0,00%	15
Siemiatycki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,85%	0	0,00%	0	0,00%	1
Sokółski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	6,82%	1	5,88%	0	0,00%	4
Suwałki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5	2,42%	0	0,00%	0	0,00%	5
Suwalski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Wysokomazowiecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,47%	0	0,00%	0	0,00%	1
Zambrowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Województwo	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	24	2,12%	14	2,67%	0	0,00%	38

Folwarczne		Gospodarcze		Mieszkalne		Przemysłowe		Cmentarze		Inne		Razem w powiecie	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	5	4,95%	0	0,00%	0	0,00%	1	7,69%	6	2,67%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	1	9,09%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,91%
0	0,00%	0	0,00%	2	14,29%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	2,97%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
1	33,33%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,70%	0	0,00%	2	2,17%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
1	25,00%	9	21,95%	5	16,13%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	15	10,87%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	33,33%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,78%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	30,77%	0	0,00%	0	0,00%	4	4,08%
0	0,00%	0	0,00%	5	2,89%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5	2,17%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,68%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
2	2,38%	9	9,38%	18	3,44%	5	7,25%	1	0,30%	1	0,96%	38	1,82%

Na podstawie materiałów z weryfikacji rejestru zabytków województwa podlaskiego ustalono, że najczęściej obiektów, które utraciły wartości (21; 5,93%) jest w rękach prywatnych. Pod względem ilościowym zabytki w tej kategorii są we władaniu: brak danych własnościowych 10 (3,13%), samorządowym 5 (1,75%), kościołów i związków wyznaniowych 1 (0,12%) oraz mieszanym 1 (1,54%).

Kwalifikacja obiektu do tej grupy weryfikacyjnej zabytków, które utraciły wartości zabytkowe, wynikała często ze sposobu jego użytkowania. W tej kategorii najczęściej obiektów było nieużytkowanych (19 z 313; 15,02%). Z tego w rękach prywatnych 10 z 53 (14,97%), brak danych własnościowych 7 ze 122 (38,13%), samorządowych 1 z 42 (14,74%), a mieszanym 1 z 11 (11,76%). W grupie zabytków użytkowanych w sposób niekolidujący 17 z 1646 (78,98%) utraciło wartości zabytkowe. Są one w zarządzie prywatnym (9), samorządowym (4), brak danych własnościowych (3), wyznaniowym (1). Dwa obiekty są użytkowane w sposób kolidujący, pozostają w zarządzie prywatnym. Pośród obiektów, które utraciły wartości, nieużytkowanych, w podziale według funkcji pierwotnej najczęściej było gospodarczych (7), mieszkalnych (6), przemysłowych (4), folwarcznych (1), cmentarzy (1). Obiekty, które utraciły wartości i użytkowane są w sposób niekolidujący to 17 z 1646 w województwie: mieszkalne 10 z 455 (87,00%), rezydencjonalne 2 z 49 (70,00%), gospodarcze 2 z 61 (63,54%), folwarczny 1 z 62 (73,81%), przemysłowy 1 z 36 (52,17%), inny 1 z 93 (89,42%).

**OBIEKTY, KTÓRE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTKOWE W PODZIALE WG MATERIAŁU/KONSTRUKCJI I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Drewniane				Murowane				Ziemne	
	wieńcowa/inna		szkieletowe		cegłane		kamienne			
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Augustowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Białystok	0	0,00%	0	0,00%	6	3,21%	0	0,00%	0	0,00%
Białostocki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Bielski	1	2,44%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Grajewski	1	7,14%	0	0,00%	2	3,85%	0	0,00%	0	0,00%
Hajnowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kolneński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Łomża	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Łomżyński	0	0,00%	0	0,00%	1	2,70%	0	0,00%	0	0,00%
Moniecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Sejneński	13	17,11%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Siemiatycki	0	0,00%	0	0,00%	1	1,59%	0	0,00%	0	0,00%
Sokółski	2	8,00%	0	0,00%	1	2,63%	1	16,67%	0	0,00%
Suwałki	0	0,00%	0	0,00%	5	2,65%	0	0,00%	0	0,00%
Suwalski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Wysokomazowiecki	0	0,00%	0	0,00%	1	1,22%	0	0,00%	0	0,00%
Zambrowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Województwo	17	4,21%	0	0,00%	17	1,46%	1	2,56%	0	0,00%

W zasobie województwa podlaskiego wskazano 38 obiektów, które utraciły wartości zabytkowe. Przyczyny tego zjawiska są często złożone, a te wymienione w zestawieniu tabelarycznym NID wielokrotnie występują równolegle. Generalnie utrata wartości wynika z niezrozumienia, jakie wartości leżą u podstaw wpisu do rejestru zabytków konkretnego obiektu, a podejmowane działania lub ich brak prowadzą do jego unicestwienia (w sensie wartości). Takie działania to przede wszystkim wykonane bez uzgodnienia z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków (w nielicznych przypadkach w uzgodnieniu) rozbudowy, przebudowy, częściowe rozbiórki obiektów historycznych. Są to realizacje o zróżnicowanym zakresie ingerencji. Wszelkie tego typu działania w rozumieniu właścicieli mają na celu podniesienie standardu użytkowego budynku, zwiększenie powierzchni użytkowej, modernizację, podniesienie estetyki (dwór w Rajgrodzie-Opartowie z końca XIX w., dwór w Brulinie-Koskach z 1880 r., młyn wodny w Romaszkówce z końca XIX w.). Zły stan techniczny (zniszczenie) odnotowano w 16 przypadkach. W tej grupie negatywnych zjawisk dominują obiekty będące we własności prywatnej (8), brak danych własnościowych (6), samorządu (1), mieszanej (1). Spośród tych obiektów w podziale na funkcję pierwotną największą grupę stanowią zabytki gospodarcze (7), następnie przemysłowe (4), mieszkalne (3), folwarczne (2). W podziale na materiał/konstrukcję wartość utraciły obiekty drewniane (12), murowane/cegłane (2), kamienne (1), z glinobitki (1). W tej grupie występują przede wszystkim drewniane domy (Parcewo z II połowy XIX w., Radziłów z 1890 r., Krasne z początku XX w.), drewniane obiekty gospodarcze wiatraki, obory, spichlerze. Przekształcenia odnotowano

Glinobitka		Ruda darniowa		Betonowe		Metalowe		Brak danych		Razem
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	6
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
2	33,33%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	15
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
2	33,33%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	37

w 15 przypadkach. W tej grupie negatywnych zjawisk dominują obiekty będące własnością prywatną (11), samorządową (2), kościołów i związków wyznaniowych (1), brak danych własnościowych (1). Spośród tych obiektów w podziale na funkcję pierwotną największą grupę stanowią zabytki mieszkalne (11), rezydencjonalne (2), gospodarcze (1), przemysłowe (1). W podziale na materiał/konstrukcję wartości utraciły obiekty murowane/cegłane (12), drewniane (2), kamienne (1), z glinobitki (1). W tej grupie dominuje murowana zabudowa z Białegostoku i Suwałk. Rozbiórkę i odbudowę wskazano w 4 przypadkach. W tej grupie negatywnych zjawisk według rodzaju własności wskazano: samorządową (3), brak danych własnościowych (1). Spośród tych obiektów w podziale na funkcję pierwotną największą grupę stanowią zabytki mieszkalne (3) oraz inne (1). W podziale na materiał/konstrukcję wartości utraciły obiekty murowane/cegłane (4). Przykładem jest fasada kamienicy przy ul. Warszawskiej 57 w Białymstoku (1890 r.), oficyna przy ul. Warszawskiej 25 w Białymstoku (1910 r.) – rozebrano je i zbudowano od nowa. Przyczyny tzw. inne (np. ekshumacja cmentarza) wskazano w 6 przypadkach. W tej grupie negatywnych zjawisk według rodzaju własności są obiekty prywatne (3), brak danych własnościowych (2), o własności mieszanej (1). Spośród tych obiektów w podziale na funkcję pierwotną największą grupę stanowią zabytki mieszkalne (2), folwarczny (1), gospodarczy (1), przemysłowy (1), cmentarz (1). W podziale na materiał/konstrukcję wartości utraciły obiekty drewniane (1), murowane/cegłane (1). Symptomatyczne jest to, że większość zjawisk negatywnych (wskazanych we wstępie tego podrozdziału) dotyczy obiektów o funkcji mieszkalnej.

Zły stan techniczny (zniszczenie) odnotowano w 16 przypadkach. W tej grupie występują przede wszystkim drewniane domy (Parcewo z II połowy XIX w., Radziłów z 1890 r., Krasne z początku XX w.), drewniane obiekty gospodarcze, wiatraki, obory, spichlerze, które ze względu na jakość budulca, brak użytkownika, brak remontów i bieżących napraw uległy destrukcji. Wyjątkiem jest murowany budynek z piecami kasselaskimi w zespole cegielni w Siemiatyczach z końca XIX w. W obiektach tych występuje całkowite lub częściowe zawalenie dachów, stropów, brak stolarki okiennej i drzwiowej, duży ubytek substancji oryginalnej. Przekształcenia odnotowano w 15 przypadkach. Spośród tych obiektów w podziale na funkcję pierwotną największą grupę stanowią zabytki mieszkalne (11), następnie rezydencjonalne (2), gospodarcze (1), przemysłowe (1). W tej grupie dominuje murowana zabudowa z Białegostoku i Suwałk. Przekształcenia w tych obiektach doprowadziły do tego, że powstały nowe o innych bryłach i układzie funkcjonalnym. Dwory w Rajgrodzie-Opartowie (koniec XIX w.) i Brulinie-Koskach (1880 r.) zostały poddane gruntownym rozbudowom, przebudowom, zyskały nowy wystój architektoniczny, zmodyfikowaną bryłę i nowe układy funkcjonalne. Rozbiórkę i odbudowę wskazano w 4 przypadkach.

Precyzyjne określenie czasu, w którym obiekty utraciły wartości wskazane podczas weryfikacji zabytków, jest bardzo trudne bądź niemożliwe. W większości przypadków utrata wartości nastąpiła podczas długotrwałego procesu (brak użytkownika/brak opieki właścicielskiej – powolne niszczenie obiektu – podjęcie złych decyzji naprawczych lub niepodejmowanie żadnych decyzji). Dwa zjawiska występujące na terenie województwa podlaskiego, które można w większym przybliżeniu opisać, to utrata wartości, ponieważ obiekty w czasie procedury wpisywania do rejestru były w złym stanie technicznym i z czasem nie podjęto konserwatorskich działań naprawczych (przede wszystkim zabytki budownictwa wiejskiego z powiatu sejneńskiego w Trompolach i Łumbiach). Kolejną grupę stanowią obiekty lub części zespołów dworskich, folwarcznych, założeń pałacowych, zagród wiejskich, które w okresie powojennym były w użytkowaniu Państwowych Gospodarstw Rolnych. Często były eksploatowane do granic możliwości, z czasem wyłączone z użytkowania. Jednostkowy przykład wskazywany już wcześniej: kamienica przy ul. św. Rocha 5 w Białymstoku (początek XX w.), działania, które doprowadziły bezpośrednio do utraty wartości rozpoczęto dwa lata po wpisaniu obiektu do rejestru zabytków. Według zestawienia będącego wynikiem weryfikacji w 22 przypadkach brak danych, kiedy nastąpiła utrata wartości, w 11 przypadkach wskazano pierwszą ćwierć XXI w., w 5 przypadkach były to lata 90. XX w.

W tej grupie weryfikacyjnej nie wskazano obiektów o wątpliwej zasadności wpisu, co nie oznacza, że takich wątpliwości nie było (przykładem jest np. daszek nad studnią z 1941 r. w Krasnopolu). W zasobie województwa są liczne przykłady objęcia ochroną pojedynczych obiektów wraz z obszarami bez żadnego merytorycznego uzasadnienia. Większość wniosków o skreślenie ich z rejestru skończyło się fiaskiem. W tym wypadku konieczne jest – tak jak przy określaniu wartości zabytkowych przy wpisie do rejestru zabytków – podejście indywidualne.

Reasumując, podczas weryfikacji rejestru zabytków na terenie województwa podlaskiego wskazano 38 obiektów, które utraciły wartości zabytkowe. Zjawisko to ma charakter incydentalny w skali powiatów i dotyczy przede wszystkim zasobu z XIX w. Do najistotniejszych przy-

czyn należy zaliczyć przebudowy i rozbudowy obiektów zabytkowych, głównie mieszkalnych, przeprowadzone bez zgody Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Celem tych przekształceń była zazwyczaj modernizacja budynku, czasem podniesienie jego walorów użytkowych lub estetycznych. Problem ten dotyczy przede wszystkim powiatów grodzkich Białystok i Suwałki. Innym ważnym powodem utraty wartości jest zły stan techniczny obiektów – aż 19 budynków z tej grupy to obiekty nieużytkowane. Często są to budynki gospodarcze drewniane lub z glinobitki (aż 1/3 obiektów z tego materiału została zaliczona do tej grupy), które w wyniku braku użytkownika i bieżących remontów ulegały stopniowej degradacji. Większość zabytków z tej grupy znajduje się w powiecie sejneńskim, charakteryzującym się dużym zagęszczeniem tego rodzaju obiektów.

OBIEKTY NIEISTNIEJĄCE

Podczas weryfikacji na terenie województwa zidentyfikowano 58 obiektów (2,78%), które figurują w rejestrze zabytków, ale fizycznie już nie istnieją. To negatywne zjawisko ujawniono w przypadku 6 powiatów, w 11 powiatach nie występuje ono. Najwięcej takich obiektów wskazano w powiatach sejneńskim (31; 22,46%), grodzkim Suwałki (14; 6,09%), siemiatyckim (6; 4,65%), bielskim (4; 3,64%), białostockim (2; 0,75%) i monieckim (1; 2,08%).

Największą grupę spośród zabytków nieistniejących stanowią obiekty mieszkalne (31; 5,93%). Dotyczy to 4 powiatów: grodzkiego Suwałki (13; 7,51%), sejneńskiego (11; 35,48%), siemiatyckiego (6; 33,33%) i bielskiego (1; 9,09%). Zarówno liczba obiektów, jak i ich udział procentowy w zasobie zabytkowym powiatu bardzo negatywnie wypada w przypadku powiatów grodzkiego Suwałki i sejneńskiego. Drugą grupę ilościową stanowią obiekty gospodarcze (19; 19,79%). Dotyczy to 2 powiatów: sejneńskiego (17; 41,46%) oraz bielskiego (1; 25,00%). Ubytek w obu tych przypadkach jest bardzo znaczący. W pozostałych grupach w podziale na funkcję pierwotną występują pojedyncze przykłady: 3 (0,61%) obiekty sakralne – w powiatach grodzkim Suwałki 1 (12,50%), sejneńskim 1 (4,17%) oraz bielskim 1 (2,33%); 2 (2,90%) obiekty przemysłowe – w powiatach bielskim 1 (14,29%), białostockim 1 (12,50%); 2 (2,38%) obiekty folwarczne – w powiatach sejneńskim 1 (25,00%) oraz białostockim 1 (9,09%); 1 (0,53%) obiekt użyteczności publicznej w powiecie sejneńskim, co stanowi 20,00% zasobu w powiecie. Jako pozytywne zjawisko należy odnotować, że w grupach zabytków: obronne, zamki, rezydencjonalne, zabytkowa zieleń, cmentarze, inne nie zanotowano obiektów nieistniejących.

Największą grupę stanowią obiekty datowane na XIX w. (40 z 1134 w województwie; 3,53%). Zjawisko to odnotowano w 4 powiatach: sejneńskim (16; 19,51%), grodzkim Suwałki (14; 6,76%), siemiatyckim (5; 9,26%) i bielskim (3; 7,50%). Drugą grupę stanowią zabytki z XX w. (16 z 524 w województwie; 3,05%). Zjawisko to zarejestrowano w 4 powiatach: sejneńskim (13; 27,66%), monieckim (1; 10,00%), bielskim (1; 4,76%) i siemiatyckim (1; 3,13%). Spośród obiektów datowanych na XVI–XVIII w. wskazano 2 z 332 (0,60%) zabytków. Oba są z powiatu sejneńskiego, co stanowi 25,00% zasobu zabytkowego w powiecie.

**OBIEKTY NIEISTNIEJĄCE W PODZIALE WG FUNKCJI PIERWOTNEJ I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Sakralne		Obronne		Użyteczności publicznej		Zamki		Rezydencjonalne		Zieleń	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Augustowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Białystok	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Białostocki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Bielski	1	2,33%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Grajewski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Hajnowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kolneński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Łomża	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Łomżyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Moniecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Sejneński	1	4,17%	0	0,00%	1	20,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Siemiatycki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Sokółski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Suwałki	1	12,50%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Suwalski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Wysokomazowiecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Zambrowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Województwo	3	0,61%	0	0,00%	1	0,53%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%

**OBIEKTY NIEISTNIEJĄCE W PODZIALE WG CHRONOLOGII I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Do poł. XIII w.		Poł. XIII–XV w.		XVI–XVIII w.		XIX w.		XX w.		Brak danych		Razem obiektów
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
Augustowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Białystok	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Białostocki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	1,92%	0	0,00%	0	0,00%	2
Bielski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	7,50%	1	4,76%	0	0,00%	4
Grajewski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Hajnowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Kolneński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Łomża	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Łomżyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Moniecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	10,00%	0	0,00%	1
Sejneński	0	0,00%	0	0,00%	2	25,00%	16	19,51%	13	27,66%	0	0,00%	31
Siemiatycki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5	9,26%	1	3,13%	0	0,00%	6
Sokółski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Suwałki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	14	6,76%	0	0,00%	0	0,00%	14
Suwalski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Wysokomazowiecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Zambrowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Województwo	0	0,00%	0	0,00%	2	0,60%	40	3,53%	16	3,05%	0	0,00%	58

Folwarczne		Gospodarcze		Mieszkalne		Przemysłowe		Cmentarze		Inne		Razem w powiecie	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
1	9,09%	0	0,00%	0	0,00%	1	12,50%	0	0,00%	0	0,00%	2	0,75%
0	0,00%	1	25,00%	1	9,09%	1	14,29%	0	0,00%	0	0,00%	4	3,64%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	1	33,33%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,08%
1	25,00%	17	41,46%	11	35,48%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	31	22,46%
0	0,00%	0	0,00%	6	33,33%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	6	4,65%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	13	7,51%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	14	6,09%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
2	2,38%	19	19,79%	31	5,93%	2	2,90%	0	0,00%	0	0,00%	58	2,78%

Spośród zabytków nieistniejących największą grupę stanowią drewniane (50 z 404 w województwie; 12,38%). Zjawisko to odnotowano w 6 powiatach: sejneńskim (28; 36,84%), grodzkim Suwałki (10; 10,33%), siemiatyckim (6; 16,67%), bielskim (4; 9,76%), monieckim (1; 9,09%) i białostockim (1; 2,13%). Na 1161 obiektów murowanych/cegłanych w województwie, tych które przestały istnieć, było 5 (0,43%). Zjawisko to odnotowano w 2 powiatach: grodzkim Suwałki (4; 2,12%) oraz białostockim (1; 0,61%). Spośród 39 zabytków murowanych z kamienia wskazano 1 obiekt nieistniejący (2,56%) w powiecie sejneńskim, co stanowi 25,00% powiatowego zasobu tego rodzaju. Spośród obiektów z glinobitki wskazano 2 z 6 (33,33% zasobu tego rodzaju w województwie). Oba z powiatu sejneńskiego (33,33% zasobu tego rodzaju w powiecie).

Spośród 58 zabytków wskazanych jako nieistniejące 36 (10,17%) było własnością prywatną. Drugą dużą grupę stanowią obiekty, co do których brak danych w zakresie własności (18; 5,63%). Kolejną grupę stanowią obiekty w zarządzie wyznaniowym (3; 0,37%), jako mienie samorządowe wskazano 1 obiekt (0,35%). Wysoki odsetek spośród prywatnych właścicieli wynika często z nieuregulowanej własności. W przypadku większości nieistniejących zabytków z powiatu sejneńskiego trudno ustalić właścicieli, ponieważ w wielodzietnych rodzinach często nie dokonywano notarialnych działań własności; tam, gdzie tego dokonano, zbyt rozdrobniona własność nie sprzyjała utrzymaniu zabytków w dobrym stanie.

W zasobie województwa wskazano 58 obiektów, które mimo że figurują w rejestrze zabytków w rzeczywistości nie istnieją. Przyczyny tego zjawiska są często złożone i trudne do wyjaśnienia. Należy podkreślić, że w wielu przypadkach nie mieliśmy kontaktu z właścicielami-

**OBIEKTY NIEISTNIEJĄCE W PODZIALE WG MATERIAŁU/KONSTRUKCJI I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Drewniane				Murowane				Ziemne	
	wieńcowa/inna		szkieletowe		cegłane		kamienne		liczba	procent
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent		
Augustowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Białystok	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Białostocki	1	2,13%	0	0,00%	1	0,61%	0	0,00%	0	0,00%
Bielski	4	9,76%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Grajewski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Hajnowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kolneński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Łomża	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Łomżyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Moniecki	1	9,09%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Sejneński	28	36,84%	0	0,00%	0	0,00%	1	25,00%	0	0,00%
Siemiatycki	6	16,67%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Sokółski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Suwałki	10	33,33%	0	0,00%	4	2,12%	0	0,00%	0	0,00%
Suwalski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Wysokomazowiecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Zambrowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Województwo	50	12,38%	0	0,00%	5	0,43%	1	2,56%	0	0,00%

mi tych obiektów (jedynie obecnymi użytkownikami lub sąsiadami), w wielu posiłkowaliśmy się informacjami z inspekcji zapisanymi w kartach ewidencyjnych (w zbiorze Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków). Zdecydowanie jednak większość zabytków rozebrano z uwagi na całkowite lub częściowe zużycie materiału/konstrukcji. Prawdopodobnie przyczyny są analogiczne jak w przypadku obiektów, które utraciły wartości, tzn. brak użytkownika/ brak należytej opieki; postępująca dewastacja; samoistne zawalenie lub decyzja o rozbiórce. W nielicznych przypadkach wystąpiły klęski żywiołowe (wichura, pożar). Bardzo specyficzna sytuacja miała miejsce w Suwałkach, kiedy to zdecydowano o inwestycjach w zakresie przekształceń urbanistycznych, wówczas wiele zabytków zostało rozebranych (ulica Wesoła, jedna pierzeja pl. Konopnickiej – budowa hotelu „Suwalszczyzna”). W przypadku obiektów mieszkalnych zlokalizowanych na terenach wiejskich występuje zjawisko wypierania obiektów historycznych przez nową zabudowę.

Największą grupę zabytków stanowi ta, w której znalazły się obiekty rozebrane (37). W podziale na funkcję pierwotną są to mieszkalne (20), gospodarcze (14), sakralne (2), przemysłowy (1). W podziale na materiał/konstrukcję są to obiekty drewniane (31), murowane (4), kamienne (1), z glinobitki (1). Według rodzaju własności są to obiekty prywatne (28), brak danych, co do rodzaju własności (7), kościołów i związków wyznaniowych (2). Drugą grupę zabytków stanowią te, w których wskazano jako przyczynę całkowite zużycie materiału/konstrukcji (17). W podziale na funkcję pierwotną są to obiekty mieszkalne (9), gospodarcze (7) i folwarczne (1). W tej grupie wszystkie zabytki były drewniane. Według rodzaju własności są to obiekty prywatne (14), brak danych co do rodzaju własności (3). Kolejną gru-

W tej grupie jest kilka obiektów z powiatu sejneńskiego, które wpisane do rejestru zabytków zostały w latach 1979–1983, w bardzo złym stanie technicznym i po kilku latach rozebrane. Obiekty rozebrane w latach 90. XX w. w dużej mierze powtarzają opisaną wyżej sytuację (wpisy do rejestru z lat 80., bardzo zły stan techniczny). Odnotowano również przykład w Budzie Zawidugierskiej, gdzie po wichurze w 2006 r. zawaliła się szopa maneżowa (z początku XX w.), jednak poza opisaniem tego faktu w karcie ewidencyjnej nie zostały podjęte dalsze kroki w celu uregulowania stanu prawnego zabytku. Obiekt wskazany jako rozebrany w latach 60. XX w. to dwór/karczma w Sejnach z końca XVIII w. (wpis do rejestru 12 listopada 1958 r.). W 1959 r. wszczęto procedurę skreślenia obiektu z rejestru zabytków. Nieznane są losy tego postępowania, obiekt rozebrano, w jego miejscu zbudowano nowy – obecną siedzibę Starostwa Powiatowego. W 2014 r. NID Oddział Terenowy w Białymstoku opracował opinię w sprawie skreślenia z rejestru omawianego zabytku.

Większość obiektów z tej kategorii została rozebrana w latach 80. i 90. XX w. bez wiedzy Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, najczęściej z powodu zużycia materiału/konstrukcji albo ze względu na przeprowadzane na danym terenie inwestycje budowlane, niektóre budynki zawaliły się z powodu daleko posuniętej destrukcji. Pierwszy przypadek dotyczy głównie drewnianych i wzniesionych z glinobitki (1/3 zasobu wszystkich budynków z tego materiału) obiektów mieszkalnych i gospodarczych w powiecie sejneńskim, będących przykładami wiejskiego budownictwa ludowego. W Suwałkach wiele domów mieszkalnych, szczególnie drewnianych, rozebrano, by zrobić miejsce pod nową, najczęściej wielkogabarytową zabudowę miejską. Wszystkie rozebrane zabytki pochodzą z XIX i XX w., czyli czasu, z którego zachowało się najwięcej drewnianych zabytków wiejskiego budownictwa; był to również okres urbanizacji Suwałk, który odcisnął największe piętno na obecnym wyglądzie miasta.

OBIEKTY SKREŚLONE Z REJESTRU ZABYTKÓW

W okresie przeprowadzania weryfikacji rejestru zabytków w latach 2009–2015 skreślone zostały 42 obiekty, w tym 28 nieistniejących, 8 w dobrym stanie zachowania, których nie zakwalifikowano do żadnej z grup weryfikacyjnych, 5 o utraconych wartościach i 1 przeniesiony do muzeum. W podziale na funkcję to 17 obiektów mieszkalnych (najwięcej w powiatach grodzkich Białystok – 4 i Suwałki – 4), 8 obiektów gospodarczych (w powiecie sejneńskim 7), 5 folwarcznych, 5 przemysłowych, 4 sakralne, 1 rezydencjonalny, 1 zabytkowa zieleń, 1 w kategorii umownie zwanej inne. Pośród obiektów skreślonych z rejestru były takie, które od wielu lat nie istniały (m.in. kościół w Żegarach z 1793 r., dom stelmacha w Pobikrach z XIX w., karczma w Sejnach z końca XVIII w., synagoga w Suwałkach z 1828 r.), lub takie, co do których postępowanie administracyjne prowadzono na wniosek właściciela podczas weryfikacji (kamienica przy ul. Kościuszki 80 w Suwałkach z I połowy XIX w.), były też obiekty skreślane z rejestru zabytków w związku z postępowaniami prowadzonymi z urzędu na wniosek Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Problematycznym, zaobserwowanym zjawiskiem są zespoły chro-

nione wpisem do rejestru zabytków bez wyodrębnienia w sentencji decyzji poszczególnych obiektów. Są one opisane w uzasadnieniach, co nie jest jednoznaczne z jednostkową ochroną. Gdy znika jeden obiekt z chronionego zespołu, trudno o jego skreślenie, ponieważ nie podlegał indywidualnej ochronie, a jednak stanowi to poważną stratę. Dotyczy to zarówno zespołów dworskich, folwarcznych, jak i wiejskich zagród.

OBIEKTY NIEZIDENTYFIKOWANE W TERENIE

We wstępnej fazie weryfikacji zasobu zabytkowego województwa podlaskiego wskazano 11 obiektów, które były niezidentyfikowane w terenie. Jednak pogłębiona analiza i kolejne prace terenowe i biurowe pozwoliły przypisać te obiekty do innych grup weryfikacyjnych, co oznacza, że na terenie województwa podlaskiego nie występują obiekty niezidentyfikowane.

OBIEKTY TRANSLOKOWANE

Podczas weryfikacji w latach 2009–2015 na terenie województwa podlaskiego nie odnotowano przypadków translokacji obiektów zabytkowych do muzeów. Wśród weryfikowanego zasobu zidentyfikowano 12 obiektów translokowanych – przeniesionych na terenie tego samego powiatu (9) lub przeniesionych na terenie województwa (3). W tym zestawieniu nie uwzględniono 1 obiektu, który zmienił grupę weryfikacyjną.

W podziale według funkcji pierwotnej najliczniejszą grupę stanowią obiekty przemysłowe (5). Dotyczy to przede wszystkim młynów o napędzie wiatrowym w powiatach białostockim (3), bielskim (1), sokólskim (1). Kolejną nieliczną grupę stanowią obiekty mieszkalne w powiatach sejneńskim (1), siemiatyckim (1), grodzkim Suwałki (1; w przypadku willi z końca XIX w. z ul. Wigierskiej 2 w Suwałkach, translokacja związana była z poszerzeniem ul. Wigierskiej i był to jedyny obiekt kolidujący z inwestycją). Przeniesione zostały także 2 obiekty gospodarcze, oba w powiecie sejneńskim.

W podziale chronologicznym translokowane obiekty w dużej przewadze powstały w XVI–XVIII w. (7), w XIX w. (2) oraz w XX w. (2). Zabytki translokowane w ponad 90% to obiekty drewniane (10), murowany/cegłany (1).

Należy uznać, że sam fakt translokacji jest zjawiskiem pozytywnym w przypadku obiektów nieużytkowanych, w złym stanie zachowania i jednocześnie przy dobrej woli właściciela, który nie ma możliwości opieki nad zabytkiem, ale chce dać mu drugą szansę. Nie każde przeniesienie kończy się sukcesem, ale NID Oddział Terenowy w Białymstoku nie prowadził monitoringu tych procesów. W przypadku wiatraka z Turośni Dolnej (1920 r.), Zagórza (1945 r.) translokacja zaowocowała uratowaniem zabytków. Wiatrak z Bogdanek (1922 r.) został zrekonstruowany tylko częściowo (konstrukcja szkieletowa bez szalunku). Los wielu innych nie jest znany. Willa z ul. Wigierskiej 2 w Suwałkach (z końca XIX w.) została odtworzona w bryle, funkcji, ale z użyciem nowych materiałów i praktycznie przy

całkowitej wymianie substancji oryginalnej. W większości przypadków pierwszy etap (inventaryzacja/dokumentacja/rozbiórka) odbywa się zgodnie ze sztuką konserwatorską, często koszty konserwacji i odtwarzania brakujących elementów przekraczają możliwości nowego właściciela i obiekt nie zostaje odtworzony.

Obiekty translokowane to często drewniane zabytki sakralne, przenoszone z dość dobrym skutkiem do nowych parafii, w przypadku gdy w miejscu pierwotnym wybudowano murowaną świątynię. Jednak takiego przypadku nie było podczas weryfikacji prowadzonej w latach 2009–2015 w województwie podlaskim. Wskazane młyny o napędzie wiatrowym były obiektami nieużytkowanymi. Ich usytuowanie, przeważnie z dala od siedzib mieszkalnych, na wzniesieniach nie dawało szansy na nową funkcję. Jednak ich ciekawa bryła i charakter sprawiły, że wielu prywatnych inwestorów zdecydowało się na translokację w celu uatrakcyjnienia swoich gospodarstw agroturystycznych, jeden z wiatraków (z Zagórza trafił do Korycina) pełni funkcję punktu informacji turystycznej. Jak wspomniano wyżej, przyczyną przeniesienia willi w Suwałkach był proces inwestycyjny. Jednostkowym przykładem jest plebania (drewniany dom mieszkalny z II połowy XIX w.) z Dziadkowiec przeniesiona do Korycin (gm. Grodzisk). Obiekt był nieużytkowany i dwukrotnie zgłaszany do Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego w celu skreślenia z rejestru zabytków. Negatywne stanowisko NID Oddział Terenowy w Białymstoku wyrażane w opiniach i stanowisko Generalnego Konserwatora Zabytków sprawiły, że właściciel rozpoczął poszukiwanie nowego właściciela dla niechcianego zabytku. W ostatniej dekadzie obserwowane jest dość silne zjawisko translokacji i adaptacji wiejskich domów mieszkalnych na letniskowe daczki, ale nie odnotowaliśmy przypadku obiektu wpisanego do rejestru zabytków, którego by to dotyczyło.

Wykazane podczas weryfikacji rejestru zabytki z terenu województwa podlaskiego translokowane były w latach od 1999 do 2015. Dane te pochodzą z kart ewidencyjnych oraz informacji od inspektorów Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków, a także zebrane zostały podczas prac terenowych. Precyzyjne wskazanie konkretnych dat jest dość trudne, bo proces translokacji wymaga wielu decyzji administracyjnych. Są one wydawane przez kilka organów i trudne do prześledzenia przez nas.

Translokowane obiekty z terenu województwa podlaskiego o funkcji przemysłowej, gospodarczej czy mieszkalnej były objęte indywidualną ochroną konserwatorską bez wskazania otoczenia lub zabytkowego obszaru. W związku z tym ich przeniesienie skutkowało automatycznie utratą znaczenia miejsc, gdzie pierwotnie były wzniesione. W przypadku wiatraków trudno nawet wskazać ich pierwotną lokalizację (wiatrak w Zagórze stał pośród pól ornych i z czasem zlikwidowano prowadzącą do niego drogę polną, dzisiaj to rozległe pole, na którym nie ma najmniejszego śladu lokalizacji tego zabytku), a tym samym wartość historyczną czy naukową tych miejsc. W uzasadnieniu decyzji o wpisie do rejestru zabytków plebanii w Dziadkowiecach wskazano, że wraz z kościołem i dzwonnica stanowi unikalny XIX-wieczny zespół zabytkowy. Można dyskutować z unikalnością owego zespołu, jednak bezsprzecznie pozostałe elementy tworzą nadal wartościowy zespół sakralny. W przypadku willi w Suwałkach, działka na której była posadowiona, w dużej części została

włączona w pas drogowy. Ponieważ był to ostatni obiekt w południowej pierzei ul. Wigierskiej, ślady po historycznej parcelacji gruntów zostały utracone.

Resumując, należy uznać, że przenoszenie obiektów zabytkowych jest bardzo rzadkie w województwie podlaskim, choć może być ostatnią szansą na zachowanie drewnianych budynków, zwłaszcza nieużytkowanych, pozbawionych swej pierwotnej funkcji. Wskazana wyżej tendencja translokacji wiejskich obiektów mieszkalnych (najczęściej poza granice województwa) zubaża lokalny krajobraz kulturowy, ma charakter całkowicie komercyjny. To, że wśród tych obiektów nie występują tzw. rejestrowe, pokazuje, że nie chodzi sensu stricto o ratowanie zabytków, a jedynie zaspokajanie merkantylnych potrzeb.

3.

ANALIZA STANU ZACHOWANIA ZABYTEKÓW OBSZAROWYCH WPISANYCH DO REJESTRU

ANALIZA W ODNIESIENIU DO STANU ZACHOWANIA WARTOŚCI ZABYTEKOWYCH STANOWIĄCYCH PODSTAWĘ WPISU OBIEKTÓW DO REJESTRU ZABYTEKÓW

Wpisy obszarowe w województwie podlaskim obejmujące 52 układy urbanistyczne, 12 układów ruralistycznych i 1 zespół zabudowy w znacznej większości dotyczą zabytków nowożytnych (49), bowiem procesy osadnicze na ziemiach wschodniego Mazowsza oraz ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego, z których obecnie składa się podlaskie, podlegały późniejszemu procesowi kolonizacji niż ziemie zachodniej i centralnej Polski. To głównie w XVI w. powstała tu sieć osadnicza miast i wsi. Zabytki średniowieczne związane są z dawnymi grodami i miejscowościami zlokalizowanymi na zachodzie województwa. Największe piętno na układach przestrzennych miast i wsi w województwie wywarła przeprowadzana od XVI w., ale sięgająca też XVII w. wielka akcja gospodarcza zwana pomiarą włóczną. Wieloletnicze i wieloreligijne osadnictwo zostawiło swój ślad również w układach przestrzennych miejscowości. Wsie tatarskie, staroobrzędowców, prawosławne i katolickie są i dziś widoczne w krajobrazie kulturowym województwa. Charakterystyczny podział podlaskiego miasta na część polską (lacką) z kościołem, ruską z cerkwią i żydowską z synagogą, mimo stuleci często przetrwał w układach przestrzennych. Specyfiką zabytków obszarowych województwa podlaskiego jest w dużej mierze dobrze zachowana zabudowa drewniana wiejska, jak i małomiasteczkowa, przeważnie pochodząca z końca XIX i I połowy XX w.

Wartość historyczna zabytków obszarowych, czyli zachowanie autentycznej substancji, funkcji wewnątrz urbanistyczno-ruralistycznych i charakteru historycznej koncepcji przestrzennej, nie uległa niekorzystnym zmianom w 43 układach urbanistycznych (82,69% w skali województwa), 8 układach ruralistycznych (66,66%) i w 1 zespole zabudowy (100%). Tak duża

liczba dobrze zachowanych układów miejscowości, sieci ulic, umiejscowienia placów, dawnych traktów itp. wskazuje na brak znaczących przekształceń na przestrzeni lat dokonywanych w tych miejscowościach. Częściowo utrzymana została wartość historyczna w 4 układach urbanistycznych (Bielsk Podlaski, Milejczyce, Siemiatycze, Waniewo) oraz 4 układach ruralistycznych (Kruszyniany, Ostrożany, Topczewo, Zalesie). W ww. miejscowościach przeważnie nie uległa zmianom historyczna sieć ulic i placów, ale nie zachowała się historyczna zabudowa z wyjątkiem świątyń. Rynki miejskie zmieniały swą pierwotną funkcję i przekształcone zostały na skwery czy parki. W Bielsku Podlaskim widoczna jest sieć najstarszych ulic świadcząca o stopniowym rozwoju miasta, ale oprócz świątyń i ratusza praktycznie nie istnieje zabudowa miejska. W Siemiatyczach historyczne rozplanowanie miasta zakłóca nowoczesna zabudowa. W Milejczycach zachował się układ drożny, ale pierwotny rynek został zamieniony na skwer i stracił swoją reprezentacyjną funkcję. Podobna sytuacja ma miejsce w Waniewie, gdzie dawny rynek przed kościołem jest dziś polem uprawnym. W niektórych układach ruralistycznych zachowana jest pierwotna sieć dróg i placów, ale nie zachowała się tradycyjna zabudowa wsi (Ostrożany, Topczewo). W Kruszynianach w XVII i XIX w. został przekształcony układ przestrzenny wsi z czasów pomiaru włóczęj i do czasów obecnych nie przetrwały w całości drogi zagumienne; w dobrym stanie jest meczet i mizar tatarski usytuowane w części centralnej wsi.

Wartość artystyczna zabytkowych obszarów, czyli zachowanie charakteru i zasad kompozycji historycznego miasta, charakteru i typu rozplanowania historycznego oraz cech stylistycznych zabudowy, utrzymana została w 37 układach urbanistycznych (71,15%), 6 układach ruralistycznych (66,66%) oraz 1 zespole zabudowy (100%). Wartość artystyczna częściowo zachowana została w 9 układach urbanistycznych (Brańsk, Dąbrowa Białostocka, Knyszyn, Korycin, Milejczyce, Nowogród, Waniewo, Wizna, Siemiatycze) i 5 układach ruralistycznych (Domanowo, Kruszyniany, Ostrożany, Topczewo, Topolany). Wartości te nie zachowały się w 1 układzie urbanistycznym (Bielsk Podlaski) i 1 układzie ruralistycznym (Zalesie). Należy podkreślić, że nawet w przypadku istnienia historycznego układu miejscowości, sieci ulic i placów historyczna zabudowa często nie zachowała się lub została zdegradowana z powodu źle przeprowadzanych modernizacji poszczególnych obiektów (Brańsk, Korycin, Wizna). W przypadku większości układów przestrzennych w województwie podlaskim zabudowa mieszkalna, tradycyjnie drewniana, pochodzi z końca XIX i I połowy XX w. Wojny, a szczególnie zniszczenia z lat 1939 i 1944, wpłynęły na wygląd Nowogrodu, gdzie zabudowa mieszkalna składa się ze współczesnych, jednorodzinnych, jedno- lub dwukondygnacyjnych budynków pozbawionych wartości artystycznych. W Knyszynie rynek został zamieniony na skwer i w jednej pierzei zabudowany współczesnym budynkiem domu kultury dobudowanym do międzywojennego, zmodernizowanego gmachu urzędu gminy. W XIX i XX w. następowały chaotyczna zabudowa i marginalizacja rynków na rzecz placów przyświątynnych (Milejczyce) lub całkowite zlikwidowanie funkcji rynku i zlokalizowanie w tym miejscu pola uprawnego (Waniewo). Na terenie zabytkowych układów ruralistycznych częściowa utrata wartości artystycznych polega często na degradacji zabudowy wsi, która została przekształcona i utraciła cechy stylistyczne tradycyjne dla tych ziem (Kruszyniany, Ostrożany, Topczewo) oraz obecnie nieregularnego, zatartego układu przestrzennego miejscowości (Domanowo). Całkowita utrata cech arty-

stycznych, historycznego charakteru i walorów krajobrazowych nastąpiła w Bielsku Podlaskim, gdzie centrum miasta zabudowano osiedlami z wielkiej płyty. W układzie ruralistycznym Zalesia rozplanowanie wsi miało funkcję wyłącznie praktyczną i nigdy nie posiadało wartości artystycznych, a zabudowa mieszkalna i gospodarcza pozbawiona jest szczególnych walorów estetycznych.

Wartość naukowa zabytkowych obszarów, czyli stopień zachowania reprezentatywności obszaru dla regionu, epoki, stylu oraz fakt powiązania chronionego obszaru z wydarzeniami historycznymi, zachowana została w 45 układach urbanistycznych (86,53%), 8 układach ruralistycznych (66,66%) i w 1 zespole zabudowy (100%). Wartość ta tylko częściowo zachowana została w 1 układzie urbanistycznym (Krasnopol) i 3 układach ruralistycznych (Domanowo, Kruszyniany, Zalesie), zaś nie została zachowana w 1 układzie ruralistycznym (Topczewo). Częściowe niezachowanie wartości naukowej Krasnopola wynika m.in. z braku rozpoznania historii miejscowości. W układach ruralistycznych jedynie częściowe zachowanie wartości naukowych wynika ze zmian w układzie przestrzennym miejscowości (Kruszyniany) oraz słabo zbadanej historii miejscowości i braku rozpoznania etapów jego powstawania (Domanowo). W Zalesiu oryginalny układ przestrzenny łączący trzy jednostki osadnicze został w latach 60. XX w. przekształcony przez budowę nowej drogi, która nadała placowi przykościelnemu cechy rynku, z którego rogów wychodzą cztery ulice. Topczewo ze względu na nikłe wartości historyczne i artystyczne nie reprezentuje wartości naukowej dla regionu. W przypadku 5 obszarów stwierdzono brak możliwości oceny z uwagi na brak określenia przedmiotu ochrony (Augustów, Filipów, Przerośl, Raczki, Wiżajny). Wszystkie te obszary zostały wpisane do rejestru zabytków dawnego województwa suwalskiego i zawierają podobne błędy merytoryczne, tj. brak granic wpisu, brak załączników kartograficznych, brak wskazania wartości zabytkowych.

ANALIZA W ODNIESIENIU DO STANU ZACHOWANIA ELEMENTÓW KOMPOZYCYJNYCH

O dobrym zachowaniu rozplanowania przestrzennego można mówić w przypadku 47 układów urbanistycznych (90,38% w skali województwa), 10 układów ruralistycznych (83,33%) i 1 zespołu zabudowy (100%). Częściowo zachowanym rozplanowaniem przestrzennym jest układ urbanistyczny Waniewa (w którym widoczna jest sieć ulic, ale dawny rynek pełni dziś funkcję ziemi uprawnej) oraz 2 układy ruralistyczne: Topczewa, gdzie w wyniku przekształceń zachowało się jedynie skrzyżowanie dawnych traktów, i Zalesia, którego złożony charakter rozplanowania znacząco zmieniła wytyczona w latach 60. XX w. droga do Staworowa.

W przypadku 5 obszarów (Augustów, Filipów, Przerośl, Raczki, Wiżajny) ocena stanu zachowania okazała się niemożliwa z uwagi na brak określenia przedmiotu ochrony. Dobrze zachowana historyczna zabudowa o autentycznej substancji i formie przetrwała na terenach 22 układów urbanistycznych, 5 układów ruralistycznych oraz 1 zespołu zabudowy. Na obszarze 3 układów urbanistycznych (Bielsk Podlaski, Nowogród, Lipsk) i 2 układów ruralistycznych

(Rudka, Ostrożany) historyczna zabudowa się nie zachowała. Taki stan jest wynikiem zniszczeń spowodowanych II wojną światową i odbudową miejscowości w czasach powojennych. Powstały wówczas budynki murowane, jednorodzinne, 1- lub 2-kondygnacyjne pozbawione walorów artystycznych (np. Nowogród, Ostrożany) lub bloki z wielkiej płyty (np. Bielsk Podlaski). Właściwa ekspozycja zachowana została w 33 układach urbanistycznych, 6 układach ruralistycznych i 1 zespole zabudowy. O częściowo zachowanej ekspozycji można mówić w przypadku 14 układów urbanistycznych i 6 układów ruralistycznych. Duża liczba dobrze wyeksponowanych obszarów świadczy o ich korzystnym położeniu, niezmiennym otoczeniu, zachowaniu łąk czy pól wokół miejscowości stanowiących przedpole dla panoramy miejscowości. Rozwój miejscowości, powstawanie nowych osiedli, nowa zabudowa oraz wysokie drzewa są powodami ograniczenia właściwej ekspozycji.

Cztery miejscowości (Goniądz, Jedwabne, Nowogród i Rajgród) posiadają strefy ochrony konserwatorskiej. Cztery miejscowości (Ciechanowiec, Goniądz, Gródek i Rajgród) posiadają chronioną warstwę archeologiczną. Dwa zabytki obszarowe (Goniądz i Rajgród) posiadają strefy ochrony konserwatorskiej i warstwy archeologiczne. Oprócz decyzji z 1957 r. dotyczącej Gródka, pozostałe decyzje o wpisach obszarowych zostały wydane w latach 1987–1992. Po tym czasie zaniechano wyznaczania stref konserwatorskich w decyzjach obszarowych.

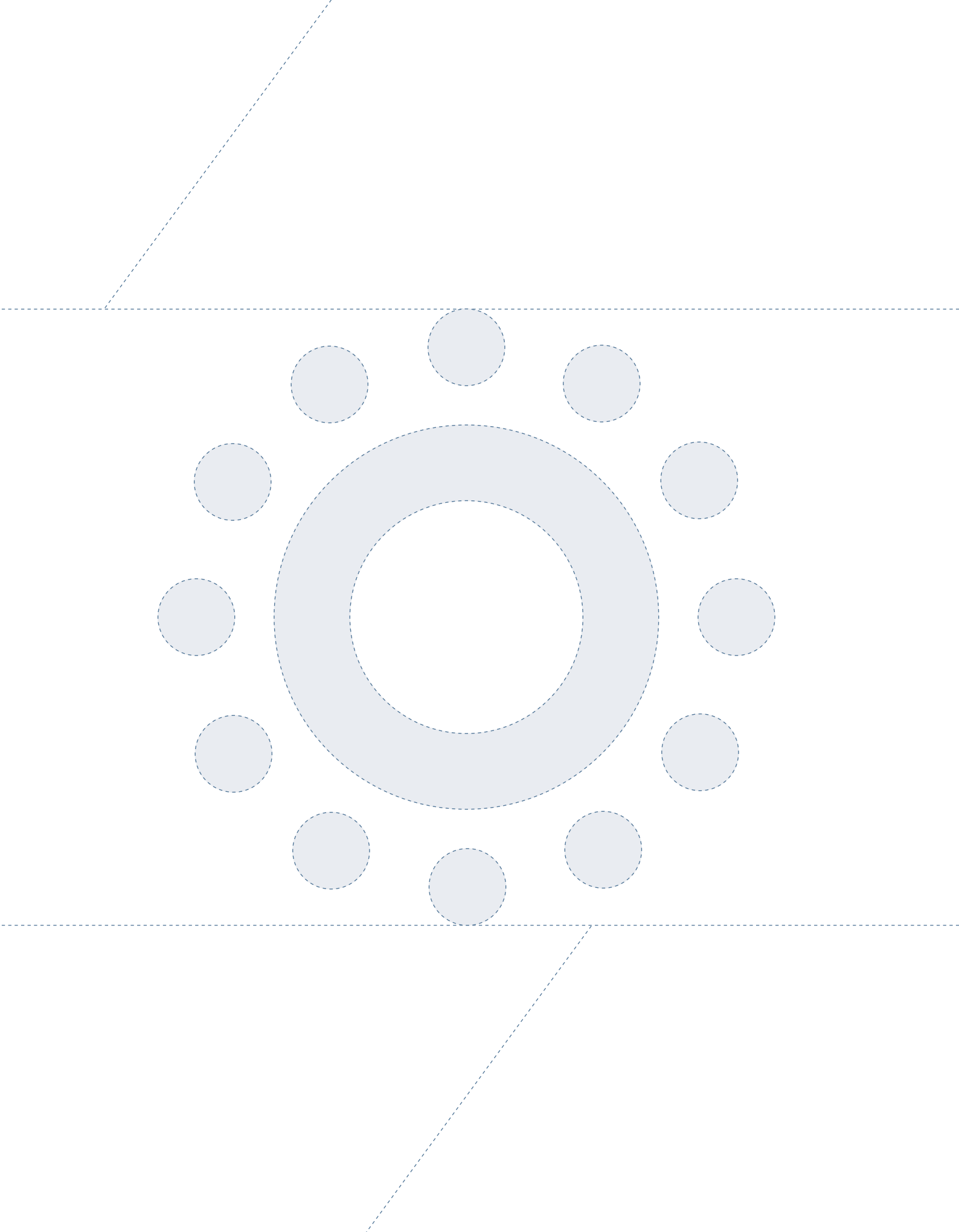
RODZAJE ZAGROŻEŃ I PRZYCZYNY UTRATY WARTOŚCI ZABYTEKÓW OBSZAROWYCH

W przypadku układów urbanistycznych wykazano brak miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego (np. Białystok, Jedwabne). Ma to szczególne znaczenie przede wszystkim w przypadkach, gdy decyzje konserwatorskie są wadliwe, czyli niewykonalne (Filipów, Przerośl, Wiżajny). W przypadku Suwałk poważnym zagrożeniem jest przeprowadzenie przez centrum miasta nowej arterii komunikacyjnej i budowa w jej sąsiedztwie osiedla mieszkaniowego. Współczesne obiekty zniszczyły czytelny układ południkowej parcelacji gruntów w obrębie ul. Wigierskiej. Jednym z zagrożeń jest również wprowadzanie na obszarze wpisanym do rejestru nowej zabudowy, której gabaryty, forma i sposób usytuowania odbiegają od zabudowy tradycyjnej. Dotyczy to układu ruralistycznego wsi Kruszniany, która w wyniku wzmożonego ruchu turystycznego zaczyna tracić swój charakter typowej szeregówki. Zabytki obszarowe województwa znajdują się generalnie w dobrym stanie zachowania. W dużej mierze jest to wynik peryferyjnego położenia ziem województwa, w którym przez wiele lat (okres międzywojenny, lata PRL) nie przeprowadzono wielkich inwestycji, jak to miało miejsce w innych regionach kraju. Dostatek budulca drewnianego sprawił, że stare lub zniszczone zabudowania zastępowano nowymi – bardzo podobnymi w materiale i formie. Pewien konserwatyzm i ubóstwo tutejszej społeczności przejawiały się zarówno w wytworach budownictwa mieszkalnego i gospodarczego, jak też sakralnego. Do dziś widoczne w krajobrazie są różnice w układzie przestrzennym i zabudowie wsi i przysiółków drobnoszlacheckich oraz wsi królewskich zorganizowanych

na zasadach pomiaru włochniej. Duża różnica w wyglądzie wsi wyraźna jest między dawnym zaborem rosyjskim (ziemie południowe i wschodnie) a Królestwem Polskim (ziemie północne i zachodnie). Polega ona na tym, że na terenach Królestwa Polskiego w XIX i na początku XX w. przeprowadzono reformy komasacyjne, na nowo rozmierzając wsie i tworząc z dawnych siół powstałych w czasie pomiaru włochniej osady o zabudowie kolonijnej, tak charakterystyczne dla dzisiejszej Suwalszczyzny i Sejneńszczyzny. Na terenie zaboru rosyjskiego dawne układy ruralistyczne zostały w większości przypadków nienaruszone. Wydaje się, że obecnie najbardziej narażone na utratę wartości zabytkowych są większe i średnie miasta objęte boomem inwestycyjnym, przecinane nowymi drogami, obwodnicami i narażone na utratę dawnej małomiasteczkowej zabudowy poprzez wyburzanie jej i wprowadzanie nowej, niemającej nic wspólnego ze skalą i formą zabudowy historycznej. Brak planów zagospodarowania przestrzennego naraża miejscowości na nieprzemyślane inwestycje i utrudnia ochronę wielu obszarów zabytkowych.

**CHARAKTERYSTYKA
STANU ZACHOWANIA
ZASOBU ZABYTKÓW
ARCHEOLOGICZNYCH
WPISANYCH DO REJESTRU**

V.

CHARAKTERYSTYKA STANU ZACHOWANIA ZASOBU ZABYTEKÓW ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU

1.

OPIS ZABYTEKÓW ARCHEOLOGICZNYCH NA TERENIE WOJEWÓDZTWA W ODNIESIENIU DO STANU ZACHOWANIA OBIEKTÓW

243 zabytki zostały określone pod względem stanu zachowania (91,01% ogółu obiektów w rejestrze zabytków). 217 (81,27% w skali całości zbioru) to zabytki zagrożone, które istnieją i zachowały wartości zabytkowe uzasadniające ich pozostawienie w rejestrze, jednak grozi im częściowa utrata lub/oraz wymagają podjęcia zabiegów konserwatorskich, zabezpieczających lub ratowniczych. W tej liczbie jest 5 (1,87% w skali województwa), które częściowo utraciły wartości zabytkowe, jednak ich pozostawienie w rejestrze jest zasadne. 7 (2,62%) to zabytki, które nigdy nie posiadały odpowiednich wartości zabytkowych, aby dokonać wpisu do rejestru zabytków. Jedynie 1 zabytek określono jako nieistniejący (0,37%), tj. pierwotnie zasadnie wpisany do rejestru zabytków, lecz który najprawdopodobniej utracił wartości zabytkowe w wyniku całkowitego zniszczenia. 18 zabytków (6,74% w skali województwa) nie zakwalifikowano do powyższych grup weryfikacyjnych. Są to stanowiska archeologiczne zasadnie wpisane do rejestru zabytków, mające w pełni zachowane wartości zabytkowe, niewymagające szybkich zabiegów konserwatorskich i niepodlegające znaczącym zagrożeniom w ocenie osób dokonujących weryfikację oraz przygotowujących raporty wojewódzkie. Wysoki udział zabytków zagrożonych odpowiada tendencji ogólnopolskiej i jest silnie związany ze specyfiką dziedzictwa archeologicznego.

Analizowany w tym rozdziale zbiór zabytków o określonym stanie zachowania obejmuje powyższe cztery kategorie, tj. 243 zabytków. W poniższym podrozdziale, o ile nie zaznaczono

LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTEKÓW W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH W PODZIALE NA KATEGORIE STANU ZACHOWANIA Z UWZGLĘDNIENIEM STANOWISK SZCZEGÓLNIE CENNYCH (STAN NA 30.04.2016 R.)

Powiat	Stan zachowania												Razem	
	niezakwalifikowane do grup weryfikacyjnych		zagrożone				utrata wartości i niezasadny wpis istniejących obiektów do rejestru zabytków		nieistniejące		niezidentyfikowany stan zachowania			
			ogółem		w tym: częściowo utraciły wartości zabytkowe, ale wpis pozostaje zasadny									
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	
Augustowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Białostocki	2	6,45%	25	80,65%	2	6,45%	1	3,23%	0	0,00%	3	9,68%	31	100,00%
Białystok	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Bielski	0	0,00%	20	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	20	100,00%
Grajewski	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%
Hajnowski	15	28,30%	26	49,06%	0	0,00%	3	5,66%	0	0,00%	9	16,98%	53	100,00%
Kolneński	0	0,00%	4	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	100,00%
Łomża	0	0,00%	2	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	100,00%
Łomżyński	1	7,14%	11	78,57%	0	0,00%	1	7,14%	0	0,00%	1	7,14%	14	100,00%
Moniecki	0	0,00%	3	75,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	25%	4	75,00%
Sejneński	0	0,00%	2	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	100,00%
Siemiatycki	0	0,00%	78	90,70%	2	2,33%	0	0,00%	0	0,00%	8	9,30%	86	100,00%
Sokółski	0	0,00%	16	94,12%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	5,88%	17	100,00%
Suwalski	0	0,00%	10	76,92%	0	0,00%	2	15,38%	1	7,69%	0	0,00%	13	100,00%
Suwałki	0	0,00%	2	100,00%	1	50,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	100,00%
Wysokomazowiecki	0	0,00%	12	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	12	100,00%
Zambrowski	0	0,00%	5	83,33%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	16,67%	6	100,00%
Razem w województwie	18	6,74%	217	81,27%	5	1,87%	7	2,62%	1	0,37%	24	8,99%	267	100,00%
Zabytki szczególnie cenne	2	4,17%	46	95,83%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	48	

inaczej, liczba ta stanowi 100% omawianych obiektów. Odrębnie zostały omówione obiekty niezidentyfikowane (8,99% w całości zbioru), tj. takie, których zasadność wpisu jest aktualnie niemożliwa do stwierdzenia z różnych przyczyn. W województwie podlaskim nie dokonano skreślenia żadnego obiektu archeologicznego z rejestru zabytków.

Wśród 48 zabytków (17,98% w ogóle obiektów wpisanych do rejestru, 19,75% wśród obiektów o określonym stanie zachowania) określono jako szczególnie cenne, z których jedynie 2 znalazły się wśród zabytków niezakwalifikowanych do grup weryfikacyjnych (11,11% wśród zabytków tej grupy), a pozostałe znajdują się w grupie zabytków zagrożonych (odpowiednio 95,83%).

Zbiór zabytków, dla których możliwe było określenie stanu zachowania, wykazuje szereg ogólnych cech i tendencji opisanych w ankietach weryfikacyjnych. Jedynie 12,36% zabytków nie wymaga zabiegów konserwatorskich, w rozumieniu czynnej interwencji lub innych szyb-

kich działań służb konserwatorskich. Wśród zabytków określonych jako szczególnie cenne kategoria ta odnosi się do 16,67%. Poza powiatem hajnowskim, gdzie w związku z położeniem zabytków na terenie objętym ochroną przyrodniczą dotyczy to aż 24 zabytków (45,28% obiektów w powiecie), w 5 innych powiatach odnosi się to jedynie do pojedynczych zabytków.

62,55% zabytków pierwotnie posiadających własną formę terenową zachowało ją, przy czym w przypadku zabytków szczególnie cennych odnosi się to do 83,33%. Oprócz powiatów, gdzie wpisano pojedyncze zabytki, najlepiej sytuacja wygląda w przypadku powiatów sokólskiego (88,24%) i bielskiego (85%).

1/3 zabytków wymaga zabezpieczenia, które powinno służyć zatrzymaniu procesów destrukcji, i uzupełnienia ubytków w rzeźbie, a w przypadku zabytków szczególnie cennych odnosi się to do 41,67%. Dotyczy to w większości przypadków zabytków o własnej formie terenowej, ale również stanowisk, określanych powszechnie jako płaskie, wkopami lub zagrożonych erozją. Najwyższy udział takiej potrzeby występuje (oprócz powiatu grajewskiego) w przypadku powiatów monieckiego (75%), bielskiego (55%) i sokólskiego (52,94%).

39,70% zabytków (43,75% szczególnie cennych) wymaga oznakowania mającego na celu zabezpieczenie przed czynnymi lub w sposób pewny zagrażającymi w najbliższej przyszłości zniszczeniami i uchronić zabytek przed niewłaściwym użytkowaniem. Powiaty o największym natężeniu takiej potrzeby to kolneński (100%), moniecki (75%), zambrowski (67%) i sokólski (58,82%). W przypadku powiatów o najliczniejszych zbiorach zabytków występuje większe zróżnicowanie zagrożeń, stąd niższy poziom wymaganego oznakowania. W przypadku części powiatów (np. bielskiego i hajnowskiego) takie oznaczenia występują częściej, jako wynik inicjatyw państwowych, samorządowych, a także ze strony stowarzyszeń, fundacji i osób prywatnych.

38,58% zabytków (45,83% szczególnie cennych) wymaga odstonięcia rzeźby polegającego na oddrzewieniu i odkrzewieniu, przy czym oprócz powiatu grajewskiego najczęściej taka potrzeba występuje w powiatach bielskim (55%) i wysokomazowieckim (58%). Chociaż rozrost systemów korzeniowych i możliwość powstawania wykrotów są niewątpliwie zagrożeniami dla zabytków archeologicznych, a ich powierzchnia powinna być odpowiednio wyeksponowana, zadbana i dostępna, to jednak obecność drzew i krzewów nie musi być zawsze oceniana negatywnie. W przypadku stanowisk zagrożonych erozją rozrost tego typu szaty roślinnej stabilizuje podłoże, a dla terenów objętych również ochroną przyrodniczą lub krajobrazową, należy w ocenie uwzględnić pozaarcheologiczne wartości podlegające ochronie. Stąd w przypadku powiatu hajnowskiego pomimo położenia dużej części zabytków na terenie kompleksów leśnych, w większości przypadków uznano, że wymogi ochrony przyrodniczej powodują, że potrzeba taka nie była określana. Z zagadnieniem odstonięcia rzeźby wiąże się częściowo kwestia dostępności terenu zabytków do obserwacji, która dotyczy 24,72% zabytków (27,08% zabytków cennych).

18,73% zabytków (22,92% zabytków szczególnie cennych) wymaga zmiany zagospodarowania terenu, co oznacza że obecna niszcząco wpływa na substancję zabytkową. W największym natężeniu problem ten występuje w powiatach o niewielkiej liczbie zabytków (grodzkim Łomża, monieckim, sejneńskim i grodzkim Suwałki), gdzie dotyka 50% z nich, a także

**LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTEKÓW
W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH W ODNIESIENIU DO WYBRANYCH ASPEKTÓW OCENY STANU
ZACHOWANIA ZABYTEKÓW (STAN NA 30.04.2016 R.)**

Powiat	Nie wymaga zabiegów konserwatorskich		Stanowisko zachowało właściwą mu formę terenową		Wymaga zabezpieczenia i uzupełnienia ubytków w rzeźbie		Wymaga oznakowania		Wymaga odstąpienia rzeźby (oddrzewienie, odkrzewienie)	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Augustowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Białostocki	2	0,82%	21	8,64%	11	4,53%	6	2,47%	15	6,17%
Białystok	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Bielski	1	0,41%	17	7,00%	11	4,53%	7	2,88%	11	4,53%
Grajewski	0	0,00%	1	0,41%	1	0,41%	0	0,00%	1	0,41%
Hajnowski	24	9,88%	37	15,23%	11	4,53%	12	4,94%	4	1,65%
Kolneński	0	0,00%	4	1,65%	1	0,41%	4	1,65%	2	0,82%
Łomża	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Łomżyński	1	0,41%	5	2,06%	4	1,65%	5	2,06%	3	1,23%
Moniecki	0	0,00%	3	1,23%	3	1,23%	3	1,23%	2	0,82%
Sejneński	0	0,00%	2	0,82%	0	0,00%	1	0,41%	0	0,00%
Siemiatycki	0	0,00%	45	18,52%	29	11,93%	46	18,93%	44	18,11%
Sokółski	2	0,82%	15	6,17%	9	3,70%	10	4,12%	8	3,29%
Suwalski	3	1,23%	7	2,88%	1	0,41%	5	2,06%	5	2,06%
Suwałki	0	0,00%	1	0,41%	0	0,00%	1	0,41%	0	0,00%
Wysokomazowiecki	0	0,00%	7	2,88%	6	2,47%	2	0,82%	7	2,88%
Zambrowski	0	0,00%	2	0,82%	2	0,82%	4	1,65%	1	0,41%
Razem w województwie	33	13,58%	167	68,72%	89	36,63%	106	43,62%	103	42,39%
Zabytki szczególnie cenne	8	3,29%	40	16,46%	20	8,23%	21	8,64%	22	9,05%

w powiecie łomżyńskim (42,86%). W przypadku 67,04% zabytków (83,33% wśród szczególnie cennych) stwierdzono częściowe zniszczenie, które miało miejsce w zróżnicowanym stopniu (od niewielkiego do znacząco wpływającego na stan zachowania, również w związku z prowadzonymi badaniami wykopaliskowymi), przy czym oprócz powiatów o pojedynczych lub kilku wpisach największe natężenie zjawiska występuje w wysokomazowieckim (100%), bielskim (85%), łomżyńskim (78,57%) i białostockim (74,19%). 2 obiekty (0,75% zbioru) uznano za całkowicie zniszczone, przy czym obiekty te rozkładają się pomiędzy grupy zabytków nieistniejących i obiekty niezasadnie wpisane do rejestru zabytków.

11,61% zabytków (12,50% szczególnie cennych) jest w tak złym stanie, że wymaga szybkich badań ratowniczych. Przyczyną są trwające zagrożenia, które skutkowały zniszczeniami lub zagrażają ich powstaniem w bezpośredniej przyszłości. Należy podkreślić, że przeprowadzenie wykopalisk ratowniczych nie jest działaniem służącym ochronie zabytku z racji swojego niszczącego charakteru. Pozwala natomiast, wobec groźby jego unicestwienia, w całości lub części dokonać jego przebadania w celu pozyskania wiedzy o stanowisku archeologicznym oraz zabezpieczenia znajdujących się w jego obrębie zabytków ruchomych. Najczęściej taka potrzeba zarejestrowana została w powiatach bielskim (20% zabytków), wysokomazowieckim i zambrowskim (po 17%) oraz siemiatyckim (15%).

Wymaga zmiany zagospodarowania terenu		Wymaga badań ratowniczych		Obserwacja utrudniona		Częściowo zniszczone		Całkowicie zniszczone		Sugerowane utworzenie parku kulturowego		Sugerowane uznanie za pomnik kultury	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
7	2,88%	4	1,65%	4	1,65%	23	9,47%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
3	1,23%	4	1,65%	7	2,88%	17	7,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	1,23%
0	0,00%	0	0,00%	1	0,41%	1	0,41%	0	0,00%	1	0,41%	0	0,00%
6	2,47%	4	1,65%	8	3,29%	20	8,23%	1	0,41%	0	0,00%	3	1,23%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	0,82%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
1	0,41%	0	0,00%	0	0,00%	2	0,82%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
6	2,47%	2	0,82%	6	2,47%	11	4,53%	0	0,00%	0	0,00%	2	0,82%
2	0,82%	0	0,00%	0	0,00%	3	1,23%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
1	0,41%	0	0,00%	1	0,41%	1	0,41%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
15	6,17%	13	5,35%	33	13,58%	62	25,51%	0	0,00%	0	0,00%	4	1,65%
4	1,65%	1	0,41%	0	0,00%	12	4,94%	0	0,00%	1	0,41%	0	0,00%
2	0,82%	0	0,00%	1	0,41%	9	3,70%	1	0,41%	0	0,00%	3	1,23%
1	0,41%	0	0,00%	0	0,00%	2	0,82%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
2	0,82%	2	0,82%	4	1,65%	12	4,94%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	1	0,41%	1	0,41%	2	0,82%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,41%
50	20,58%	31	12,76%	66	27,16%	179	73,66%	2	0,82%	2	0,82%	16	6,58%
11	4,53%	6	2,47%	13	5,35%	40	16,46%	0	0,00%	2	0,82%	16	6,58%

W dwóch przypadkach sugerowane jest utworzenie parku kulturowego (Rajgród 1, nr rej. C-30, pow. grajewski, i Jasionowa Dolina 1, nr rej. C-90, pow. sokólski), a w przypadku 16 zabytków sugerowane jest uznanie ich za Pomnik Historii. Dotyczy to kompleksu stanowisk w miejscowości Haćki w powiecie bielskim (nr rej. 279/A, 183, 13/A, 278/A), zespołu cmentarzysk kurhanowych w rezerwacie Szczekotowo w powiecie hajnowski (Puszcza Białowieska 2, 3 i 4 – nr rej. 240/A, 241/A, 241/A), grodziska i Wzgórza św. Wawrzyńca w Starej Łomży (stanowiska 1 i 2, nr rej. C-8 i C-88), zespołu składającego się na historyczne miasto na terenie Drohiczyzna w powiecie siemiatyckim (Drohiczyn 1, 2 i 3, nr rej. C-25, C-26, C-27), kompleksu grodzisk i osad w Szurpiłach w powiecie suwalskim (Szurpiły 3, 4 i 5, nr rej. 71A, A-a-2, 127-A, 88, A-a-25), a także ze względu na miejsce w krajobrazie kulturowym pojedynczych zabytków: góry zamkowej Mielnik 1 w powiecie siemiatyckim (nr rej. C-29) i grodziska Poryte-Jabłoń 1 (nr rej. 45/A). Wszystkie z nich zostały wskazane jako szczególnie cenne (1/3 całości zabytków w tej kategorii).

Wśród obiektów o określonym w trakcie weryfikacji stanie zachowania najliczniejsze grupy funkcjonalne to zabytki sepulkralne (63,37%), obronne (18,52%) oraz osadnicze i mieszkalne (14,81%). Struktura ta jest zbliżona do ogółu obiektów wpisanych do rejestru zabytków województwa z uwzględnieniem obiektów niezidentyfikowanych. Zabytki o zachowanej formie

terenowej dzielą się pomiędzy zabytki niezakwalifikowane do grup weryfikacyjnych (10,59% – są to wszystkie zabytki w tej kategorii) i zagrożone (88,24%; 88,24% zabytków zagrożonych), przy czym 1,18% to zabytki, które utraciły częściowo wartości zabytkowe. Wysoki procent zabytków o zachowanej własnej formie terenowej wynika nie tyle z bardzo dobrego stanu zachowania zabytków, ale z dominacji tego typu zabytków w rejestrze zabytków województwa podlaskiego.

Zabytki z grupy sepulkralnej dzielą się na pojedyncze kurhany (25,10%), cmentarzyska kurhanowe (25,51%), cmentarzyska z grobami w obstawach kamiennych i z brukami (5,35%), a także w dużo mniejszej liczbie: jedynie ogólnie określone jako cmentarzyska (6,58%, *de facto* głównie dotyczy to cmentarzysk kurhanowych) oraz pojedyncze płaskie cmentarzyska szkieletowe i z kamieniami nagrobnymi. W przypadku pojedynczych kurhanów 75,41% zachowało własną formę terenową, cmentarzysk kurhanowych – 77,42%, cmentarzysk płaskich z konstrukcjami kamiennymi – 38,46%, a w przypadku cmentarzysk określonych ogólnie – 50%. 14,75% spośród kurhanów i 9,68% spośród cmentarzysk kurhanowych nie zostało zakwalifikowanych do grup weryfikacyjnych, 1 cmentarzysko kurhanowe określone zostało jako nieistniejące, a 4 obiekty określone w dokumentach powołujących jako cmentarzyska kurhanowe i 1 określone jako ogólnie cmentarzysko – do zabytków niezasadnie wpisanych do rejestru. Pozostałe (a tym samym większość) obiekty z grupy sepulkralnej zaliczone zostały do zabytków zagrożonych (przy czym 4 cmentarzyska kurhanowe i 1 określone ogólnie częściowo utraciły wartości zabytkowe).

Obiekty z grupy obronnej reprezentowane są w rejestrze zabytków wyłącznie przez grodziska (45 zabytków), stanowiące 18,52% wszystkich zabytków o określonym stanie zachowania, z których 93,33% zaliczonych zostało do zabytków zagrożonych, 2 do obiektów o wątpliwej zasadności wpisu, a 1 do zabytków niezaliczonych do grup weryfikacyjnych. Blisko 100% zabytków z tej grupy zachowało własną formę terenową. Należy zauważyć, że kolejne 5 obiektów znajdujących się wśród zabytków zagrożonych stanowią zabytki będące kompleksem grodziska lub zamku z osadą lub osadami (2,06% całości zbioru – wszystkie o zachowanej formie terenowej).

W grupie osadniczej i mieszkalnej najliczniejsze są osady (33 stanowisk, 13,58% ogółu zbioru), z których wszystkie są wśród zabytków zagrożonych. Pozostałe podkategorie są reprezentowane przez pojedyncze ruiny zamku i relikty architektury (wśród zabytków zagrożonych) i obozowisko wśród zabytków niezakwalifikowanych do grup weryfikacyjnych.

Pozostałe grupy funkcjonalne są marginalne – po jednym zabytku reprezentowane są zabytki obrzędowe (krypta z cmentarzyskiem) i relikty kaplicy z cmentarzyskiem i osadą wśród zabytków zagrożonych oraz kopalnia krzemienia wśród zabytków niezakwalifikowanych do grup weryfikacyjnych.

Charakterystyczną cechą zbioru zabytków archeologicznych pozostających w rejestrze zabytków województwa podlaskiego jest dominacja zabytków sepulkralnych i w mniejszym stopniu grodzisk, przy czym większość z nich związana jest z okresem średniowiecza (przede wszystkim wczesnego) i w mniejszym stopniu – epoką żelaza. Wyraźnie marginalnie reprezentowana jest najliczniejsza grupa dziedzictwa archeologicznego, do której należą stanowiska

**LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW
W PODZIALE NA ICH FUNKCJĘ PIERWOTNĄ W ODNIESIENIU DO POSZCZEGÓLNYCH KATEGORII STANU
(STAN NA 30.04.2016 R.).**

Funkcja pierwotna		Stan zachowania										Razem	Zachowana forma terenowa zabytku	
		niezakwalifikowane do grup weryfikacyjnych		zagrożone				utrata wartości i niezasadny wpis istniejących obiektów do rejestru zabytków		nieistniejące				
				ogółem		w tym: częściowo utraciły wartości zabytkowe, ale wpis pozostaje zasadny								
						liczba	procent							
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	liczba	procent		
Obronna	grodzisko	1	2,22%	42	93,33%	0	0,00%	2	4,44%	0	0,00%	45	44	97,78%
Obrzędowa	krypty z cmentarzyskiem	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0	0,00%
Osadnicza/mieszkalna	obozowisko	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1	100,00%
	osada, wieś	0	0,00%	33	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	33	10	30,30%
	relikty architektury	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0	0,00%
	ruiny zamku	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1	100,00%
Grób	kurhanowy	9	14,75%	52	85,25%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	61	46	75,41%
	kurhanowe	6	9,68%	51	82,26%	4	6,45%	4	6,45%	1	1,61%	62	48	77,42%
	płaskie szkieletowe	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0	0,00%
	z grobami w obstawach kamiennych i/lub brukami	0	0,00%	13	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	13	5	38,46%
	z kamieniami nagrobnymi/ze stellami	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1	100,00%
	ogólnie	0	0,00%	15	93,75%	1	6,25%	1	6,25%	0	0,00%	16	8	50,00%
Gospodarcza	kopalnia krzemienia	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1	100,00%
Grodzisko/zamek i osada/osady		0	0,00%	5	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5	5	100,00%
Relikty kaplicy z cmentarzyskiem i osadą		0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0	0,00%
Razem w województwie		18	7,41%	217	89,30%	5	2,06%	7	2,88%	1	0,41%	243	170	69,96%
Zachowana forma terenowa zabytku		18	10,59%	150	88,24%	2	1,18%	0	0,00%	0	0,00%		100%	

z okresu późnego średniowiecza i nowożytności. Należy zwrócić uwagę na brak wpisów miejskich lub związanych z dworami w zakresie ochrony nawarstwień i obiektów archeologicznych czy minimalną reprezentację cmentarzysk młodszych niż wczesne średniowiecze. Niewątpliwie pozytywnym aspektem struktury funkcjonalnej rejestru zabytków w województwie jest dosyć konsekwentny nacisk na stanowiska łatwo rozpoznawalne w krajobrazie kulturowym, a więc o własnej formie terenowej.

49,38% zabytków o określonym stanie zachowania jest własnością prywatną (43,20% zabytków o zachowanej własnej formie terenowej), 23,46% zabytków znajduje się we własności państwowej (28,40%), 7,41% – samorządowej (8,28%) i 2,06% kościołów i związków wyznaniowych (2,96%). Dla 1 zabytku nie udało się ustalić kategorii własnościowej, a 2 znajdują się

w kategorii własności innej. Pozostałe obiekty znajdują się we własności mieszanej, wśród której najliczniejszy jest udział własności samorządowej i prywatnej (7%, przy 5,33% wśród zabytków o zachowanej formie terenowej). Poszczególne kategorie własności spomiędzy: państwowej i samorządowej, państwowej i prywatnej, państwowej, samorządowej i prywatnej są na poziomie 2,06–2,47% ogółu zbioru. Inne są jeszcze mniej liczne (samorządowe i wyznaniowe, wyznaniowe i prywatne, a także pozostałe o mieszanej własności).

Obiekty będącą własnością prywatną (97,50%) odniesiono do kategorii zabytków zagrożonych, a jedynie pojedyncze do niezakwalifikowanych do grup weryfikacyjnych, niezasadnie wpisanych do rejestru i nieistniejących. Wśród obiektów będących własnością państwową 28,07% to zabytki niezakwalifikowane do grup weryfikacyjnych, 66,67% – zagrożone, a 5,26% to obiekty bezzasadnie wpisane do rejestru zabytków. Wśród zabytków o mieszanej formie własności samorządowej i prywatnej 88,24% zaliczono do grupy zagrożonych, a 11,76% do obiektów bezzasadnie wpisanych. Zabytki będące własnością samorządów, kościołów i związków wyznaniowych, o innej kategorii własnościowej, jak też własnością mieszaną (państwowa i samorządowa; państwowa, samorządowa i prywatna; samorządowa oraz kościołów i związków wyznaniowych; kościołów i związków wyznaniowych oraz prywatna) w 100% zaliczono do zabytków zagrożonych. 88,24% zabytków własności równocześnie państwowej i prywatnej odniesiono do zabytków zagrożonych, a pozostałe do niezakwalifikowanych do grup weryfikacyjnych. Jedyne obiekty o nieokreślonej kategorii własności jest wśród wpisów bezzasadnych. Niewątpliwie na terenie województwa istnieje tendencja do zachowania zabytków w lepszym stanie na gruntach państwowych, przede wszystkim w związku z dużym udziałem terenów zarządzanych przez Lasy Państwowe.

32,51% zabytków o określonym stanie zachowania użytkowanych jest jako lasy, 15,64% to nieużytki, 7% to równocześnie pola i nieużytki, 6,58% użytkowanych jest jako pola, 6,17% – równocześnie jako łąki i pastwiska oraz nieużytki, 4,94% – jako łąki i pastwiska, a 3,70% – w sposób łączony jako lasy i nieużytki. Udział większości obiektów o łączonym sposobie użytkowania waha się pomiędzy 0,41% a 2,06% (parki i tereny rekreacyjne, zabudowa mieszkalna i gospodarcza; użytkowanie: pola uprawne oraz łąki i pastwiska; pola uprawne i lasy; pola uprawne z lasami i nieużytkami; pola uprawne z łąkami, pastwiskami i nieużytkami; łąki i pastwiska z lasami; a także parki, tereny rekreacyjne i nieużytki). Pozostałe, bardziej zróżnicowane mieszane sposoby użytkowania stanowią 11,52%. Inny sposób użytkowania odnosi się jedynie do 1,65% zabytków.

20,25% zabytków użytkowanych jako lasy nie zostało zakwalifikowanych do grup weryfikacyjnych, 74,68% zaliczonych zostało do obiektów zagrożonych, w tym 2,53% częściowo utraciły wartości zabytkowe, a 5,06% zostało niezasadnie wpisanych. Wśród zabytków nieużytkowanych 1 nie zakwalifikowano do grup weryfikacyjnych, 89,47% określono jako zagrożone, a 7,89% określono jako niezasadnie wpisane. W przypadku prawie wszystkich pozostałych kategorii użytkowania stanowiska archeologiczne zaliczone zostały do zabytków zagrożonych.

Wśród zabytków będących własnością prywatną 1/3 to groby kurhanowe, 1/5 to cmentarzyska kurhanowe, 15,83% – osady, 11,67% – grodziska, 9,17% – cmentarzyska z grobami w obstawach kamiennych i z brukami, a 6,67% to cmentarzyska określone ogólnie. Wśród zabytków będących własnością państwową 49,12% to cmentarzyska kurhanowe, 31,58% – po-

jedyncze groby kurhanowe, 8,77% – grodziska, a 5,26% to osady. Własnością samorządową są głównie grodziska (61,11%), osady (11,11%), pozostałe grupy funkcjonalne reprezentowane są przez pojedyncze zabytki. W równoczesnej własności samorządowej i prywatnej po 35,29% przypada na grodziska i osady, a 17,65% na cmentarzyska kurhanowe. Pozostałe korelacje odnoszą się maksymalnie do 3 zabytków.

Wśród zabytków sepulkralnych 31,17% stanowi własność państwową (29,51% pojedynczych grobów kurhanowych, 45,16% cmentarzysk kurhanowych), 54,55% własność prywatną (65,57% kurhanów, 38,71% cmentarzysk kurhanowych, 84,62% cmentarzysk z grobami w obstawach kamiennych i z brukami, 50% cmentarzysk określonych jedynie ogólnie), 2,60% znajduje się w posiadaniu kościołów i związków wyznaniowych oraz jest własnością łączoną państwową i samorządową, a także łączoną samorządową i prywatną. Na własność samorządową przypada 1,95%. Pozostałe kategorie własnościowe nie przekraczają 1,30%. Wśród grodzisk 31,11% znajduje się we własności prywatnej, 24,44% we własności samorządowej, 11,11% – państwowej, 13,33% łączonej samorządowej i prywatnej, a 6,67% – państwowej i prywatnej, po 4,44% w łączonej państwowej i samorządowej oraz łączonej państwowej z samorządową i prywatną. Zabytki osadnicze i mieszkalne w 58,33% znajdują się we własności prywatnej (57,58% osad), 16,67% w łączonej samorządowej i prywatnej (18,18% osad), po 8,33% we własności państwowej lub samorządowej (odpowiednio 9,09% i 6,06% osad), oraz 5,56% w łączonej własności państwowej, samorządowej i prywatnej (6,06% osad). 5 kompleksów grodzisk/zamków z osadami jest rozłożonych pomiędzy własność samorządową, kościołów i związków wyznaniowych, prywatną oraz łączoną (państwowe i prywatne oraz samorządowe i prywatne). Zabytek obrzędowy jest w łączonej własności samorządowej i wyznaniowej, kopalnia krzemienia w państwowej, a relikty kaplicy z cmentarzyskiem i osadą w łączonej kościołów i związków wyznaniowych oraz prywatnej.

Najliczniejsze korelacje pomiędzy kategoriami własności a sposobem użytkowania występują w przypadku państwowych lasów (19,34% zabytków o określonym stanie zachowania), prywatnych: lasów (9,88%), nieużytków (9,05%), pól uprawnych (6,17%), pól uprawnych i nieużytków (5,76%), łąk i pastwisk (3,70%), łąk i pastwisk oraz nieużytków (2,47%), lasów i nieużytków (2,06%), samorządowych nieużytków (2,06%) oraz prywatnych gruntów użytkowanych w inny sposób mieszany (10,29%), mieszanego użytkowania gruntów równolegle należących do samorządu i osób prywatnych (łącznie 5,35%). Pozostałe korelacje mają marginalną wielkość.

Najczęściej korelacje pomiędzy funkcją zabytków a sposobem użytkowania występują pomiędzy zabytkami sepulkralnymi w lasach (30,04% ogółu zabytków), z czego 10,70% przypada na kurhany, a 16,87% na cmentarzyska kurhanowe), zabytkami sepulkralnymi nieużytkowanymi (9,88%), sepulkralnymi użytkowanymi jako pola uprawne (4,94%), sepulkralnymi użytkowanymi w sposób łączony (9,88%, z czego jako pola uprawne i nieużytki 6,27%), grodziska nieużytkowane (3,70%) lub użytkowane w sposób łączony (łącznie 8,64%). W przypadku zabytków z grupy sepulkralnej 47,40% znajduje się na terenie lasów, 15,58% jest nieużytkowanych, 7,79% położonych jest na polach uprawnych, a 25,32% użytkowanych jest w sposób mieszany (z czego 9,74% użytkowanych jako pola uprawne i nieużytki). Grodziska w 20%

są nieużytkowane, w 15,56% użytkowane są jako łąki i pastwiska, 11,11% jako lasy, a 46,67% w sposób mieszany (z czego 20% jako łąki i pastwiska oraz nieużytki). Spośród zabytków z grupy osadniczej i mieszkalnej po 11,11% przypada na pola uprawne i nieużytki, a 69,44% na użytkowanie mieszane (z czego po 8,33% na pola uprawne i łąki lub pola uprawne i lasy, a po 5,56% na pola uprawne i nieużytki, łąki i pastwiska oraz nieużytki, a także lasy i nieużytki). Krypta z cmentarzyskiem (stanowisko Supraśl 4) położona jest na obszarze miejskim o mieszanym sposobie użytkowania, kopalnia krzemienia na terenie lasów, relikty kaplicy z cmentarzyskiem i osadą – na nieużytkach, a kompleks grodziska/zamku z osadami rozłożony jest pomiędzy różne kategorie mieszanego użytkowania.

Należy zauważyć, że w trakcie weryfikacji zagrożenia rejestrowane były w przypadku widocznego wpływu na stan zachowania zabytku – działanie sił natury w różnym natężeniu dotyka w rzeczywistości wszystkich zabytków archeologicznych, jednak jedynie ich część pozostawia zauważalne konsekwencje dla stanu zachowania zabytków w krótszej perspektywie czasowej. Tylko wobec 7% obiektów o określonym stanie zachowania nie stwierdzono wystąpienia zagrożeń. Najczęściej odnotowywano działanie sił natury (w przypadku 52,67% zabytków), wynikające z procesów erozji (wodnej, wietrznej i chemicznej), rozrostu systemów korzeniowych, procesu tworzenia wykrotów, ingerencji zwierząt (drażnienie nor, rozrycie powierzchni stanowiska). Zagrożenia te odnoszą się przede wszystkim do nieużytków, lasów, w mniejszym stopniu do pól uprawnych, parków i terenów rekreacyjnych. Rabunek odnotowano w przypadku 38,27% zabytków, a związany jest on w prawie wszystkich przypadkach z nielegalnymi poszukiwaniami z wykrywaczem metali, przy czym najwięcej jego śladów znaleziono na terenach lasów, pól uprawnych i nieużytków oraz w mniejszym stopniu łąk i pastwisk. W przypadku 93 zabytków noszących ślady rabunku najwięcej przypada na powiaty siemiatycki (57) i hajnowski (15). 68,82% z tych zabytków ma zachowaną formę terenową. Warto zwrócić uwagę na to, że ślady rabunku zachowują się dłużej jedynie poza terenami aktywnie wykorzystywanymi rolniczo. W trakcie weryfikacji przypadki rejestrowania śladów nielegalnych poszukiwań na terenie pól były nieliczne, co związane było z częstotliwością prac polowych oraz niejednokrotnie z porośnięciem obszaru pól uprawami, przedplonami lub poplonami. Podany poziom zagrożenia rabunkiem dla zbioru zabytków rejestrowych należy więc traktować jako minimalny, a w rzeczywistości jest on dużo wyższy.

Rozorywanie, związane z pracami przy uprawach (oprócz zbożowych również w przypadku plantacji krzewów, warzyw itp.), jedynie sporadycznie z innymi czynnościami (wyrównanie terenu), odnosi się do 30,04% zabytków. Dotyczy to głównie pól uprawnych, sadów oraz innych, łączonych kategorii użytkowania, ze względu na udział w nich gruntów ornych. W przypadku 13,58% zabytków zarejestrowano zagrożenia wynikające z prowadzenia gospodarki leśnej, przede wszystkim takich jej elementów, jak orka leśna, karczowanie, użycie ciężkiego sprzętu przy wycince i transporcie drzew, wykonywanie nasadzeń i rowów przeciwpożarowych. Są one w sposób oczywisty związane z wykorzystaniem lasów (w tym w obrębie użytkowania łączonego). 6,58% zabytków dotkniętych zostało problemem wydobywania kruszyw, zarówno na terenie czynnych żwirowni, kopalni itp., jak i dzikich wybierzyk (korelacja z kategoriami użytkowania innego oraz z lasami i nieużytkami). 5,76% zabytków

zagrożonych jest w związku z prowadzeniem inwestycji, które dotyczą samego zabytku lub jego najbliższego otoczenia (związane przede wszystkim z zabudową mieszkaniową i gospodarczą, także w kategoriach łączonego użytkowania). 19,75% zabytków zagrożonych jest w inny sposób, m.in. przez zaśmiecanie (w tym dzikich śmietnisk), funkcjonowanie cmentarza na terenie zabytku, użytkowanie w celach religijnych, turystycznych, wymianę podłoża niezwiązaną z inwestycjami, usuwanie kamieni (szczególnie niszczące dla cmentarzysk), rozjeżdżanie przez quady i motocykle.

W przypadku zabytków o zachowanej formie terenowej rozkład zagrożeń jest podobny: 5,29% nie jest zagrożonych, w odniesieniu do 58,82% występuje zagrożenie siłami natury, 37,65% – rabunkiem, 20,59% – rozorywaniem, 16,47% – gospodarką leśną, 6,47% – wydobywaniem kruszyw, a 4,12% – inwestycjami. 21,76% zabytków zagrożonych jest w inny sposób. Wśród zabytków określonych jako szczególnie cenne jedynie 4,17% nie jest zagrożonych w żaden sposób, zagrożenia ze strony sił natury sięgają 60,42%, rabunku – 31,25%, rozorywania 27,08%, inwestycji – 16,67%, gospodarki leśnej – 6,25%, a wydobywania kruszyw – 4,17%. Inne zagrożenia dotyczą 25%.

Część zagrożeń można uznać za długotrwałe, jak gospodarka leśna, działanie sił natury i rozorywanie. Można ich uniknąć w większości przypadków jedynie poprzez zmianę zagospodarowania terenu. Znaczna część zabytków użytkowanych jako lasy, prywatne lasy, łąki, nieużytki i sady, a także tereny parkowe i rekreacyjne podlega jedynie powolnym procesom niszczenia. W przypadku państwowych i prywatnych pól wraz z intensyfikacją gospodarki rolnej w ostatnich dziesięcioleciach nastąpiło wyraźne przyspieszenie procesu niszczenia zabytków. W przypadku wydobywania kruszyw i działań inwestycyjnych zachodzi proces niszczenia w dużo krótszej perspektywie, jednak przeważnie o bardziej niszczących następstwach.

4,55% zabytków sepulkralnych nie jest zagrożonych w żaden sposób. W przypadku pozostałych dominuje zagrożenie ze strony sił natury (58,44% zabytków sepulkralnych; w przypadku cmentarzysk płaskich z konstrukcjami kamiennymi sięgające 69,23%, a w przypadku cmentarzysk kurhanowych – 66,13%), rabunkiem (49,35%; sięgający wśród cmentarzysk płaskich z konstrukcjami kamiennymi 76,92%, a w przypadku pojedynczych kurhanów – 49,18%), rozorywaniem (29,87%; w przypadku cmentarzysk z grobami w obstawach kamiennych i z brukami – 38,46%, w przypadku cmentarzysk określonych ogólnie – 37,50% oraz pojedynczych kurhanów 36,07%), a także zagrożenia inne – 17,53%, związane z gospodarką leśną – 16,23%. Pozostałe przypadają na wydobywanie kruszyw (5,19%) i inwestycje (1,30%).

Wśród grodzisk 11,11% nie jest zagrożonych, a najczęściej rejestrowane zagrożenia to – ze strony sił natury (42,22%), rabunek (26,67%), inne (24,44%) oraz przypadające po 11,11% na rozorywanie, gospodarkę leśną i inwestycje, a 8,89% wydobywanie kruszyw.

Wśród zabytków osadniczych i mieszkalnych 11,11% nie jest zagrożonych w żaden sposób, a najczęściej występujące zagrożenia to rozorywanie (52,78%), działanie sił natury (41,67%), zagrożenia inne (25%) i inwestycje (16,67%). Wydobywanie kruszyw i rabunek odnosi się do 8,33% z nich, a jedynie 2,78% przypada na gospodarkę leśną.

W przypadku zabytku obrzędowego występują zagrożenia ze strony sił natury, w przypadku kopalni krzemienia brak jakichkolwiek znaczących zagrożeń, relikty kaplicy z cmenta-

rzyskiem i osadą zagrożone są inwestycyjnie, a kompleksy złożone z grodziska/zamku i osad zagrożone są działaniem sił natury, rozorywaniem, rabunkiem, gospodarką leśną, wydobywaniem kruszyw i innymi zagrożeniami.

Wszystkie kategorie zagrożeń odnoszą się prawie wyłącznie do grupy zabytków zagrożonych. W przypadku zabytków niezakwalifikowanych do grup weryfikacyjnych w odniesieniu do 16 wskazano na niewielkie zagrożenie ze strony sił natury, a w przypadku 3 zagrożenie rabunkiem. W przypadku zabytku nieistniejącego wskazano na czynniki mające wpływ na utratę wartości zabytkowych: wydobywanie kruszywa, rozorywania oraz przeprowadzone badania wykopaliskowe.

Wśród zabytków znajdujących się w rękach prywatnych 52,50% narażonych jest na rabunek, 48,33% – na rozorywanie, 45,83% – działanie sił natury, 15% – inne, 14,17% – gospodarkę leśną, 6,67% – wydobywanie kruszyw i 3,33% – inwestycje. Wśród zabytków państwowych 71,93% narażonych jest na zagrożenia związane z działaniem sił natury, 38,60% – rabunkiem, 12,28% – gospodarką leśną, po 5,26% – rozorywaniem i wydobywaniem kruszyw, a 21,05% – wiąże się z innymi zagrożeniami. W przypadku własności samorządowej zabytki w 55,56% zagrożone są działaniem sił natury, po 22,22% przypada na inwestycje i inne zagrożenia, 16,67% – na wydobywanie kruszyw, a pozostałe to rabunek (11,11%) i rozorywanie (5,56%). Wśród własności kościołów i związków wyznaniowych dominują rabunek i zagrożenia inne (związane z funkcjonowaniem cmentarzy), a zarejestrowano również problemy związane z rozorywaniem, gospodarką leśną i rabunkiem. W przypadku mieszanej własności 40% zabytków zagrożonych jest działaniem sił natury, 25% – rozorywaniem, 27,50% narażonych jest na inne zagrożenia, a pozostałe wahają się w granicach 5–15%.

2.

ANALIZA STANU ZACHOWANIA ZABYTEKÓW ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU, TENDENCJE I KIERUNKI ZMIAN STANU ZACHOWANIA ZASOBU

A. OBIEKTY O RÓŻNYM STANIE ZACHOWANIA, NIEZALICZONE DO GRUP WYODRĘBNIONYCH Z ZASOBU W TRAKCIE PROWADZONEJ WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTEKÓW

Na zbiór zabytków zasadnie wpisanych do rejestru zabytków, o zachowanych wartościach zabytkowych, niewymagających szybkich zabiegów konserwatorskich i niepodle-

gających znaczącym zagrożeniem składa się 18 obiektów (6,74% wśród ogółu obiektów znajdujących się w rejestrze zabytków; 7,41% wśród zabytków o zidentyfikowanym stanie zachowania). Wśród nich 15 zabytków sepulkralnych znajduje się w powiecie hajnowskim (9 pojedynczych kurhanów i 6 cmentarzysk kurhanowych), 2 – białostockim (pradziejowe obozowisko i kopalnia krzemienia) i 1 – łomżyńskim (grodzisko). Wszystkie zabytki w powiecie hajnowskim znajdują się na terenie wpisu UNESCO dotyczącego Puszczy Białowieskiej, Stanowiska archeologiczne Krzemienne 1 i Rybniki 1 w powiecie białostockim zlokalizowane są na terenie Parku Krajobrazowego Puszczy Knyszyńskiej im. prof. Witolda Sławińskiego (ostatnie stanowisko jednocześnie na terenie rezerwatu przyrody Krzemianka), a grodzisko wczesnośredniowieczne w Starej Łomży – Łomżyńskiego Parku Krajobrazowego Doliny Narwi. Ostatni zabytek oraz kopalnia krzemienia Rybniki 1 zostały określone jako szczególnie cenne. Oba zabytki są też jedynymi, które można uznać za wystarczająco zweryfikowane pod względem przedmiotu ochrony w trakcie badań archeologicznych. Wszystkie zabytki zachowały własną formę terenową.

Nierównomierne rozmieszczenie zabytków omawianej kategorii jest silnie skorelowane z ich związkiem z obecnymi terenami leśnymi pozostającymi w zarządzie Lasów Państwowych i istniejącymi formami ochrony przyrodniczej, stwarzającej dogodne warunki dla zachowania substancji zabytkowej (pomimo marginalnych zagrożeń naturalnych w przypadku większości z nich).

88,89% zabytków z tej kategorii znajduje się w rękach podmiotów państwowych, na terenie lasów, a pozostałe – prywatnych (nieużytki) oraz w łączonej własności samorządowej i prywatnej (lasy i nieużytki). W przypadku 16,67% zarejestrowano ślady rabunku, jednak uznano, że zagrożenie przybrało dotąd niedużą skalę.

B. OBIEKTY ZALICZONE DO GRUP W TRAKCIE PROWADZONEJ WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTEKÓW

OBIEKTY SZCZEGÓLNIE ZAGROŻONE, KTÓRE NIE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTEKOWYCH

Zabytków zagrożonych jest 217 (81,27% w skali wszystkich obiektów wpisanych w województwie, a 89,30% wśród zabytków, w przypadku których było możliwe określenie stanu zachowania). Grupa ta ze względu na swą masowość oddaje istotę problemów dotyczących ochrony dziedzictwa archeologicznego oraz rzeczywisty jego stan zachowania. Jest ona silnie zróżnicowana – składają się na nią zabytki, których stan można określić jako dobry, jednak dla całości lub części ich powierzchni występują zagrożenia mogące zagrozić jego wartościom zabytkowym, po takie, które w różnym stopniu zostały naruszone, włącznie z częściową utratą wartości zabytkowych, i są zagrożone w stopniu tak znacznym, że w krótkim czasie może dojść do pełnego zniszczenia substancji zabytkowej.

21,20% z nich określono jako szczególnie cenne (95,83% ogółu zabytków tak zaklasyfikowanych). 12 z nich znajduje się na terenie Puszczy Białowieskiej i w jej otulinie, objętej wpisem UNESCO z przyczyn przyrodniczych (większość na terenie Białowieskiego Parku Narodowego). Kolejne 9 znajduje się na terenie parków krajobrazowych: Łomżyńskiego Parku Krajobrazowego Doliny Narwi, Parku Krajobrazowego Puszczy Knyszyńskiej im. prof. Witolda Sławińskiego oraz Suwalskiego Parku Krajobrazowego. Oprócz 1 zabytku niezaklasyfikowanego do grup weryfikacyjnych, wszystkie obiekty, co do których sugerowane jest uznanie za Pomnik Historii, znajdują się w omawianej grupie. 69,12% zabytków tej grupy ma zachowaną własną formę terenową (88,24% zabytków o takiej klasyfikacji).

Rozmieszczenie zabytków zagrożonych jest zbliżone do ogólnej struktury zbioru obiektów wpisanych do rejestru. Największy udział mają zabytki z powiatów siemiatyckiego (35,94%), hajnowskiego (11,98%), białostockiego (11,52%), bielskiego (9,22%), sokólskiego (7,37%) i wysokomazowieckiego (5,53%). 5 zabytków o częściowo utraconych wartościach zabytkowych znajduje się w powiatach białostockim, siemiatyckim i wysokomazowieckim.

LICZBA I PROCENT ZABYTEKÓW ZAGROŻONYCH, KTÓRE NIE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTEKOWYCH, WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTEKÓW W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH W PODZIALE POD WZGLĘDEM FUNKCJI PIERWOTNEJ Z UWZGLĘDNIENIEM ZACHOWANEJ FORMY TERENOWEJ (STAN NA 30.04.2016 R.)

Powiat	Funkcja										Funkcja		Razem	
	obronna		obrzędowa		osadnicza/ mieszkalna		sepulkralna		grodzisko i osada/osady		relikty kaplicy z cmentarzyskiem i osadą			
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent		
Augustowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Białostocki	5	20,00%	1	0,46%	4	16,00%	15	60,00%	0	0,00%	0	0,00%	25	11,52%
Białystok	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Bielski	5	25,00%	0	0,00%	6	30,00%	8	40,00%	1	5,00%	0	0,00%	20	9,22%
Grajewski	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,46%
Hajnowski	2	7,69%	0	0,00%	1	3,85%	23	88,46%	0	0,00%	0	0,00%	26	11,98%
Kolneński	3	75,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	25,00%	0	0,00%	4	1,84%
Łomża	0	0,00%	0	0,00%	2	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	0,92%
Łomżyński	3	27,27%	0	0,00%	5	45,45%	2	18,18%	0	0,00%	1	9,10%	11	5,07%
Moniecki	1	33,33%	0	0,00%	0	0,00%	1	33,33%	1	33,33%	0	0,00%	3	1,38%
Sejneński	2	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	0,92%
Siemiatycki	6	7,69%	0	0,00%	7	8,97%	64	82,05%	1	1,28%	0	0,00%	78	35,94%
Sokólski	7	43,75%	0	0,00%	1	6,25%	8	50,00%	0	0,00%	0	0,00%	16	7,37%
Suwalski	4	40,00%	0	0,00%	3	30,00%	2	20,00%	1	10,00%	0	0,00%	10	4,61%
Suwałki	0	0,00%	0	0,00%	1	50,00%	1	50,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	0,92%
Wysokomazowiecki	2	16,67%	0	0,00%	2	16,67%	8	66,67%	0	0,00%	0	0,00%	12	5,53%
Zambrowski	1	20,00%	0	0,00%	3	60,00%	1	20,00%	0	0,00%	0	0,00%	5	2,30%
Razem w województwie	42	19,35%	1	0,46%	35	16,13%	133	61,29%	5	2,30%	1	0,46%	217	100,00%
Procent wśród wszystkich obiektów wpisanych do rejestru w województwie	15,73%		0,37%		13,11%		49,81%		1,87%		0,37%		81,27%	

61,29% zabytków zagrożonych to zabytki z grupy sepulkralnej (kurhany – 23,96%, cmentarzyska kurhanowe – 23,50%, cmentarzyska określone ogólnie – 6,91%, cmentarzyska z grobami w obstawach kamiennych i z brukami – 5,99%). Największy udział w tej grupie funkcjonalnej mają zabytki z powiatów siemiatyckiego (48,12%), hajnowskiego (17,29%) i białostockiego (11,28%). 19,35% zabytków zagrożonych przypada na grodziska, przy czym ich najwyższy udział mają powiaty sokólski (16,67%), siemiatycki (14,29%) oraz bielski i białostocki (po 11,90%). 16,13% stanowią zabytki z grupy osadniczej/mieszkalnej, przy czym 15,21% to relikty osad. Wśród nich najczęściej przypada na powiaty siemiatycki (20%), bielski (17,14%), łomżyński (14,29%) i białostocki (11,43%). 2,30% zabytków zagrożonych przypada na grodziska/zamki z osadami (powiaty bielski, kolneński, moniecki, siemiatycki i suwalski) oraz pojedyncze zabytki z grupy obrzędowej (krypta z otaczającym cmentarzyskiem w powiecie białostockim) i relikty kaplicy z cmentarzyskiem i osadą (pow. łomżyński).

Najwięcej zabytków z omawianej grupy pozostaje w rękach właścicieli prywatnych (53,92%), podmiotów państwowych (17,51%), samorządowych (8,29%) oraz łącznie samorządowych i prywatnych (6,91%). 2,30% jest własnością kościołów i związków wyznaniowych, a 0,92% – inną. Pozostałe grupy mieszanej własności stanowią 10,14%. W grupie tej widoczny jest wyraźnie niższy udział własności państwowej (względem 23,46% ogółu zabytków o określonym stanie zachowania), a równocześnie podwyższony – prywatnej (względem odpowiednio 49,38%). Pozostałe kategorie własnościowe, włącznie z wydzielonymi kategoriami łączonymi, wykazują zbliżony udział zarówno wśród grupy zabytków zagrożonych, jak też w zbiorze ogólnym.

Wśród sposobów użytkowania terenu zabytków zagrożonych najczęściej występują lasy (27,19%), nieużytki (15,67%), pola uprawne (7,37%), łąki i pastwiska (5,07%), a w przypadku kategorii mieszane użytkowania (41,47%): pola uprawne i nieużytki (7,83%) oraz łąki i pastwiska z nieużytkami (6,91%). W przypadku użytkowania pod lasy udział względem ogółu zabytków zidentyfikowanych jest obniżony (względem 32,51%), natomiast nieznacznie podniesiony jest udział gruntów wykorzystywanych w rolnictwie i hodowli (jako pola, stanowiące w ogólnym zbiorze – 6,58%, łąki i pastwiska – odpowiednio 4,94%, a także jako kategoria łączonego użytkowania, jak pola uprawne i nieużytki – odpowiednio 7%, oraz łąki i pastwiska z nieużytkami – odpowiednio 6,17%). W pozostałych przypadkach udział procentowy jest zbliżony.

Częściową konsekwencją sposobu użytkowania są występujące zagrożenia. Najczęściej występują zagrożenia związane z działaniem sił natury (50,23%, a więc niewiele mniej niż w ogóle zabytków zidentyfikowanych pod względem stanu zachowania), rabunek (41,47% – poziom podwyższony względem średniej), rozorywanie (33,18% – analogicznie) oraz inne (20,74%). Widoczny jest niewiele mniejszy udział gospodarki leśnej (14,75%), lecz podwyższony inwestycji (6,45%) i zbliżony poziom występowania zagrożeń wynikających z wydobywania kruszywa (6,91%).

OBIEKTY, KTÓRE UTRACIŁY LUB NIGDY NIE POSIADAŁY WARTOŚCI ZABYTEKOWYCH

Zabytki, których zasadność wpisu do rejestru zabytków jest wątpliwa, zamykają się w liczbie 7 (2,62% ogółu obiektów znajdujących się w rejestrze zabytków, 2,88% ogółu zabytków zidentyfikowanych pod względem stanu zachowania). 3 domniemane cmentarzyska kurhanowe znajdują się na terenie powiatu hajnowskiego (Białowieża 2, 7 i 21, odpowiednio nr rej. 138, 143 i 157), cmentarzysko kurhanowe i grodzisko – na terenie powiatu suwalskiego (Dzierwany 1 i Dzierwany 5, nr rej. 191/A, 83 oraz 190/A, 82), po 1 w powiatach białostockim (domniemane grodzisko Zawyki 3, nr rej. C-59) i łomżyńskim (cmentarzysko określone ogólnie – Jankowo-Skarbowo 2, nr rej. 379A).

W przypadku 2 kurhanów na stanowisku Białowieża 2, jeden z nich został w momencie wpisu przebadany, przy czym publikowany opis wskazuje na naturalny charakter tych obiektów – były to prawdopodobnie wykroty. Obecnie nie istnieje po nich ślad na powierzchni, pomimo że znajdują się na terenie ścisłej ochrony przyrodniczej, a więc nie podlegały zagrożeniom innym niż wynikające z działania sił natury. W przypadku obiektu Białowieża 7 oba kopce nie były badane, jednak na podstawie ich opisu (oraz obecnie braku śladu po tych formach w terenie) zasadne jest przyjąć, że były to wykroty. 2 kopce na stanowisku Białowieża 21 zostały jeszcze przed wpisem prawie w całości przebadane. Domniemane grodzisko w Zawykach nie zostało nigdy zweryfikowane, a dostępne dane nie pozwalają potwierdzić antropogeniczności tego obiektu. W przypadku cmentarzyska z okresu rzymskiego w Jankowie-Skarbowie wpis został dokonany po zniszczeniach związanych z funkcjonowaniem żwirowni oraz badaniach ratowniczych, po których pozostała jego niewielka część. Oba obiekty w Dzierwanach są zapewne formami naturalnymi lub antropogenicznymi, jednak o współczesnej genezie.

OBIEKTY NIEISTNIEJĄCE

W rejestrze zabytków województwa podlaskiego znajduje się tylko 1 obiekt, który był zasadnie objęty ochroną, jednak w wyniku przypuszczalnie całkowitego zniszczenia obecnie nie istnieje. To cmentarzysko kurhanowe z epoki żelaza Osowa 1 (pow. suwalski), które prawdopodobnie w całości zostało przebadane wykopaliskowo w latach 1956–1957 i 1960–1961 bez odtworzenia formy terenowej stanowiska. Wydaje się, że w tym przypadku należałoby zlecić uzupełniające badania sondażowe i w konsekwencji rozpatrzyć możliwość wykreślenia obiektu z rejestru zabytków.

OBIEKTY NIEZIDENTYFIKOWANE W TERENIE

W skali województwa zabytki niezidentyfikowane stanowią 8,99% wszystkich obiektów wpisanych do rejestru (24 obiekty). Najliczniej występują one w powiatach hajnowskim (9 obiektów, 16,98% obiektów w powiecie), siemiatyckim (8; 9,30%) i białostockim (3; 9,68%).

Pojedyncze obiekty występują w powiatach łomżyńskim (7,14% obiektów wpisanych do rejestru w powiecie), kolneńskim (25%), sokólskim (5,88%) i zambrowskim (16,67%). 83,33% to obiekty wpisane do rejestru jako zabytki sepulkralne: 3 pojedyncze kurhany w powiecie białostockim, 5 pojedynczych kurhanów i 4 cmentarzyska kurhanowe w powiecie hajnowskim (z tego 8 na terenie Puszczy Białowieskiej), 1 cmentarzysko określone ogólnie w powiecie łomżyńskim, 5 pojedynczych kurhanów oraz 1 cmentarzysko kurhanowe w powiecie siemiatyckim i 1 bliżej nieokreślone cmentarzysko w powiecie sokólskim. W powiecie siemiatyckim nie zidentyfikowano 2 osad, a w zambrowskim – 1, wszystkie datowane na epoki brązu i żelaza, a na terenie powiatu monieckiego – 1 kopca.

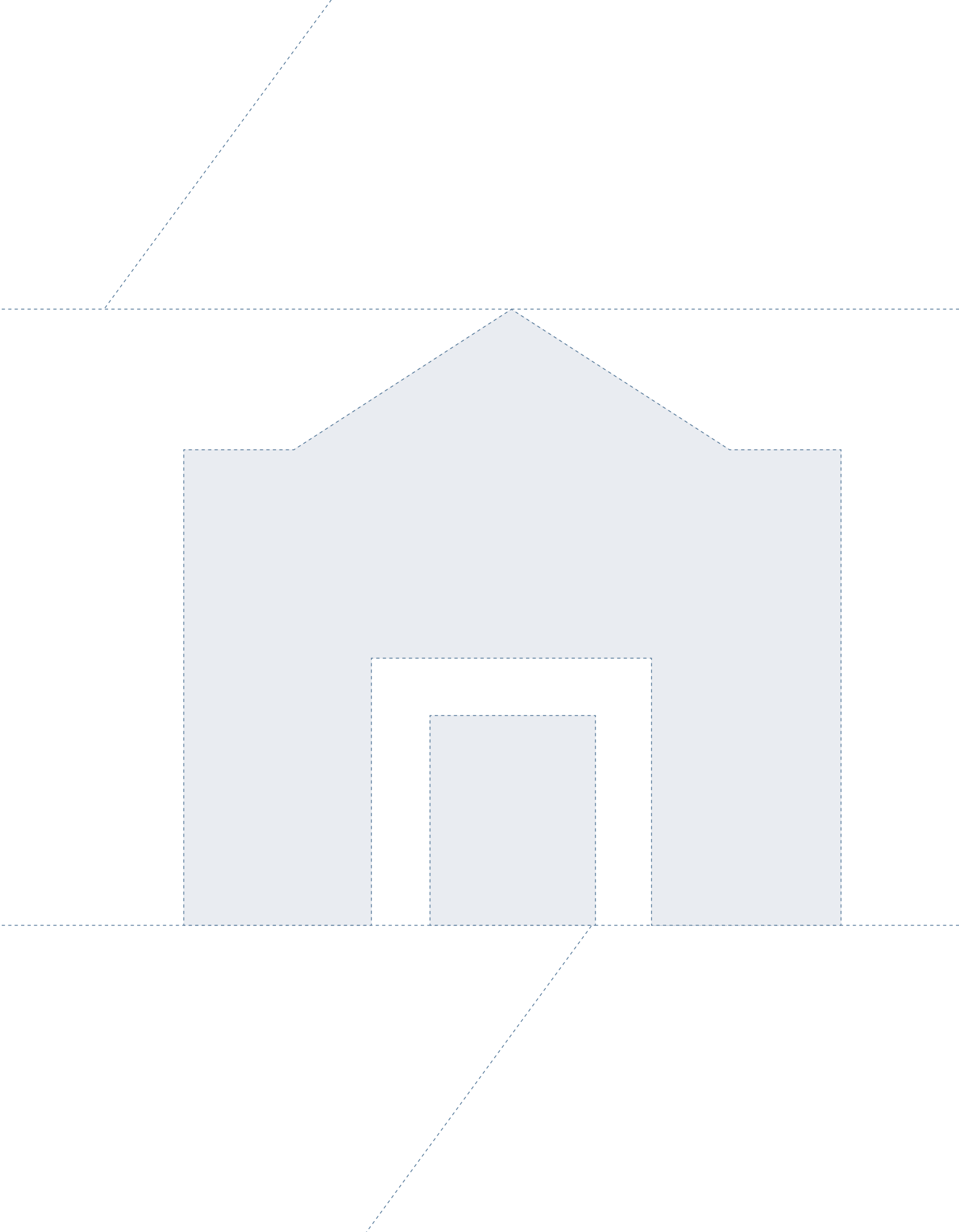
58,33% obiektów powinno znajdować się na gruntach prywatnych, 37,50% – państwowych (wszystkie w lasach), a w trakcie ustalania lokalizacji 1 obiektu na terenie leśnym nie udało się określić kategorii własności. Po 16,67% obiektów tej grupy przypada na prywatne pola uprawne i prywatne lasy, 1 obiekt powinien przypadać na teren prywatnej zabudowy mieszkaniowej i gospodarczej, a reszta pozostaje własnością prywatną i jest użytkowana w sposób mieszany.

Zaliczenie obiektów do grupy o niezidentyfikowanym stanie zachowania wynikało z szeregu przyczyn. W pierwszej kolejności trzeba wymienić: brak możliwości zlokalizowania miejsca, w którym powinien znajdować się zabytek; niedostateczne dane zawarte w dokumentach powołujących i towarzyszących im załącznikach; niedostępność w terenie powiązana ze sposobem użytkowania uniemożliwiający obserwację jego powierzchni. W przypadku zabytków o własnej formie terenowej ważny był również brak rozpoznania jej lub jej śladów w terenie, przy jednoczesnym braku informacji odnośnie do zniszczenia tego obiektu. W przypadku większości zabytków znaczenie miał brak materiałów ruchomych na powierzchni w połączeniu z brakiem innych danych o stanowisku, pochodzących z wyników badań wykopaliskowych, prospekcji lotniczej, informacji od mieszkańców lub protokołów inspekcji konserwatorskich, potwierdzających obecność w danym miejscu stanowiska archeologicznego.

Brak identyfikacji zabytku uniemożliwia poprawne podejmowanie działań związanych z jego ochroną i opieką. Wpisy takie wymagają badań powierzchniowych i sondażowych w celu potwierdzenia istnienia we wskazanym miejscu zabytków i określenia ich rzeczywistych granic, a w konsekwencji zasadności pozostawiania w rejestrze.

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

VI.

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

W pracach nad weryfikacją rejestru zabytków województwa podlaskiego brało udział 4 pracowników Oddziału Terenowego w Białymstoku oraz archeolog z NID. Łącznie sporządzono i przekazano do Działu Ewidencji i Rejestru Zabytków 17 opisów zasobu zabytkowego powiatów oraz 201 kwestionariuszy obiektów zakwalifikowanych do grup weryfikacyjnych. Ponadto przygotowano/opracowano i przekazano 17 powiatowych tabel Excel, 22 sprawozdania z postępu prac oraz 2 raporty o obiektach nieistniejących. Zgromadzono w wersji elektronicznej materiał pomocniczy dla weryfikowanych obiektów w postaci kart ewidencyjnych, decyzji, kart przeglądowych z raportu o stanie zachowania z lata 2003–2004. Podczas prac nad raportem z 2004 r. NID Oddział Terenowy w Białymstoku (wówczas Regionalny Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków) wykonał karty przeglądowe dla 400 obiektów. Pokłosiem zebranego materiału było opracowanie licznych publikacji i artykułów popularnonaukowych¹².

Teren województwa podlaskiego jest zróżnicowany pod względem rozmieszczenia zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków – główna ich część znajduje się na południowych i wschodnich obszarach województwa. Zbiór zdominowany jest przez zabytki sepulkralne oraz w mniejszym stopniu – grodziska. Tym samym w rejestrze dominują zabytki o własnej formie terenowej, a przez to nierzadko widoczne w krajobrazie kulturowym. Wyraźnie marginalny jest niski udział zabytków powstałych po wczesnym średniowieczu, przez co rejestr zabytków nie odzwierciedla rzeczywistej struktury dziedzictwa archeologicznego województwa.

Pomimo niskiego udziału wpisów mających formalne załączniki graficzne i licznych nieformalnych załączników graficznych niskiej jakości, udało się zlokalizować przeważającą część obiektów wpisanych do rejestru; lokalizacja niemożliwa do ustalenia odnosi się do 8,99% obiektów. Jedynie 21,35% obiektów ma granice oznaczone poprawnie w dokumentach administracyjnych i towarzyszących im załącznikach, a 16,10% nie ma ich określonych w ogóle.

Pozytywnie należy ocenić fakt niewielkiego udziału zabytków nieistniejących (0,37% ogółu obiektów wpisanych do rejestru) i niezasadnie wpisanych (2,62%), a w przypadku zabytków zagrożonych – niewielki udział zabytków, które częściowo utraciły wartości zabytkowe (1,87%). Tym samym zbiór zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków województwa podlaskiego stanowi spis, który wymaga jedynie w małym stopniu dokonania skreśleń, za to

¹² Między innymi I. Górską, J. Kotyńska-Stetkiewicz, A. Kułak, G. Ryżewski, *Perły architektury województwa podlaskiego*, Białystok – Bydgoszcz 2011; 1863 *Katalog miejsc pamięci powstania styczniowego w województwie podlaskim*, red. I. Górską, Białystok 2013; I. Górską, A. Kułak, G. Ryżewski, *Wieś Wojszki. Historia i zabytki*, [w:] „Biuletyn Konserwatorski województwa podlaskiego”, z. 20, 2014; I. Górską, J. Kotyńska-Stetkiewicz, A. Kułak, G. Ryżewski, *Wieś Soce. Historia i zabytki*, [w:] „Biuletyn Konserwatorski województwa podlaskiego”, z. 21, 2015.

w znacząco większym – uzupełnienia o zabytki nowo odkrywane oraz z młodszych epok, mając na uwadze, że rejestr zabytków powinien zawierać najcenniejsze elementy dziedzictwa archeologicznego.

Negatywnym zjawiskiem jest skala występowania zabytków niezidentyfikowanych pod względem stanu zachowania (8,99%), które wymagają ponownej weryfikacji, oraz zabytków o lokalizacji niezgodnej z decyzją, których jest w skali całego zbioru 6,37%.

Analizując zbiór zabytków o zidentyfikowanym stanie zachowania na poziomie funkcji pierwotnej, własności oraz rodzaju ich użytkowania, można stwierdzić, że żadna z kategorii własności nie odznacza się wyraźnie lepszą opieką nad zabytkami w skali całego województwa, chociaż zauważalna jest tendencja do lepszego zachowania zabytków we własności państwowej zarządzanej przez Lasy Państwowe (szczególnie w przypadku zabytków na terenach chronionych przyrodniczo) oraz dokładnie przeciwna odnośnie do własności prywatnej. W pierwszym przypadku powiązane jest to z mniejszym natężeniem działań niszczących, monitorowaniem lasów przez służby leśne oraz przejawianiem inicjatyw, takich jak ogradzanie, oznakowanie i wyłączenie spod nowych nasadzeń.

W ogólnej skali częściej występują zagrożenia długotrwałe związane z działaniami przyrody, rolnictwem i gospodarką leśną, które są jednak dużo mniej niszczące niż zagrożenia krótkotrwałe związane z inwestycjami i wydobywaniem kruszyw. Zagrożenia wynikające z rabunku dokonywanego przy nielegalnych poszukiwaniach z wykrywaczem metalu mają skalę masową i należy uznać je za jedne ze szczególnie niszczących dla zabytków archeologicznych.

Niezbędne jest zdefiniowanie na poziomie ogólnokrajowym standardów odnośnie do ochrony zabytków i opieki nad zabytkami archeologicznymi wpisanymi do rejestru w kontekście dopuszczalnych i wymaganych czynności (w tym sposobu użytkowania), a także reforma systemu finansowania ochrony i opieki nad zabytkami. Obecny niedostatecznie zachęca właścicieli do sprawowania odpowiedniej opieki, a należy zauważyć, że w przeważającej większości zabytków archeologicznych nie ma mowy o użytkowaniu zgodnie z pierwotnym przeznaczeniem (odmiennie od np. zabytków architektury), a tym samym prawie zawsze wymagane są ograniczenia w możliwości wykorzystania terenu zabytku. Ważnym problemem jest też kwestia potrzeby rozwoju edukacji konserwatorskiej skierowanej do ogółu społeczeństwa i popularyzacja wiedzy o dziedzictwie archeologicznym, a przez to pogłębianie świadomości właścicieli i użytkowników zabytków.

NARODOWY INSTYTUT
DZIEDZICTWA
NATIONAL HERITAGE BOARD OF POLAND

Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego.